Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. М. Ігнатуша

ДАВНЯ ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
(XIX – початок XX ст.)

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Середня освіта (історія)»
освітньо-професійної програми «Середня освіта (історія)»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол №8 від 24 березня 2020 р.

Запоріжжя
2020

УДК 94(477)“18/19”(075.8)
ББК Т3(4Укр)5/6я73
І 26

Ігнатуша О. М.
Давня та нова історія України (XIX – початок XX ст.): навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Середня освіта (історія)» освітньо-професійної програми «Середня освіта (історія)». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 103 с.

Посібник розкриває тематику семінарських занять з дисципліни «Давня та нова історія України» (XIX – початок XX ст.), містить методичні поради щодо організації розгляду запропонованих питань, переліки рекомендованої літератури до занять. До кожного із семінарських занять подано тексти історичних джерел. Вони акцентують увагу на ключових моментах навчальної дисципліни. Окремо до кожного з розділів дисципліни передбачено практичні завдання та тести для самоконтролю. Наприкінці посібника вміщено питання для підсумкового контролю, список рекомендованої літератури та перелік доступних інформаційних ресурсів.

Посібник призначений для студентів другого курсу – здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Середня освіта (історія)» освітньо-професійної програми «Середня освіта (історія)».

Рецензент
Г. Ф. Турченко, доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету

Відповідальний за випуск
С. Р. Лях, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Запорізького національного університету

© Ігнатуша О. М.
© Запорізький національний університет

ЗМІСТ

ВСТУП..... 4
ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
Розділ 1. Інтеграція до імперських структур (перша половина XIX ст.)…… 8
Семінарське заняття 1. Адміністративно-територіальні трансформації України у складі Російської та Австрійської імперій……... 8
Семінарське заняття 2. Етнічні та соціальні процеси в історичних регіонах. 13
Семінарське заняття 3. Проблеми економічного розвитку суспільства. 17
Семінарське заняття 4. Особливості суспільних рухів історичної доби. 22
Семінарське заняття 5. Національне відродження у Наддніпрянській Україні. Кирило-Мефодіївське товариство…… 27
Семінарське заняття 6. Національний рух у західноукраїнських землях. «Весна Народів»…… 34
Семінарське заняття 7. Культура і церковне життя…… 39
Розділ 2. Імперська наздоганяюча модернізація, формування модерної української нації (друга половина XIX – початок XX ст.)..... 45
Семінарське заняття 8. Реформи державно-політичної системи другої половини XIX – початку XX ст…… 45
Семінарське заняття 9. Соціально-економічні процеси в умовах імперської модернізації України…… 50
Семінарське заняття 10. Культурницький етап українського національного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX ст.)……... 54
Семінарське заняття 11. Політичний етап українського національного руху в Наддніпрянській Україні (90-ті рр. XIX ст. – початку XX ст.)… 61
Семінарське заняття 12. Громадсько-політичне життя та національний рух українців в Австро-Угорський імперії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст..…… 68
Семінарське заняття 13. Культура та церковне життя України (друга половина XIX – початок XX ст.)……..…… 73
ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ..... 80
ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ..... 86
ЗМІСТ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ……... 97
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ….. 101

ВСТУП

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Середня освіта (історія)» освітньо-професійної програми «Середня освіта (історія)». Він покликаний оптимізувати освітній процес при вивченні дисципліни «Давня та нова історія України» (XIX – початок XX ст.).

Посібник укладено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни, метою якої є: сформувати у студентів цілісне уявлення про історичне минуле українського народу як невід'ємної частки європейської історії; забезпечити теоретичні й практичні основи розуміння студентами закономірностей і специфіки соціально-економічного, політичного та культурного розвитку суспільства й специфічних рис української історії періоду XIX – початку XX ст. Опанування матеріалу надасть студентам основи наукового бачення історичних проблем чітку аналітичну структуру концептуального дослідження історичних явищ та системні знання з історії означеного періоду, розуміння основних етапів та хронології подій, фактів і мотивації дійових осіб історії України XIX – початку XX ст.

Зміст посібника відображає сучасні пріоритети вищої освіти України, акцент на соціальній історії, соціокультурних зв'язках і взаємовпливах різних сфер суспільного життя: економіки, політики, культури. Особливої уваги програма надає питанням формування модерної української нації, зв'язку між соціальними й національними проблемами, зокрема – взаємодії українського, російського, польського та інших національних рухів.

Архітектоніка курсу дає можливість сформувати цілісне уявлення про характер і специфіку суспільного розвитку України, гостроту соціальних проблем, які постали і відповідним чином розв'язувалися.

Посібник має сприяти осягненню студентами **завдань** навчальної дисципліни:

– показати стан розробки вузлових проблеми історичної доби в історіографії;

– розкрити специфіку геополітичного становища України, імперської політики щодо неї;

– показати сутність військово-політичних конфліктів за участі українського народу в умовах російсько-австрійського поневолення XIX – початку XX ст.;

– висвітлити модерні державно-політичні, соціально-економічні, релігійні та культурні трансформації українського суспільства;

– охарактеризувати особливості формування української модерної нації, етапи громадсько-політичного та національного руху в Україні у XIX – початку XX ст.

Матеріали посібника орієнтують студентів на пріоритети навчальної дисципліни. Після закінчення курсу вони мають **знати:**

– особливості державно-політичного устрою та регіонального поділу українських земель у XIX – на початку XX ст.;

– характерні риси суспільних трансформацій в Україні протягом XIX – на початку XX ст.;

– особливості громадсько-політичного руху в Україні у XIX – на початку XX ст. та формування української модерної нації;

– сутність впливу світових соціокультурних та геополітичних факторів на суспільне життя в українських землях;

вміти:

– оцінювати історичну природу і значення аналізованих суспільних явищ і подій;

– визначати, характеризувати і обґрунтовувати взаємозв'язок суспільних явищ в економіці, політиці, культурі та між ними;

– відновлювати хронологію подій;

– встановлювати глибину соціальних суперечностей та визначати ефективність їх подолання;

– оцінювати характер діяльності громадських організацій, політичних партій, громадських діячів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких результатів навчання (**компетентностей**):

Загальні компетентності:

– здатність до набуття спеціалізованих знань на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті освітньої та дослідницької роботи;

– здатність до критичного осмислення проблем у навчанні та професійній діяльності;

– здатність до розв'язання задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань;

– здатність до провадження дослідницької та інноваційної діяльності;

– здатність до зрозумілого і недвозначного донесення власних висновків, знань та пояснень, що їх обґрунтовують;

– здатність до відповідальності за поширення і розвиток професійного знання і практик, здійснених оцінок історичних подій і явищ.

Фахові компетентності:

– здатність аналізу, систематизації та узагальнення історичного матеріалу;

– здатність оцінювати результати наукових досліджень у сфері історії з використанням сучасних методів науки, інформаційних та інноваційних технологій;

– здатність визначати наявність і потенціал історичних джерел для розкриття і характеристики історичних подій;

– здатність визначати шляхи поглиблення історичних знань щодо аналізованих суспільних подій та явищ.

– створення інформаційного забезпечення для набуття і поширення історичних знань.

Теоретичні аспекти дисципліни «Давня та нова історія України» (XIX – початок XX ст.) **пов'язують її з дисциплінами**: «Новітня історія України»,

«Нова та новітня історія», «Філософія», «Психологія», «Педагогіка», «Теорія та методика навчання історії».

Відповідно до структури навчальної дисципліни і зважаючи на представленість електронної версії лекцій на веб-сайті університету, основне місце у посібнику відведено матеріалу з організації семінарських занять: питанням для розгляду на семінарах, методичним рекомендаціям для вивчення, відомостям про рекомендовану літературу до кожного заняття. Матеріали семінарів у пропонованому посібнику поділено на два розділи у відповідності зі змістовими розділами навчальної програми. До кожного семінару подано тексти історичних джерел. Вони акцентують на ключових питаннях навчальної дисципліни, дають можливість студентам закріпити свої знання і продемонструвати навички наукового аналізу та інтерпретації історичних текстів.

При опрацюванні документів і матеріалів рекомендується дотримуватись алгоритму, який передбачає з'ясування: походження тексту, його змісту, ступеня достовірності даних, значущості джерела для пізнання історії.

З'ясовуючи походження тексту, студент має розкрити: хто автор джерела, який час, місце і мета його створення? Чи був його автор учасником подій? Наскільки цілісно чи фрагментарно представлене історичне джерело?

Рекомендуємо звернути увагу на видові особливості текстів: структуру, мову, стилістику. Це доповнить розуміння достовірності джерела, (не)упередженості позиції автора.

Аналізуючи тексти, слід відповісти на ключові питання: які факти повідомляє джерело? Наскільки вони є новими? Як автор пояснює причини, викладає хід, визначає наслідки подій? Як він ставиться до учасників? Чи висловлює схвалення, співчуття або навпаки – осуд їхнім діям?

Особливо цінними мають бути думки студентів щодо непрямих свідчень джерел, прихованої у них інформації, а також висновки наскільки джерело наближає до розуміння сутності історичних процесів і подій.

У структурі посібника виокремлено також зміст самостійної роботи та завдання для самоконтролю. Наприкінці посібника вміщено список рекомендованої літератури та інформаційних ресурсів.

Види контролю і система накопичення балів.

Поточний контроль передбачає:

– семінарські заняття у відповідні аудиторні години; критерії оцінювання виступу студента: повна відповідь – до 5 балів, доповнення – до 3 балів.

– виконання поточних контрольних робіт, які можуть бути проведені під час семінарів, лекцій або запропоновані до виконання в системі Мудл у вигляді тестів з розрахунку 1 контрольна робота в межах однієї атестації. Максимальна оцінка за виконання контрольної роботи – 10 балів.

– виконання творчого завдання у вибірковій формі: повідомлення, есе, презентація, реферат монографії або статті. За кожне завдання, незалежно від його форми, студент може отримати до 8 балів.

Підсумковий семестровий контроль з дисципліни «Давня та нова історія України» (XIX – початок XX ст.) передбачає складання екзамену в усній формі з письмовою фіксацією відповіді.

Екзаменаційний білет складається із завдань 3-х рівнів складності, у загальній сумі дозволяючи студентові набрати 40 балів:

1-й рівень – 2 завдання на знання дат та подій, оцінюються по 2 бали кожне (всі правильні відповіді становлять 4 бали);

2-й рівень – 2 завдання на визначення понять і вміння генералізувати емпіричний матеріал, оцінюється у 3 бали кожне (за умови правильних відповідей на обидва питання, студент отримує 6 балів);

3-й рівень – 3 завдання теоретико-аналітичного змісту на діагностування засвоєних знань, сформованих умінь та практичних навичок аналізу історичних процесів, їх характеристики та обґрунтування окремих положень, оцінюється у 10 балів кожне, у сумі – 30 балів.

ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

РОЗДІЛ 1. ІНТЕГРАЦІЯ ДО ІМПЕРСЬКИХ СТРУКТУР (ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Семінарське заняття 1. Адміністративно-територіальні трансформації України у складі Російської та Австрійської імперій

Питання для обговорення:

1. Українські землі як об'єкт експансії імперій.
2. Зміни адміністративного поділу Слобідської та Лівобережної України.
3. Включення Півдня та Правобережжя до імперської системи Росії.
4. Особливості інтеграції Західної України до Австрійської імперії.

1. Українські землі як об'єкт експансії імперій. Користуючись історичними картами, необхідно простежити зміни адміністративної належності українських земель внаслідок трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.), учасниками яких були Австрія, Пруссія і Росія. Варто з'ясувати час і масштаб включення українських територій до імперських держав внаслідок російсько-турецької війни 1806–1812 рр., Кримської війни 1853–1856 рр. Рекомендуємо приділити увагу впливу на українське суспільство війн, ініційованих наполеонівською Францією. Варто простежити реакцію різних верств українського суспільства на військові дії та визначити територіальну специфіку подій. У підсумку доречно зробити висновок, які джерела та фактори державної політики держав-агресорів були першочерговими рушіями суспільних змін в Україні у першій половині XIX ст.

2. Зміни адміністративного поділу Слобідської та Лівобережної України. Розгляд питання доцільно розпочати зі змін поділу Слобідської України. Доречною буде відповідь на питання щодо причин більш ранніх змін адміністративної системи місцевої влади на Слобожанщині.

Рекомендуємо встановити шляхи і форми інтеграції Гетьманщини до імперських структур, пов'язуючи їх з руйнацією органів влади української автономії. Доречно звернути увагу на особливості, темпи і етапи імперської інтеграції за часів Катерини II, Павла I, Миколи I та Олександра I. Варто охарактеризувати нові структури місцевої адміністративної, фінансово-господарчої та судової влади у намісництвах та губерніях та їх еволюцію. Рекомендується зважити на фактори ставлення російської влади до українських традицій державотворення, зміни адміністративних центрів як чинників трансформації, централізації державної влади. У підсумку важливо звернути увагу на питання русифікації державного апарату, цілеспрямованого розколу українського суспільства і формування російської імперської єдності.

3. Включення Півдня та Правобережжя до імперської системи Росії. Варто звернути увагу, що губернський устрій на Півдні певний час співіснував із традиційним для Запорозьких Вольностей поділом на паланки і військовим устроєм запорозького козацтва. Поясніть зв'язок між політичними акціями Росії, спрямованими на ліквідацію Запорозької Січі (1775 р.), анексії Криму (1783 р.) та адміністративними трансформаціями на Півдні. Зміни цього устрою

дедалі відводили від українських національних традицій, забезпечуючи функціонування російського імперського механізму. Важливо вбачити специфіку адміністрації поселень іноземних колоністів, зазначивши, що самобутній устрій імперська влада дозволяла лише тим етнічним групам, чисельність яких не була значною, а політична лояльність не підлягала сумніву.

Акцентуйте на поступальності приєднання Правобережжя до складу Росії та змін її устрою за імперськими взірцями. На початок XIX ст. Правобережна Україна мала особливий статус губерній з певною децентралізацією, замкненою на посаду генерал-губернатора, особисто відповідального перед імператором. У період царювання Олександра I (1801–1825 рр.) послабилася увага до регіону як окремого краю. За правління Миколи I (1825–1855 рр.) закінчився період умовно-толерантного ставлення до Правобережжя. З початком польського повстання в західних губерніях впроваджено воєнний стан (1 грудня 1830 р.). Цивільні власті повністю підпорядковувалися військовому командуванню. Правобережжя ще двічі перебувало на воєнному стані – 1846, 1854 рр. Охарактеризуйте зміни після придушення повстання, пов'язані з наступом на залишки автономії. Яскраві приклади уніфікації устрою регіону пов'язані з діяльністю Київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова (1837–1852 рр.).

4. Особливості інтеграції Західної України до Австрійської імперії. Зазначити, що специфіка інтеграції Галичини, Буковини, Закарпаття до Австрійської імперії залежала від низки факторів: різного часу включення територій до складу імперії, тривалості перебування у складі нової державно-політичної системи, специфіки соціального, етнічного і релігійного складу населення, особливостей його розміщення. Доречно акцентувати, що уряд штучно об'єднав українські і польські землі (Східна і Західна Галичина) в один Коронний край з центром у Львові, що створювало національну напруженість у модерну добу. Варто розкрити зміст термінів: дистрикт, округ (циркул), жуп, комітат, окреслити сфери повноважень губернатора, окружного старости, мандатора, наджупана, піджупана, журата, старости села. Вагомим є підкреслення національного складу чиновництва місцевих державних установ, показ станового характеру місцевого управління та судової влади. У висновках доречно показати подібність змін адміністративного устрою українських земель у складі Російської та Австрійської імперій, що свідчило про закономірності розвитку імперій, об'єктивні складнощі у формуванні української нації.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Донік О. М. Україна: у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). Київ : Кріон, 2011. 248 с.

2. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / пер. з англ. Ернест Гийдель та ін. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.

б) додаткова:

1. Гуржій О. І. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у XVIII ст.: причини, перебіг, наслідки. Київ : Ін-т історії України, 2015. 80 с.

2. Гуржій О., Реєнт О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. Київ : Ін-т історії України, 2012. 154 с.

3. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Київ : Основи, 1996. 317 с.

4. Козирєв В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1999. 528 с.

5. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.). Київ : Атіка, 2006. 160 с.

6. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2005. 427 с.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Доповідна записка Олександру I про необхідність приєднання до Росії Молдавії та Валахії як засобу вирішення внутрішніх соціальних проблем, зокрема – масових втеч кріпосних селян з Південної України

1811 р.

В сем 1811 г. открылись весьма большие побеги крестьян в Молдавию. Считают, что от 10 до 15 т[ыс.] душ мужеска полу перешло за границу. […]

Сии побеги расстраивают совершенно разные хозяйственные заведения Новороссийского края. Труд многих лет и издержки частных людей исчезают в несколько дней […] Отвратить сии важные неудобства есть самая большая польза правительства, ибо если Молдавия и Валахия останутся за Россиею, то никакого не может быть основания благоприятствовать переходу природных русских в сии провинции […]. Убыль природного населения нашего никакими иностранными колониями заменена быть не может, но польза наша в отношении Молдавии и Валахии в том состоять должна, чтоб, когда провинции сии России принадлежать будут, привлечь сколько можно более християн из-за Дуная и других областей турецких. Регулярное правительство и единоверие обратят тогда, без всякого сомнения, множество к нам булгар, греков, сербов и др.

По сим уважениям нужно было бы предписать генералу Голенищеву-Кутузову, чтоб он по сношении с херсонским военным губернатором принял самые деятельнейшие меры к отысканию беглых, в Молдавии и Валахии скрывающихся, и чтоб по отыскании препровождал их на прежние жилища. Если посредством мер сих хотя 5 т[ыс.] душ будет возвращено, то, вероятно, остановлены будут дальние побеги. Во время начальствования генерала Мехельсона сделан был розыск запорожским казакам, также за границу ушедшим, и более 2000 человек было отыскано и на жилища их принужденно возвращены.

Селянський рух на Україні, середина XVIII – перша чверть XIX ст.: зб. док. і матеріалів / упоряд.: Л. З. Гісцова (старш. упоряд.) та ін.; ред. колегія: М. Н. Лещенко та ін. Київ : Наук. думка, 1978. С. 307–308.

№ 2. «Український історичний календар – 96» про Україну в планах Наполеона І Бонапарта

1812 р.

Ще з 1810 р. у військових колах Франції почало обговорюватися питання про головний напрямок і театр воєнних дій у майбутній війні з Росією. Один з таких планів передбачав відокремлення від Росії українських і литовських губерній, реорганізацію Польщі, захоплення Києва, закріплення на лінії Двіна – Дніпро й продовження після цього наступу па Москву.

На початку 1812 р. імператору була передана […] тека з матеріалами про Україну, серед яких особливу увагу привертав документ, підготовлений директором політичного департаменту Міністерства закордонних справ Франції О. Готерівом. На його думку, у подоланні Росії суттєву і роль має відіграти її «відкинення» від Чорного моря. Для цього пропонувалося утворити нову українську державу, залежну від Франції, на зразок інших васальних, наполеонівських країн. Передбачалося, що вона складатиметься з подніпровської частини Катеринославщини, Таврії, всієї долини Донця до Дону, який разом з Азовським і Чорним морем стане її кордоном на півдні. Козаки і кримські татари увійшли б до «Наполеоніди» – таку назву мала отримати ця держава. Вона, […] маючи на чолі єдиного вождя й конституцію, яка відповідає звичаям народів, що тут проживають, з можливою перспективою політичної незалежності буде міцним бар'єром проти амбітних проектів Росії та її претензій на Чорне море. Народи, що населяють цю територію, мають високі почуття і дуже нетерпляче переносять російське ярмо. Запорожці гарно складені, міцні, відважні й невтомні. Вони перші піднімуть прапор повстання проти Москви, а за ними підуть й інші народи Російської імперії.

Історія України. Джерельний літопис / упоряд.: В. І. Червінський та ін.; ред. В. І. Червінський, М. І. Обушний. Київ : ДП «Дирекція ФВД». 2008. С. 246–247.

№ 3. Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ Наддніпрянської України

Історія України : наочн. довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. Ф. Трухан. Київ; Харків: Веста, 2007. С. 135.

№ 4. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Австрійської імперії

Історико-географічні регіони		
Східна Галичина	Північна Буковина	Закарпаття
«Королівство Галичини і Лодомерії»		Угорське королівство

Українські землі у складі Австрійської та Російської імперій на початку XIX ст. URL: http://ukrmap.su/uk-uh9/361.html

№ 5. З історичної довідки Центрального державного історичного архіву України, м. Львів про збережені комплекси історичних джерел державних адміністративних установ Галичини періоду Австро-Угорської імперії

[1772–1918 рр.]

Найчисленнішу групу фондів архіву складають комплекси документів періоду Австрійської та Австро-Угорської імперії (1772–1918). Найважливішим із них є фонд Галицького намісництва (ф. 146), що налічує понад 200 тис. одиниць зберігання за 1772–1921 рр. […] Намісництво, його численні комісії і комітети в результаті своєї діяльності створили величезну кількість документів, які є достатньою базою для вивчення державного устрою, економіки й сільського господарства, суспільно-політичного життя, культури, науки, освіти, охорони здоров'я. Багато документів цього періоду стосуються міжнародної політики, воєн, розвідки й контррозвідки, революцій, повстань. Розвиток і утвердження капіталізму в сільському господарстві Галичини можна досліджувати завдяки багатьом документам про скасування панщини у 1848 р.

Незамінним джерелом для вивчення економічної та історичної географії, сільського господарства, складу й становища населення, топоніміки є фонди перших поземельних кадастрів Галичини – так званих Йосифінської (ф. 19) і Францисканської (ф. 20) метрик з 1788 р. і 1820 р. Цінним доповненням до них є кадастрові карти населених пунктів Крайової земельно-податкової комісії (ф. 186). Найдавніші з них сягають 1820-х рр. [...]. Картографічна документація добре кореспондує з текстовою, що відображає стан землеволодіння майже кожного населеного пункту Галичини. У фондах господарсько-економічних і фінансових установ, таких як Державна бухгалтерія (ф. 187), Крайова фінансова дирекція (ф. 160), Фінансова палата (ф. 161), Галицька фінансова прокуратура (ф. 159), Крайова Табуля (ф. 166) та інших, відклалися інвентарні описи міст, сіл і маєтків, солеварень, земельно-майнові книги населених пунктів, описи майна церков, костелів і монастирів та історичні довідки про них. Окрему групу складають фонди підприємств і товариств нафтової та газової промисловості, розвиток яких у районі Борислав-Дрогобич розпочався з середини XIX ст. (найдавніші документи стосуються 1848 р.) й особливо прискорився на початку XX ст.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. URL: https://tsdial.archives.gov.ua/index2.html

Семінарське заняття 2. Етнічні та соціальні процеси в історичних регіонах

Питання для обговорення:

1. Зміни у чисельному та етнічному складі населення.
2. Еволюція традиційних соціальних верств Наддніпрянської України: шляхта; козацтво; селянство; міщанство; купецтво; духовенство.
3. Нові соціальні сили: буржуазія, робітничий клас, інтелігенція.
4. Специфіка соціальної структури Західної України.

1. Зміни у чисельному та етнічному складі населення. Передусім доцільно звернути увагу на показники чисельності населення українських земель, що входили до складу Російської та Австрійської імперій за хронологією їхніх змін. Пропонується акцентувати на характері міграційних процесів, політичних, економічних, релігійних стимулів для перетворення Півдня у зону активного приросту населення. Одним із центральних аспектів аналізу рекомендується зробити залежність етнічних і соціальних процесів від імперської політики, яка у Росії мала русифікаторський характер. Особливу увагу варто звернути на намагання імперського центру реалізувати проект Новоросії – перетворення українського півдня на русифікований, етнічно аморфний регіон з метою ліквідації основ для української політичної самостійності.

2. Еволюція традиційних соціальних верств Наддніпрянської України: шляхта; козацтво; селянство; міщанство; купецтво; духовенство. Пропонується звернути увагу на те, що інтеграція українських земель до складу Російської імперії деформувала самобутню соціальну структуру суспільства. Соціальні верстви, які не мали аналогів у російській системі, змушені були припинити своє існування (козацтво), а ті, які мали свій відповідник – шляхта, посполиті, міщанство, купецтво, духовенство, – змінювали своє соціальне обличчя за вимогами імперського центру. Рекомендується звертати увагу на стратифікацію кожної верстви. Еволюційні процеси кожної зі спільнот доречно аналізувати у хронологічній послідовності, виокремлюючи етапи, залежні від історичної ситуації – змін монархів, реформ державного апарату тощо.

3. Нові соціальні сили: буржуазія, робітничий клас, інтелігенція. Визначте, які саме соціальні сили відносяться до категорії «нових» і чому. Зверніть увагу на відмінність цих категорій від традиційних суспільних станів. Варто звернути увагу на характер економіки та основні заняття населення як джерела формування нової соціальної структури. Аналізуючи кожну суспільну групу, слід звернути увагу на витоки її формування, час появи, динаміку зростання, чисельність, географію присутності, суспільні інтереси, охарактеризувати її ідейних виразників. Прийміть до уваги національний склад суспільної групи, її соціальну і професійну неоднорідність. Цінним стане висновок про характер і ступінь віддзеркалення цими силами українських національних інтересів.

4. Специфіка соціальної структури Західної України. Спрямованість соціальної еволюції українського суспільства у складі обох імперій була спорідненою, як і виклик – модернізація. Характеристики соціальної структури населення варто показати у взаємозв’язку з етнічною та релігійною його складових, зважаючи на традиційно високу частку поляків у Галичині, румунів

– на Буковині, угорців – на Закарпатті. Варто звернути увагу на збереженість у західноукраїнських землях шляхетського стану та його відносну чисельність; відсутність у соціальній структурі козацтва; специфічні риси суспільного обличчя селянства, міщанства та купецтва; релігійну неоднорідність духовенства та віруючих (греко-католики, католики, православні, протестанти). Важливо, щоб студенти усвідомити особливості появи нових соціальних сил – буржуазії, робітників, інтелігенції зі специфікою джерел їхнього формування, професійного поділу, суспільних інтересів та перспектив.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Донік О. М. Україна: у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). Київ : Кріон, 2011. 248 с.

2. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття). Київ : Арій, 2016. 320 с.

б) додаткова:

1. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / пер. з фр. Зої Борисюк. Львів : Кальварія, 2007. 296 с.

2. Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2008. 271 с.

3. Історія українського селянства: нариси в 2 т. / О. В. Андрощук та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. С. 259–473.

4. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / пер. з англ. Ернест Гийдель та ін. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.

5. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 119–139.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Населення Наддніпрянської України наприкінці XVIII ст.

Регіон	Площа, км^2	Приблизна кількість населення, тис. осіб	Українців, %
Лівобережжя	102 400	2 300	95
Слобожанщина	54 500	1 000	86
Правобережжя	164 700	3 400	85
Південь	194 600	1 000	74

Історія України : наочний довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. Ф. Трухан. Київ; Харків : Веста, 2007. С. 136.

№ 2. Відомості про соціальний та національний склад населення Катеринославської губернії станом на 1857 р.

1862 р.

Екатеринославская губерния, начиная с половины XVIII века, по распоряжение правительства была населяема разными пришельцами. Из них образовалось нынешнее народонаселение, состоящее: из малороссиян,

великороссиян, сербов, греков, армян, немцев, поляков, евреев, волохов и, в незначительном числе, людей других наций. Преобладание малороссиян числительностью в простонародьи имело следствием то, что ныне многие племена, особенно славянские, слились в один народ, имеющий общий малороссийский тип. […].

Некоторые из племен, составивших первоначальное заселение края, и поныне удержали в совершенной чистоте, не только свои нравы и обычаи, но даже язык; в этом отношении мы можем указать на немцев-колонистов, мариупольских греков, армян и евреев, резко от них отличающихся своею народностью.

В 1857 году всех жителей в губернии, без градоначальства, считалось 952 719, из них: мужского пола 476 349, а женского 475 370. Если положить на каждое семейство по 4 души, то всех семейств в губернии будет 238 179. [...]

Нижеследующая таблица обозначает распределение народонаселения по сословиям.

Дворян	
Потомственных, с правом голоса на выборах	4 104
Личных	4 645
Духовенства православного:	
Священнослужителей и семейств их	3 707
Церковнослужителей и семейств их	3 376
Монашествующих	7
Духовенства иноверческого:	
Римско-католического	6
Лютеранского	2
Купечества, мещан, крестьян и разных сословий:	
Граждан, потомственных и личных	59
Купцов, в том числе объявивших капиталы.	8 161
Мещан и городских жителей вообще	59 976
Однодворцев	2 989
Вольных матросов	13 970
Лоцманов	2 662
Колонистов и меннонитов	28 498
Служителей при архиерейских домах	161
Безсрочно-отпускных нижних чинов	1 323
Отставных солдат и их жен	9 634
Лекарских учеников	43
Крестьян государственных	476 323
– помещичьих	305 228
Дворовых людей	15 963
Непременных работников Луганского завода	9 169
Бродяг и подведомственных Приказу Общественного Призрения	145

По этому расчету, из сословий более многочисленных приходится на 100 душ жителей вообще:

Дворян потомственных	0,43
– личных	0,46
Священнослужителей православного исповедания и семейств их	0,38
Купцов	0,87
Мещан и городских жителей вообще	6,29
Однодворцев	0,31
Вольных матросов	1,47
Лоцманов	0,27
Колонистов и меннонитов	2,99
Бессрочно-отпускных	0,35
Отставных солдат и жен	1,01
Крестьян государственных	49,99
– помещичьих	32,03
Дворовых людей	1,66

[...] Из этих цифр, обозначающих число жителей по сословиям, мы можем вывесть некоторые общие заключения. Так, например: 1) число горожан на 100 душ достигает 6,29. Эта пропорция весьма незначительна и ясно указывает, как еще мало развиты в губернии города […]; 2) число государственных крестьян, которых на 100 душ приходится 49,90, составляешь почти половину народонаселения в губернии; 3) число дворян потомственных и личных почти одинаково, и 4) в губерний есть некоторые сословия, не встречающиеся в других местах империи, как например лоцманы при Днепровских порогах, а также такие, которые находятся преимущественно в Новороссийском крае; к последним причисляются немцы-колонисты и меннониты, евреи-колонисты и вольные матросы.

Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния / сост. В. Павлович. СПб. : Тип. Департамента Ген. штаба, 1862. С. 116–119.

№ 3. Національний склад власників фабрично-заводських підприємств в Україні у відсотках (за матеріалами 1832 р.)

Губернії	Українці	Росіяни	Євреї	Чужоземці	Інші
Волинська	1,7	1,7	93,3	3,3	–
Катеринославська	33,4	52,9	–	–	13,7
Київська	65,7	28,6	–	5,7	–
Подільська	4,0	28,0	32,0	24,0	12,0
Полтавська	28,0	68,0	–	4,0	–
Слобідсько-Українська	65,1	34,9	–	–	–
Херсонська	22,8	56,5	4,3	3,3	13,1
Чернігівська	23,7	76,3	–	–	–
Пересічно по Україні	**28,7**	**44,6**	**17,4**	**3,6**	**5,7**

Методичні розробки з українознавства. Вип. 4. Харків : Пролетарій, 1930. С. 32.

№ 4. Зростання кількості робітників в Україні у першій половині XIX ст.

Губернії	Роки			
	1825	**1846**	**1853**	**1860**
Волинська	4 377	5 777	3 759	5 130
Київська	3 164	10 337	17 981	32 135
Подільська	847	2 396	3 957	3 907
Полтавська	1 590	8 905	6 540	8 835
Чернігівська	2 994	8 139	12 033	12 257
Харківська	923	10 742	10 964	12 120
Катеринославська	457	1 857	1 650	5 439
Херсонська	662	3 591	4 792	5 431
Всього	**15 014**	**51 744**	**61 676**	**85 254**

Хрестоматія з історії Української РСР : посіб. для вчителя / упоряд. : О. А. Бевзо та ін. ; за ред. І. О. Гуржія. Т. І. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Рад. школа, 1959. С. 571.

№ 5. Національний склад купецтва в Україні у першій половині XIX ст.

Національність	%
Росіяни	52,6
Українці	22,2
Євреї	20,9
Чужоземці	1,9
Інші	2,4

Методичні розробки з українознавства. Вип. 4. Харків: Пролетарій, 1930. С. 39.

№ 6. Національний склад населення Галичини на 1849 р.

Національність	Кількість	
	в тис. осіб	**у відсотках**
Українці	2 303	46,8
Поляки	2 258	45,9
Євреї	328	6,7
Німці	27	0,6
Всього	**4919**	**100**

Економічна історія України : історико-економічне дослідження: в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. С. 575.

Семінарське заняття 3. Проблеми економічного розвитку суспільства

Питання для обговорення:

1. Занепад кріпосницьких та зародження ринкових відносин.
2. Розвиток промисловості. Початок технічного перевороту.
3. Торгівля як показник економічних і політичних змін.

1. Занепад кріпосницьких та зародження ринкових відносин. Вихідна теза: сільське господарство у першій половині XIX ст. становило основу економічної системи України, тому його суперечності суттєво впливали на динаміку суспільних процесів. Увиразнювалися дві тенденції: 1) поглиблення кризи кріпосництва; 2) формування ринкових відносин. Слід розкрити причини і прояви кризи кріпосницької системи: розширення поміщицького землеволодіння, посилення обезземелення та експлуатації селян, екстенсивне господарювання, технологічний застій, падіння врожайності, занепад поміщицьких господарств. Звернути увагу на модерні явища, що формували ринкові відносини: розширення сфер застосування найманої праці, поширення практики заробітчанства, переорієнтація частини поміщицьких господарств на ринок, поглиблення галузевої спеціалізації регіонів, агротехнічні зрушення. Варто підкреслити, що спроби уряду подолати кризу без порушення ключового пункту суперечностей – відміни кріпосництва – не давали результату. Комплексне розкриття питання має підвести студентів до висновку, що кріпосна система генерувала центральний суспільно-політичний конфлікт.

2. Розвиток промисловості. Початок технічного перевороту. Вихідна теза: тісний зв'язок промисловості першої половини XIX ст. із сільським господарством. Зберігали значення традиційні галузі: винокурна, борошномельна, олійна, суконна, салотопна, полотняна, поташна. Зростала економічна роль залізорудної, кам'яновугільної, металообробної, паперової промисловості. Звернути увагу на галузі, у яких технічний переворот почався найраніше – гуральництво та цукроваріння. Варто підкреслити нерівномірність розвитку промисловості у регіонах, галузеву спеціалізацію та відмінності у формах власності виробництва. Важливе положення: розвитку промисловості у 30-50-ті рр. XIX ст. сприяли початок технічного перевороту та розширення застосування вільнонайманої праці, а кріпосницька система гальмувала зміни. Звернути увагу, що переважна більшість підприємств належала поміщикам і знаходилась у селах. Слушним буде відзначити короткочасність стимулювання промисловості Галичини фактором континентальної блокади Англії у 1807 р. та визначити причини занепаду традиційних галузей західноукраїнського мануфактурного виробництва у першій половині XIX ст.: текстильна, шкіряна, залізорудна, соляна та ін.

3. Торгівля як показник економічних і політичних змін. Окремими аспектами варто розглянути внутрішню і зовнішню торгівлю. Конкретизації заслуговують форми внутрішньої торгівлі: періодична, стаціонарна, розвозно-розносна. Доцільно не тільки розкрити зміст цих форм, а й показати їхні особливості в історичних регіонах України, що відображали усталені економічні зв'язки, рід занять населення, його етнічну та соціальну структуру, традиції, суспільні зміни і виклики часу. Характеризуючи зовнішню торгівлю України першої половини XIX ст., варто звернути увагу на якісні зміни обсягів і структури експорту та імпорту, підвищення ролі чорноморської торгівлі у хлібній торгівлі Російської імперії, ущільнення торгівельної мережі, вплив торгівлі на економічний розвиток портових міст у Північному Причорномор'ї та зокрема – Одеси, що мала режим порто-франко з 1819 по 1859 рр.

Характеризуючи торгівлю західноукраїнських земель, варто зазначити формування нових її векторів і структури у зв'язку з переорієнтацію торгівельних шляхів на нові економічні та адміністративні центри після припинення існування Речі Посполитої. Втрата західного ринку торгівлі зерном змінювала саму структуру експорту. Обґрунтувати положення, що найбільшого значення в оптовій торгівлі Галичини означеного періоду мала худоба.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Донік О. М. Україна: у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). Київ : Кріон, 2011. 248 с.

2. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття). Київ : Арій, 2016. 320 с.

б) додаткова:

1. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII ст. Ч. 1. Аграрні відносини. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1997. 204 с.

2. Дерев'янкін Т. І. Промисловий переворот на Україні: Питання теорії та історії. Київ : Наук. думка, 1975. 278 с.

3. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. С. 545–600.

4. Казмирчук Г. Д., Соловйова Т. М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в І чверті XIX ст. Київ, 1998. 174 с.

5. Реєнт О. П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 34–51.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. З Інвентарних правил про повинності поміщицьких селян

29 грудня 1848 р.

§ 2. За надані селянам земельні ділянки і інші угіддя вони повинні відробляти поміщику панщину кожний тиждень: тяглове сімейство – по три дні тяглових з упряжкою і по одному дню жіночих; напівтяглове – по два дні піших і по одному дню жіночих.

Примітка 1. Працездатними вважати: чоловіків від 17 до 55, а жінок від 16 до 50 […].

§ 13. Кожний робітник зобов'язаний відробляти за день одне з таких завдань:

З робочою худобою

1. Зорати землі чорноземної, глинистої і суглинистої 1/4 десятини, піщаної – 1/3 десятини, і багаторічного перелогу 1/6 десятини.

2. Заралити одним ралом: свіжої оранки – 1/2 десятини або давньої та зарослої – 1/3 д[есятини].

3. Заборонувати землі глинистої та суглинистої 1/2 десятини, піщаної і чорноземної – 1 десятину.

4. Перевезти на відстань до 25 верст […] різного вантажу на одній коняці від 15 до 20 пудів, а на двох коняках або на парі волів – від 25 до 35 пудів.

Без робочої худоби

5. Засіяти хліб на 4 десятинах.

6. Вижати хліба озимого або ярого 1/2 десятини; викосити того або іншого хліба – 1/3 десятини.

7. Зв'язати скошеного хліба при доброму врожаї з чверті десятини, а при поганому – з 1/3 десятини, а в маєтках, де простір землі невідомий, зв'язати такого хліба 3 копи.

8. Обмолотити озимого хліба, з 1 квітня до 1 жовтня, по 1 копі на день, а в інші пори року – по 2/3 копи, провіяти вимолочене збіжжя і зібрати солому.

9. Обмолотити ярого хліба, з 1 квітня до 1 жовтня, по 1 1/2 копи на день, а в інші пори року – по 1 копі, провіяти вимолочене збіжжя і зібрати солому.

10. Викосити сіна на перелогах 1/2 десятини і на луках та на низинах з купинами – 1/3 десятини.

11. Зібрати сіна і скласти в копиці на гарних луках з 1/3 десятини, а на поганих – з 1/2 десятини.

12. Розкидати гній на десятину.

13. Нарубати 1/4 кубічного сажня триполінних дров.

14. Напрясти пряжі 5 пасом у 30 ниток, довжиною в 2 $^{1/2}$ аршина мотовило.

15. Виробити селянського полотна, 50-аршинну штуку, за стільки днів, якої ширини буде полотно.

Примітка І. Кожний робочий день вважати від сходу до заходу сонця, а з 15 травня до 15 серпня – з 5 годин ранку до заходу сонця.

§ 14. Взагалі розподіл і призначення роду робіт між робітниками та робітницями, не виходячи з зазначеного вище розміру, залежить від безпосереднього розсуду поміщика або економії на зазначеній вище підставі. […]

§ 18. Крім згаданої панщини, селяни повинні відробляти поміщикові з кожного здатного працівника обох статей на рік по 12 літніх згінних днів.

§ 20. За робочий згінний день селянам платити на предмет податей і громадських повинностей: чоловікові тяглому з парою робочої худоби: за урочну роботу – 15 коп.; за роботу неурочну – 10 коп.; чоловікові пішому: за урочну роботу – 30 коп.; за роботу неурочну – 7 1/2 коп.; жінці: за урочну роботу – 10 коп.; за роботу неурочну – 7 1/2 коп. […]

§ 25. Кожному господарству тяглому, півтяглому і городньому посилати по черзі, але не більше двох разів на місяць, у нічний караул одного чоловіка туди, куди вкаже поміщик в місцях того маєтку, де мешкають ці селяни. […]

§ 28. Селяни, крім польових та інших робіт, можуть також за розсудом володільців використовуватись на фабриках і заводах, що знаходяться у тому самому або суміжному селі, де вони мають жительство. При відстані, більшій як 5 верст, вони звільнюються від урочних робіт, згідно прим. б § 13.

§ 32. Поміщицькі селяни зобов'язані, в числі інших парафіян, обробляти землю священикам, за окремим в кожній парафії положенням з власних днів.

§ 45. Поміщик може використовувати селян на різних по маєтку економічних посадах, із звільненням у такому випадку сімейства від усяких робіт і повинностей, згідно з § 33 цих правил.

§ 54. […] Поміщик є безпосередній господар в маєтку і наглядач за порядком та спокоєм між селянами; він дивиться і наглядає за їх господарством і скеровує їх до благочнннності, праці і доброзвичайного способу життя.

Історія України. Джерельний літопис / упоряд.: В. І. Червінський та ін..; ред. В. І. Червінський, М. І. Обушний. Київ : ДП «Дирекція ФВД». 2008. С. 262–265.

№ 2. Кількість поміщицьких селян в Україні напередодні реформи 1861 р. і розподіл їх на панщинних і оброчних (За матеріалами редакційних комісій)

Губернії	Всього поміщицьких селян	З них		в %	
		панщинних	оброчних	панщинних	оброчних
Волинська	417 895	Немає відомостей			
Київська	547 605	539 127	8 478	98,4	1,6
Подільська	511 153	492 344	18 809	96,3	3,7
Полтавська	326 404	324 665	1 739	99,4	0,6
Чернігівська	267 823	267 643	450	99,8	0,2
Харківська	230 816	228 039	2 777	98,8	1,2
Катеринославська	160 781	160 526	255	99,8	0,2
Херсонська	151 533	151 485	48	99,97	0,03

Хрестоматія з історії Української РСР : посіб. для вчителя / упоряд.: О. А. Бевзо та ін.; за ред. І. О. Гуржія. Т. І. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Рад. школа, 1959. С. 564.

№ 3. Зростання загальної кількості промислових підприємств в Україні у 1825–1860 рр. (без гуралень)

Губернії	1825	1832	1854	1860
Волинська	185	219	293	323
Київська	107	79	223	236
Подільська	53	43	210	246
Полтавська	29	47	204	238
Чернігівська	74	88	254	245
Харківська	76	125	247	330
Катеринославська	38	54	120	288
Херсонська	87	97	98	241
Всього	**649**	**752**	**1 649**	**2 147**

Хрестоматія з історії Української РСР : посіб. для вчителя / упоряд.: О. А. Бевзо та ін.; за ред. І. О. Гуржія. Т. І. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Рад. школа, 1959. С. 567.

№ 4. Відомість про цукрові заводи Харківської губернії та їхніх власників

1862 р.

Свеклосахарные заводы Харьковской губернии находятся в 7-ми уездах […]:

В Волчанском. *Паровой.* При с. Белом Колодязе (с 1837 г.) г. Скалон.

Огневые: При с. Графском (с 1838 г.) гр. Гендрикова; Писаревке (с 1838 г.) г. Колокольцева [сгорел в 1860 г. во время производства]; Рубежном (с 1858 г.) гр. Гендрикова, в аренде у купца Легера.

В Сумском. *Паровые*: При с. Могрице (с 1838 г.) кн. Голицина; Рогозном (с 1840) г. Куколь-Яснопольского; Гребениковке (с 1840 г.) гр. Толстой; Андреевке (с 1842) г. Куколь-Яснопольского; Ульяновке (с 1817 г.) г. Кондратьева; Великом Бобрике (с 1850 г.) гг. Рахмановых, в аренде у купца Ротермунда; Низах (с 1851 г.) г. Кондратьева; хут. Атинском (с 1857 г.) г. Воропанова.

Огневые: При с. Хотени (с 1839 г.) г-жи Бутурлиной; Пушкаревке (с 1840 г.) г. Россииского; Николаевке (с 1841 г.) г-жи Красовской.

В Лебединском. *Паровые:* При с. Тернах (с 1839 г.) г-жи Дмитриевой-Мамоновой; Супруновке и хут. Локне (с 1849 г.) г-жи Савич; Малом Историпе (с 1849 г.) г. Зборомирского; Чупаховке (с 1851 г.) г. Шабельского; Великом Историпе (с 1850 г.) г. Вязьмитинова.

Огневые: При с. Будках (с 1842 г.) г-жи Кочубей; Бобрике (с 1843 г.) кн. Щербатова; Толстом (с 1847 г.) г. Кондратьева; сл. Николаевке (с 1860 г.) г-жи Трегубовой.

В Ахтырском. *Паровые:* При с. Тростянце (с 1850 г.) кн. Голицина; Янковом Роге (с 1851 г.) г. Шрейдера; Грязной (с 1853) бар. Миллер-Закомельского; Славгороде (с 1858 г.) кн. Голицина.

Огневой: При с. Мезеновке (с 1848 г.) бывший г-жи Еллинской, а теперь г-жи Шабельской.

В Харьковском. *Огневой:* При с. Двуречном Куте (с 1839 г.) бывший г. Абазы, а теперь г. Ковалевского.

В Богодуховском. *Огневой:* При с. Пархомовке (с 1850 г.) гг. Вучичевич.

В Валковском. *Огневой:* При с. Дачах Гадячских (с 1860 г.) купца Шпельте.

Всего 32 завода, в том числе 18 паровых и 14 огневых.

Памятная книжка Харьковской губернии / сост. Я. Голяховский. Харьков : Университет. типография, 1862. С. 81–83.

Семінарське заняття 4. Особливості суспільних рухів історичної доби

Питання для обговорення:

1. Історіографія суспільних рухів в Україні у першій половині XIX ст.
2. Селянські рухи та їхні особливості.
3. Декабристи в Україні.
4. Польська течія громадсько-політичного руху в Україні.

1. Історіографія суспільних рухів в Україні у першій половині XIX ст.

Передусім, рекомендуємо звернути увагу на соціальну, політичну, національну неоднорідність суспільних рухів, як підставу вибіркового їх висвітлення в історіографії. Варто акцентувати на залежності оцінок істориків від державно-

політичних умов їхньої творчості. Варто показати відмінність і поступальність розвитку радянської, діаспорної та новітньої української історіографії питання. Покажіть багатоманітність сучасних теорій суспільних рухів на противагу радянській історіографії. Корисним для осмислення питання є звернення до компаративних студій з історії соціальної та національної боротьби народів Європи та України.

2. Селянські рухи та їхні особливості. Варто зупинитися на особливостях антикріпосницької боротьби історичної доби: шуканні козаччини та повстаннях військових поселенців. Доцільно охарактеризувати рух У. Кармалюка на Поділлі (1813–1835 рр.), суперечливо оцінений в історичних джерелах та літературі. Пропонуємо висвітлити соціально забарвлені селянські протести на Правобережжі під час Польського повстання 1830–1831 рр. та проведення Інвентарної реформи 1847–1848 рр. Конструктивним вважаємо порівняння форм антикріпосницької боротьби в українських землях на теренах Російської та Австрійської імперій, звернувшись до руху опришків. Показовим вважаємо перший досвід парламентської боротьби за соціальні права селянства у західноукраїнських землях в умовах революції 1848–1849 рр. Цінним для узагальнень є встановлення зв'язку між селянськими рухами та революційними і мілітарними викликами, такими як «Весна народів» і Кримська війна.

3. Декабристи в Україні. Пояснити поняття: «декабристський рух». Показати ступінь уваги науковців до питання декабристського руху в Україні та зміни акцентів при його аналізі. Визначити місце і час появи таємних організацій в Україні. Встановити характер зв'язку між декабристськими організаціями в Україні та Росії. Охарактеризувати ідейні джерела та орієнтири руху. Показати місце ідей просвітництва, романтизму, лібералізму, радикалізму та християнства в ідеології декабристів. Висвітлити соціальний і національний склад «Південного товариства», «Товариства об'єднаних слов'ян». Проаналізувати програмні положення «Руської Правди» П. Пестеля. Звернути увагу на ставленні декабристів до національного питання й зокрема – територіальної цілісності та незалежності України. Висвітлити хід повстання Чернігівського полку та причини його поразки.

4. Польська течія громадсько-політичного руху в Україні. Пояснити причини поширення польських ідей у середовищі студентської молоді України. Охарактеризувати місце Кременецького ліцею та Київського університету у формуванні польських патріотичних настроїв. Показати спектр суспільно-політичної думки представників польської еліти в Україні. Розкрити зв'язок таємних польських громадсько-політичних організацій з Польським (Листопадовим) повстанням (1830–1831 рр.). Проаналізувати ідейні засади та орієнтири повстанців, їх соціальну та національну базу. Висвітлити хід повстання і реакцію на нього різних верств українського населення. З'ясувати наслідки повстання для українського суспільства. Показати трансформації польського суспільно-політичного руху в Україні у 30–40-х рр. XIX ст. Визначити ступінь впливу польської течії суспільно-політичного руху на українську громадсько-політичну думку.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Гирич І. Формування модерної української нації: теорія і суспільні виклики (XIX – початок XX ст.). Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2013. 112 с.

2. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 360 с.

3. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ : Видавн. дім «Альтернативи», 1999. 336 с. (Серія: Україна крізь віки. Т. 9).

б) додаткова:

1. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / пер. з пол. М. Кірсенка. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.

2. Кондратюк К., Мандзяк В. Українське національне відродження XIX – початку XX століть у сучасній вітчизняній історіографії. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми: кол. монографія* / ред. Л. Зашкільняк. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. С. 154–157.

3. Латиш Ю. В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ : Логос, 2014. 238 с.

4. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура. *Український історичний журнал*. 1991. № 3. С. 97–107.

5. Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть. *Україна. Наука і культура*. Вип. 25. Київ : Т-во «Знання України», 1991. С. 159–167.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Із матеріалів комісії військового суду про дії Устима Карманюка

20 вересня 1818 р.

Сентенция

Комиссия военаго суда находит как то оне, [...] рекруты Хрон и Карманюк:

1-й – Зделав третичной побег[…] Хрон и Карманюк в прошлом 1814 году июня 30-го дня были преданы суждению за побег […]

Сознавшись на уличении по следственному делу свидетельскими показаниями, доказывается сие по делу о ограблении и сожжении села Дубовой крестьянина Ивана Салу, сверх того Салы Горпины, служанки Авдотьи[,] пасынка его, Салы Антона, служителя Петра и сына его, Салы Якова [...]. Тако же подтверждается о мучении Хроном и Карманюком показанием жителя селения Дубовой Федора Шевчука [...] о их, Хрона и Карманюка грабительстве с соучастником селения Клопотовец крестьянином Удодовым. Селения Дубовой крестьянин Иван Ткачук, с коими он, Ткачук сознаваясь и сим был участником […]

Как оне, подсудимые рекруты, Хрон и Карманюк сделав первоначально смертоубийство крестьянину Ивану Сале и разные грабительства до состояния Всемилостивейшаго Манифеста, состоявшаго в 30-й день августа м[еся]ца 1814-го года, подвергались бы только к отсылке без наказания в крепостную работу, но уже сделали нападения и грабительства по воспоследовании

Всемилостивейшаго Манифеста, за что по силе Законов Воинскаго Сухопутнаго Устава [...] – имеют быть оне, рекруты Хрон и Карманюк казнены смертию. [...]

Дячок В. Джерела про початок розбійницької діяльності Устима Карманюка (Кармалюка) (1813-1818 рр.). Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. Київ; Хмельницький, 2006. Т. 14. С. 174–176.

№ 2. Із «Руської правди» Павла Пестеля про скасування кріпосного права та майбутній державно-політичний устрій

1821–1825 рр.

[...] Володіти іншими людьми як власністю своєю, продавати, закладати, дарувати в спадщину людей, подібно до речей, використовувати їх по власній своїй сваволі без попередньої з ними угоди і єдино тільки для власного свого прибутку, вигоди, а іноді і примхи, є справа ганебна, супротивна людству, супротивна законам природнім, противна святій вірі християнській, противна, нарешті, заповідній волі Всевишнього, який гласить у святому письмі, що люди перед ним усі рівні […].

І тому не може далі в Росії існувати дозвіл одній людині мати і називати іншу своїм кріпаком. Рабство повинно бути рішуче знищено і дворянство повинно неодмінно відмовитися від мерзенної переваги володіти іншими людьми [...]

Увесь російський народ складає один стан – громадянський […]. Всі різні племена, з яких складається Російська держава, визнаються російськими і, складаючи різні свої назви, становлять один народ російський [...]

Постановляється корінним законом Російської держави, що будь-яка думка про федеративний устрій відкидається цілком, як найзгубніший злочин і найбільше зло.

Освободительное движение и общественная мысль в России XIX в. / сост. В. А. Федоров, Н. И. Цимбаев ; под ред. И. А. Федосова. Москва : Высш. школа, 1991. С. 87, 90.

№ 3. Із революційної прокламації Сергія Муравйова-Апостола «Православний катехізис»

1825 р.

Запитання. Що значить бути вільним і щасливим?

Відповідь. Без волі нема щастя. Святий апостол Павел говорить: ціною крові куплені ви і не будете рабами іншим людям.

Запитання. Чому ж руський народ і руське воїнство нещасні?

Відповідь. Тому, що царі викрали у них волю. […]

Запитання. Що ж святий закон наш велить робити руському народові і воїнству?

Відповідь. Розкаятися в тривалому раболіпстві і, ополчившись проти тиранства та нечестя, поклястися: нехай буде всім єдин цар на небі і на землі тільки Ісус Христос. […]

Запитання. Яким же чином ополчитися з усім щирим серцем?

Відповідь. Взяти зброю і йти за тими, хто говорить и ім'я Господнє, пам'ятаючи слова спасителя нашого: блаженні алчущії і жаждущії правди, бо вони наситяться; і, скинувши неправду і нечестя тиранства, поновити правління, схоже з законом Божим.

Запитання. Яке ж правління схоже з законом Божим?

Відповідь. Таке, де нема царів. Бог створив усіх нас рівними і, зійшовши на землю, обрав апостолів з простого народу, а не із знатних та царів [...]

Історія України. Джерельний літопис / упоряд.: В. І. Червінський та ін.; ред. В. І. Червінський, М. І. Обушний. Київ : ДП «Дирекція ФВД». 2008. С. 250–251.

№ 4. Сучасний польський історик Ганна Дильонгова про польський суспільний рух після Листопадового повстання (1830 р.)

[1830-ті рр.]

Поразка повстання нібито покінчила з усіма надіями. В країні панував розпач. Нові ініціативи змов і повстань походили з еміграції, де бачили загальноєвропейські справи, які підтримували переконання у тому, що революційна ситуація буде сприятливою для поляків. Пропагандистську працю було розпочато в Кракові та Галичині. Група військовиків під проводом полковника Юзефа Заливського 1833 р. вдалася до спроби збурити повстання на землях, підвладних Росії. Загін Заливського пішов з Галичини до Королівства Польського. Спроба не мала успіху. Заливський з частиною партизанів повернувся до Галичини. Решту здебільшого було схоплено, декількох засуджено до страти, а багатьох до каторги.

В Галичині й надалі провадилася конспіративна діяльність. Найбільшою змовницькою організацією, що охопила всю поділену країну у 30-ті рр., було Об'єднання Польського Народу, засноване 1835 р. групою діячів з Галичини і прибульців з еміграції. Об'єднання мало на меті здобуття незалежності, а із завоюванням свободи Польщі – скасування панщини і наділення селян землею. Керівництво було в Кракові, потім у Львові. […].

Конспіративний рух у Галичині часто зазнавав розколу. Головною причиною чвар були соціальні питання, а пропоновані рішення свідчили про радикальний або поміркований характер утворюваних спілок. Їх об'єднувала головна мета – незалежність Польщі. […] Австрійські власті 1840 р. викрили змови й заарештували кількасот учасників. Суворі вироки (включаючи 51 смертний вирок) не були виконані щодо всіх. Імператор помилував більшість засуджених. […]

Шимон Конарський, посланець Об'єднання Польського Народу до Литви й України, встиг привести до присяги за деякими джерелами близько трьох тисяч осіб. Проте його було викрито, заарештовано і засуджено до смертної кари. Вирок виконано 1839 р. у Вільнюсі.

Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / пер. з пол. М. Кірсенка. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 41–42.

Семінарське заняття 5. Національне відродження у Наддніпрянській Україні. Кирило-Мефодіївське товариство.

Питання для обговорення:

1. Особливості формування української модерної нації.
2. Початки українського національного відродження у Наддніпрянщині.
3. Кирило-Мефодіївське товариство: учасники, ідеї, суспільне значення.

1. Особливості формування української модерної нації. Розкрити неоднозначність понять: «нація», «українська нація», «українська модерна нація», «національне відродження». Висвітлити історичні підходи до питання ґенези націй та періодизації національного відродження. Охарактеризувати значення праць М. Гроха, Р. Шпорлюка, І. Лисяка-Рудницького та ін. у дослідженні проблем українського націотворення. Показати інтелектуальні імпульси новітніх досліджень. Звернути увагу на суперечності оцінок вітчизняної та зарубіжної, зокрема – російської і польської історіографії. Показати характерні риси української нації, сформовані її бездержавним статусом, змістом і тривкістю традицій суспільного устрою, природно-географічним розміщенням і чисельністю населення, характером господарських занять, рівнем економічного розвитку та роллю у міжнародних економічних відносинах, міграційним потенціалом, ступенем включення у модернізаційні процеси тощо.

2. Початки українського національного відродження у Наддніпрянщині. Показати історичні передумови українського національного відродження на початку XIX ст. Охарактеризувати автономістські ідеї у середовищі нащадків козацької старшини. Висвітлити прояви українського відродження в історичній, етнографічній, літературній сферах, надавши характеристику авторам та змісту їхніх праць, зокрема – «Енеїди» І. Котляревського, «Записок о Малороссии» Я. Марковича, «Історії Русів». Визначити роль вищих навчальних закладів у генеруванні національних ідей. Показати місце національного питання у діяльності масонських лож в Україні. Зазначити значення військових кампаній, появи засобів масової інформації у поширенні модерних громадсько-політичних ідей. Охарактеризувати внесок Т. Шевченка у формування української національної ідеї.

3. Кирило-Мефодіївське товариство: учасники, ідеї, суспільне значення. Розкрити історіографію питання. З'ясувати склад і зміст діяльності товариства. Проаналізувати програмні документи товариства: «Закон Божий (Книга буття українського народу)», Статут, відозви до братів-українці, братів-поляків. Охарактеризувати громадсько-політичні та історичні погляди членів товариства: М. Костомарова, В. Білозерського, М. Гулака, П. Куліша, Т. Шевченка, Г. Андрузького. Показати ідейну неоднорідність серед членів товариства, наявність поміркованої і радикальної течій. Акцентувати увагу на християнських ідеях, панславізмі та українському месіанстві. Визначити історичне значення товариства.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Гирич І. Формування модерної української нації: теорія і суспільні виклики (XIX – початок XX ст.). Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2013. 112 с.

2. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 360 с.

3. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / АН УРСР, Археогр. коміс., Ін-т історії, ЦДІАК. Київ : Наук. думка, 1990. Т. 1. 542 с.; Т. 2. 694 с.; Т. 3. 435 с.

б) додаткова:

1. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація. *Галичина: наук. і культ.-просвіт. краєзнавч. часопис*. 1999. Ч. 3. С. 4–22.

2. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). Київ : ПАРАПАН, 2002. 396 с. URL: http://litopys.org.ua/salto/salt.htm

3. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ : Видавн. дім «Альтернативи», 1999. 336 с. (Серія: Україна крізь віки. Т. 9).

4. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність / кер. кол. авт. і наук. ред. І. Д. Дудко. Київ : КНЕУ, 2014. 478 с.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Роман Шпорлюк про українське національне відродження та роль у ньому Тараса Шевченка

Завдяки Шевченкові, свобода почала говорити також по-українському. Одним з найбільш імпозантних осягнень українського відродження була без сумніву рецепція православного «східняка» «західняцькою» і «уніятською» Галичиною, для якої він став національним пророком. Галичина використала культурну продукцію «Великої України» у своєму відродженні, зокрема в утвердженні вартості української культури супроти польської, з якою треба було конкурувати в обставинах асиміляційних процесів. Шевченко мав тут виняткове значення, але внесок культурного фонду, витвореного на сході, до національного потенціалу, яким користувалися західні українці, був величезний. Можна сумніватися, чи сама Галичина вистояла б у змаганні з поляками за національну приналежність етнічних українців без культурної допомоги сходу, без концепції історії, яка давала їм «Велику Україну» як центр національної території і основу її історії […].

Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть. Україна. Наука і культура. Вип. 25. Київ : Т-во «Знання України*», 1991. С. 165.*

№ 2. Павло Магочій: Що таке національність?

В англійській мові терміни «nationality» та «nation» часто вживаються як тотожні. […]. У цій книжці терміни «нація» («nation») і «національність» («nationality») розрізняються. […]

Термін «національність» стосується групи людей, які мають одну або кілька спільних ознак: окрему територію (можлива, але не обов'язкова, державність), мову, історичну традицію, релігію, культурні цінності та етнографічні риси. […]

Отже, що відрізняє національність від етнічної групи? Головна відмінність полягає не в наявності чи відсутності всіх або частини зазначених характеристик, а, радше, в усвідомленні членами певної групи існування цих спільних рис, які й вирізняють їх з-поміж сусідніх народів чи національностей. Іншими словами, національність має: 1) певні об'єктивні спільні ознаки; 2) суб'єктивні ознаки – усвідомлення належності й бажання належати до окремої групи.

Кількість спільних об'єктивних ознак різниться у різних національностей. Наприклад, мова протягом тривалого часу вважалася суттєвою, навіть визначальною характеристикою національності. Насправді це не так, оскільки бразильці, американці та ірландці є окремими народами або національностями, не маючи або втративши окрему мову. Відповідно, хтось може відносити себе до української національності, не знаючи української мови. Стосовно суб'єктивних факторів, то свідомість національної приналежності є результатом процесу виховання в родині, а надто у школі.

Нарешті, внаслідок багатонаціональної реальності більшості держав світу виникла правова концепція національних меншин. Насправді, не існує національних меншин, є лише національності, які живуть в одній або кількох державах. Однак більшість держав мали на меті стати національними державами; тобто вони керувалися переконанням, що всі мешканці держави належать або повинні належати до єдиної «державної» національності. Деякі держави визнали, що на їх території живуть кілька різних народів або національностей. У правовій та конституційній системі недержавні національності вважаються національними меншинами.

Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / пер. з англ. Ернест Гийдель та ін. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. С. 143.

№ 3. Таємне розпорядження міністра народної освіти С. Уварова попечителеві Київського навчального округу з характеристикою панславіських ідей та зобов'язанням формувати російські імперські ідеї

29 травня 1847 р.

Все, что имеем мы на Руси, принадлежит нам одним, без участия других славянских народов, ныне простирающих к нам руки и молящих о покровительстве, не столько по внушению братской любви, как по расчетам мелкого и не всегда бескорыстного эгоизма.

С таким воззрением на нашу народность я обращаю слово преимущественно к тем преподавателям, которым досталось обрабатывать на ученом поприще участок славный, но и трудный – русский язык и русскую словесность, с прочими соплеменными наречиями как вспомогательными средствами для родного языка, русскую историю, историю русского законодательства: им предпочтительно пред другими принадлежит

возбуждение духа отечественного, не из славянства, игрою фантазии созданного, а из начала русского, в пределах науки, без всякой примеси современных идей политических. Преподаватели, следуя видам и направлению правительства, и научая вверенное им юношество тому или другому предмету, да поучают его и впредь по-русски мыслить и чувствовать: только этим способом будущие члены общества составят одну великую семью с одинакими мыслями, с одинакою волею, с одинаким чувством. […]

Бог нам да поможет в великом деле народного просвещения, от которого зависит настоящее и будущее России! [...]

Министр народного просвещения, граф *Уваров*

Директор С. *Комовский*

Помітка: Получено 6 июня и по докладу господину генерал-губернатору прочтено в полном присутствии совета Университета Св. Владимира 7 июня […]

Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): зб. док. і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк та ін. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2013. С. 3–7.

№ 4. Із «Книги буття українського народу»

Кінець 1845 – початок 1846 рр.

61. Племено слов'янське ще до принятія віри не ймілo ані царей, а ні панів, і всі були рівні, і не було у них ідолів, і кланялись слов'яне одному Богу – вседержителю, ще його й не знаючи […]

70. По многих літах стало в Слав'янщині три непідлеглих царства: Польща, Литва і Московщина […].

71. Польща була з поляків і кричали поляки: у нас свобода і рівність, але поробили панство і одурів народ польський, бо простий люд попав у неволю […].

72. Московщина була з москалів і була у їх велика Річ Посполита Новгородська вільна […]: і пропав Новгород за те, що і там завелось панство, і цар московський взяв верх над усіма москалями […], кланяючись татарам [...].

73. І одурів народ московський і попав у ідолопоклонство, бо царя свого нарік богом, і усе, що цар скаже, те уважав за добре, так що цар Іван в Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христолюбивим.

74. А в Литві були литвяки, та ще до Литви належала Україна.

75. І поєдналась Україна з Польщею як сестра с сестрою, як єдиний люд слов'янський до другого люду слов'янського нерозділимо і незмісимо, на образ іпостасі божої нероздільної і незмісимої, як колись поєднаються усі народи слов'янські поміж собою.

76. І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний, пристаючи, був братом других – чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слуговати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками. […]

78. І постановило козацтво: віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі. […]

83. Але панство побачило, що козацтво росте і всі люде скоро стануть козаками, єсть-то вільними, наказали зараз своїм крепакам, щоб не ходили в козаки, хотіли забить народ простий як скотину, так, щоб йому не було ні чувствія, ні розуму, і почали пани обдирати своїх крепаков, отдали їх жидам на такую муку, що подобную творили тільки над нерви-ми християнами, драли з їх, з живих, шкури, варили в котлах дітей, давали матерям собак грудями годовати […]

85. І козацтво стали мучить і нівечить, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді.

86. Але не так зробилось, як думали пани, бо козацтво піднялось, а за їм увесь простий народ, вибили і прогнали панів, і стала Україна земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні, але не надовго.

87. І хотіла Україна знову жити з Польщою по-братерськи, нерозділимо і несмісимо, але Польща жодною мірою не хотіла одрікатись свого панства.

88. Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею як єдиний люд слов'янський […], на образ іпостасі божої нерозділимої і несмісимої, як колись поєднаються усі народи слов'янські між собою.

89. Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своєй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель. […]

96. А німка цариця Катерина, курва всесвітня, безбожниця, убійниця мужа свого, востаннє доконала козацтво і волю, бо, одібравши тих, котрі були в Україні старшими, наділила їх панством і землями, понадавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панами, а других невольниками.

97. І пропала Україна. Але так здається.

98. Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, одначе це псували своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятовати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було преждє, так і тепер зосталось.

99. І Слов'янщина хоч терпіла і терпить неволю, та не сама її сотворила, бо і цар, і панство не слов'янським духом сотворено, а німецьким або татарським. […]

100. Лежить в могилі Україна, але не вмерла.

101. Бо голос її, голос, що звав усю Слов'янщнну на свободу і братерство, розійшовся по світу словенському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановили поляки, щоб не було панів і всі були б рівні в Речі Посполитій; а того хотіла Україна за 120 літ до того.

102. І не допустили Польщу до того, і розірвали Польщу, як преждє розірвали Україну […]

107. І панує деспот кат над трьома народами слов'янськими, править через німців, псує, калічить, нівечить добру натуру слов'янську і нічого не зробить.

108. Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина,

і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар.

109. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янськім. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камєнь, єго же нє брегоша зиждущии, той бисть во главу».

Костомаров М. І. Закон Божий. (Книга буття українського народу). Київ : Либідь, 1991. С. 11–30.

№ 5. Статут Кирило-Мефодіївського товариства

Кінець 1845 – початок 1846 рр.

Головні ідеї

1. Визначаємо, що духовне і політичне об'єднання слов'ян є тією справжньою метою, до якої вони повинні прагнути.

2. Визначаємо, що під час об'єднання кожне слов'янське плем'я повинне мати свою самостійність, а такими племенами вважаємо: південнорусів (українців), північнорусів (росіян), білорусів, поляків, чехів зі словенцями, лужичан, іллірosербів з хурутанами (хорватами) і болгар.

3. Визначаємо, що кожне плем'я повинне мати народне правління і дотримуватися повної рівності співгромадян за їх народженням, християнським віросповіданням і станом.

4. Визначаємо, що правління, законодавство, право власності та освіта у всіх слов'ян повинні ґрунтуватися на святій релігії господа нашого Ісуса Христа.

5. Визначаємо, що при такій рівності освіченість і чиста мораль повинні служити умовою участі в правлінні.

6. Визначаємо, що має існувати спільний Слов'янський собор з представників всіх племен.

Головні правила товариства:

1. Товариство утворюється з метою поширення вищевикладених ідей переважно через виховання юнацтва, літературу і примноження членів товариства. Товариство визнає своїми покровителями святих Кирила і Мефодія і приймає своїм знаком перстень або ікону з іменами чи зображеннями цих святих.

2. Кожний член товариства при вступі приймає присягу використовувати талант, працю, статки, свої громадянські зв'язки для цілей товариства, і якщо б котрийсь з членів зазнав гонінь і навіть страждань за прийняті товариством ідеї, то, відповідно до присяги, він не видасть нікого з членів, своїх побратимів.

3. У випадку, коли член потрапляє до рук ворогів і залишає в нужді сімейство, товариство допомагає йому.

4. Кожний член товариства може прийняти нового члена товариства, не повідомляючи йому імена інших членів.

8. Товариство буде прагнути зарані про викорінення рабства і всякого примушення бідних класів, а водночас і про повсюдне поширення грамотності.

9. Як все товариство в цілому, так і кожний член окремо повинні узгоджувати свої дії з євангелійськими правилами любові, покірності і терпіння; правило ж «Мета виправдовує засоби» товариство визнає безбожним.

11. Ніхто з членів товариства не повинен оголошувати про існування і склад товариства [...].

Турченко Ф. Г,. Мороко В. М. Історія України. Київ : Ґенеза, 2000. С. 120–121.

№ 6. Із таємного циркуляру шефа жандармів графа А. Орлова про Кирило-Мефодіївське товариство

1847 р.

Недавно виявлено, що молоді вчені люди в Києві, майже всі уроженці Малоросії, утворили Українсько-Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія. Засновниками товариства були: колезький секретар Гулак, ад'юнкт Костомаров і кандидат Білозерський, але з ними зближалася і інша молодь, яка здебільшого вчилася в університеті св. Володимира.

Товариство ставило собі за мету приєднання до Росії іноземних слов'янських племен, а засобами до цього воно вважало піднесення слов'янських племен до поваги власної їх народності, усунення звичаїв із всього іноземного, знищення ворожнечі і встановлення згоди між ними, схиляння їх до сповідання однієї православної віри, відкриття училищ і видання книг для простого народу.

У декого з учасників Українсько-Слов'янського товариства було знайдено [...] статут, за правилами якого в слов'янських племенах мало установитись народно-представницьке правління; рукопис найзлочиннішого змісту, який нібито витлумачував цей статут; інший рукопис, що називається «Закон Божий» або «Подністранка», перероблена з Міцкєвичевої «Пілігримки», в якому містилися революційні та комуністичні правила, а в кінці підбурливі відозви до слов'янських племен та інші злочинні твори.

Треба ще відзначити, що ідеї про відновлення в кожній країні народності, мови, власної літератури і об'єднання слов'янських племен у одно ціле, не належить тільки особам, причасним до згаданої справи, а становлять об'єкт міркувань багатьох учених, і тих, хто з них займається дослідженням взагалі слов'ян, називають слов'янофілами.

А в Києві і в Малоросії слов'янофільство перетворюється в українофільство. Там молоді люди більше піклуються про відновлення мови, літератури і звичаїв Малоросії, мріючи навіть про повернення часів колишньої вольниці козацтва і гетьманщини.

Причетні до справи про Українсько-Слов'янське товариство, як уроженці Малоросії, були, власне, українофілами. Всі вони у своїх листах, а художник Шевченко, колишній вчитель Куліш і Костомаров навіть у надрукованих ними творах, зображаючи неправильно справжнє становище України, яка ніби перебувала в тяжкому становищі, захоплено говорили про колишню Малоросію, надаючи їй надзвичайно великого значення; історію цього краю подавали мало не визначнішою за всі історії, наїзди гайдамаків описували як рицарства, наводили приклади колишньої вольниці, натякаючи, що дух свободи

не простиг і досі таїться серед малоросіян. Вірші Шевченка на малоросійській мові, особливо рукописні: «Сон», «Послання до мертвих і живих», «Три душі» та інші, одні пасквільного і величезною мірою зухвалого, а інші прямо підбурливого змісту, за височайшою затвердженою ухвалою з справи про Українсько-Слов'янське товариство, винуваті засуджені до суворого покарання; крім того визначено:

1) Надруковані твори: Шевченка – «Кобзар», 1840 року; Куліша – «Повість про український народ», 1846 р., «Україна» 1843 р. і «Михайло Чернишенко» 1843 р.; Костомарова, під псевдонімом Ярема Галка – «Українські балади», 1839 р. і «Вітка» 1840 р. заборонити і вилучити з продажу.

2) Генерал-ад'ютантам Бібікову і Кокошкіну повідомити, щоб вони стежили у ввірених їм губерніях, чи не лишилися в продажу вірші Шевченка, рукопис «Закон Божий» та інші підбурливі твори; також чи не існують думки про колишню вольницю, гетьманщину і про уявні права на відокремлення; щоб звертали увагу на тих, які переважно займаються малоросійськими древностями, історією і літературою, і намагалися б припинити в цій галузі наук всяке зловживання, але дуже непомітно і обережно, без відкритих переслідувань і по можливості не роздратовуючи уродженців Малоросії.

3) Міністру народної освіти […] оголосити ще позитивний височайший наказ, щоб наставники і письменники діяли в дусі і в інтересах нашого уряду, зовсім не допускаючи ні на лекціях, ні в книжках і журналах ніяких припущень про приєднання до Росії іноземних слов'ян і взагалі ні про що, що належить урядові, а не вченим; щоб вони міркували по можливості обережніше там, де мова йде про народність або про мову Малоросії та інших підвладних Росії земель, не надаючи переваги любові до батьківщини над любов'ю до вітчизни, імперії і усуваючи все, що шкодитиме останній, особливо про уявні теперішні злидні і про колишнє, нібито надзвичайно щасливе становище підвладних племен, щоб усі висновки вчених і письменників зводилися не до піднесення Малоросії, Польщі та інших країн окремо, а Російської імперії, і всіх народів, що її складають; щоб цензори звертали сувору увагу на московські, київські і харківські періодичні видання і на всі книги, що друкуються в слов'янофільському дусі […].

Хрестоматія з історії Української РСР: посіб. для вчителя / упоряд.: О. А. Бевзо та ін; за ред. І. О. Гуржія. Т. І. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. Київ : Рад. школа, 1959. С. 667–669.

Семінарське заняття 6. Національний рух в західноукраїнських землях. «Весна Народів»

Питання для обговорення:

1. Особливості національного відродження на західноукраїнських землях.
2. Перші національно-культурні товариства. «Руська трійця».
3. «Весна Народів» у Галичині.
4. Українське відродження на Буковині та Закарпатті.

1. Особливості національного відродження на західноукраїнських землях. Зверніть увагу на характер політики Габсбургів в українському питанні.

З’ясуйте соціальну та конфесійну належність лідерів українського відродження на західноукраїнських землях. Встановіть значення відновлення Галицької митрополії греко-католицької церкви для національної консолідації українців. Визначте культурні впливи на західноукраїнський рух з боку європейських, зокрема – слов’янських, народів та Наддніпрянщини. Проаналізуйте динаміку національного відродження в регіонах: Галичині, Буковині, Закарпатті. З’ясуйте фактори, що визначали його параметри.

2. Перші національно-культурні товариства. «Руська трійця». З’ясуйте місце і час виникнення перших українських національно-культурних товариств у Галичині, Буковині та Закарпатті, їхніх учасників та предмет діяльності. Проаналізуйте склад «Товариства греко-католицьких священиків», характер і наслідки його роботи, еволюцію поглядів його учасників. Розкрийте роль «Руської трійці» в українському національному відродженні. Охарактеризуйте зміст та ідейні лінії альманаху «Русалка Дністровая». Оцініть культурну та наукову спадщину М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, простеживши їхні життєві шляхи та еволюцію поглядів.

3. «Весна Народів» у Галичині. Передусім, рекомендуємо відтворити хронологію подій початкового етапу революції 1848–1849 рр. в Європі, показати її загальноєвропейські риси. Слід реконструювати обставини створення «Центральної Ради Народової», «Головної Руської Ради», «Руського Собору». Доречно охарактеризувати ініціаторів, членів, ідеї цих організацій, показавши розбіжності між ними у поглядах щодо державно-політичного устрою західноукраїнських земель. Порівняйте ідейні засади друкованих органів – «Зоря Галицька» (А. Павенцький), «Дневник Руський» (І. Вагилевич). Варто акцентувати увагу на подіях скасування панщини у Галичині та показати його політичні наслідки. Встановити масштаб і значення діяльності українців в Австрійському парламенті. Дати оцінку революційним подіям: Слов’янський конгрес у Празі, Собор руських учених, збройне повстання у Львові.

4. Українське відродження на Буковині та Закарпатті: спільне та особливе. Зверніть увагу на оцінки особливостей початкового етапу національного відродження Буковини та Закарпаття в історіографії. З’ясуйте вплив національного і конфесійного складу населення, географічного фактору та урбанізації на прискорення та гальмування українського національного відродження Буковини та Закарпаття. Охарактеризуйте роль історичних діячів Буковини і Закарпаття у національному відродженні: єп. Євгена Гакмана, Олександра Духновича, Адольфа Добрянського. Поясніть місце селянського руху на Буковині під керівництвом Лук’яна Кобилиці у подіях революції 1848–1849 рр. Покажіть реакцію українського населення на угорське повстання під час революції. Рекомендуємо скласти порівняльну таблицю спільних і особливих рис українського відродження на Буковині та Закарпатті.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 360 с.

2. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: міжвідомчий зб. наук. праць*. Вип. 1. Київ : Наук. думка, 1992. С. 104–119.

3. «Русалка Дністрова»: док. і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1989. 544 с.

б) додаткова:

1. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 574 с.

2. Ісаєвич Я. Українське національно-культурне відродження в XIX ст.: передумови, контекст, значення. *Шашкевичіана: зб. наук. праць*. Львів, 2004. Вип. 5-6. С. 15-21.

3. Райківський І. Я. Українське «національне відродження» (націотворення) в Галичині XIX – початку XX ст. у зарубіжній історіографії. *Чорноморський літопис*. 2013.№ 7. С. 112–123.

4. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державніс*ть: міжвідом. зб. наук. праць. Львів, 1995. Вип. 2. С. 59–70.

5. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX ст. *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 59–75.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Із протоколу допиту Маркіяна Шашкевича, складеного керівництвом львівської духовної семінарії у справі видання альманаху «Русалка Дністрова» в обхід місцевої цензури

13 червня 1837 р.

Протокол складений 13 червня 1837 р. після обіду в зв'язку з переданим ц.-к. управлінням ревізії книг ректору г.-к. семінарії, як цензору руських книг, для офіційного цензурування книжечки під назвою «Русалка Дністрова», в якій вміщені статті вихованців семінарії Шашкевича Маркіяна, слухача 4-га курсу теології, Вагилевича Івана, теолога 1-го курсу, а також Головацького Якова, екстерніста 1-го року теології.

Спочатку викликали і допитали Шашкевича Маркіяна:

І. Пит[ання]. У творі «Русалка Дністрова» більшість статей підписано вашим прізвищем; Вас запитують, чи ви автор цих статей?

Від[повідь]. Підписані моїм прізвищем статті дійсно належать мені, частково я їх сам написав, частково переклав з сербської і чеської. […]

ІІІ. Пит[ання]. Які були ваші головні наміри під час створення цього збірника і написання його статей?

Від[повідь]. Я випробовував свої сили руською мовою, оскільки це моя рідна мова, яка значно відрізняється від мови церковної і великоросійської (московської), і хотів заложити наріжний каміні для її дальшого розвитку і тим самим зарадити нестачі руської літератури.

В час написання статей моїм головним наміром було сприяти розвитку руської мови і літератури цією мовою настільки, наскільки вистачало моїх

слабких сил. Оскільки я був впевнений, що ця мова значно відрізняється від церковної і російської (московської) мови, то я шукав її в мові народу, збирав там, де мав змогу, за прикладом Вацлава з Олеська народні пісні і народні казки, щоби на них краще досліджувати будову руської мови.

IV. Пит[ання]. Хто готував цей збірник і складав народні пісні і народні оповідання? А також, хто переправляв його до друку в Угорщину? І за чиї гроші це робилося?

Від[повідь]. Цей збірник склав не я, а Яків Головацький, слухач 1-го курсу теології, котрому я передав багато статей. Він передав також тамошній цензурі для перегляду і організував його видання, на яке я також обіцяв внести частину витрат.

V. Пит[ання]. Який тираж? Скільки становлять ваші витрати? Скільки внесли в це ви? І звідки ви взяли гроші?

Від[повідь]. Увесь тираж, мабуть, склав 800 примірників. Скільки він коштує, мені не відомо; я вніс свою частину – 15 дукатів, які я позичив у мого двоюрідного брата Івана Авдиковського, священика-адміністратора у Кутах.

Венедикт Левицький, виконуючий обов'язки ректора сем[інарії]

Львів, 13 червня 1837 р.

«Русалка Дністрова»: док. і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1989. С. 94–95.

№ 2. Із «Одозви до руського народу» у першому номері газети «Зоря Галицька»

15 травня 1848 р.

Ми, Русини галицькі, належимо до великого руського народу, який розмовляє одною мовою. Той народ був колись самодіяльний, рівнявся в славі найзаможнішим народам Європи, мав свою письменну мову, свої власні закони, своїх власних князів: одним словом був в добрім буттю, заможним і сильним… через неприязні долі й різні політичні нещастя розпався поволі той великий народ, стратив свою самодіяльність, своїх князів і прийшов під чуже панування.

[…] Розвивати нашу національність у всіх напрямах: удосконаленням нашої мови, заведенням її у школах, виданням часописів, збереженням наших конституційних прав шукати способів на поправку життя нашого народу. [...] Тільки під охороною Австрії можуть скріпитися і розвинутися наші права і національність.

Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови у Східній Галичині (1848–1939 рр): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2015. С. 37.

№ 3. Зі «Слова перестороги» Василя Подолинського про українське національне питання у Галичині під час революції 1848 р.

1848 р.

Так, ми – русини і віримо твердо у воскресіння вільної, незалежної Русі. Раніш чи пізніш – не має значення. Відстань у часі нас не тривожить, бо що таке століття в національному житті? [...] Ніщо не може здержати нас від стремлінь, загальних для цілої Європи, і ми не замовкнемо, хіба Європа замовкне. Усі ми хочемо бути вільними разом з іншими народами [...]

Але тому, що русини уже багато віків не мали незалежності, їхні прагнення були невиразні і не переростали в політичні стремління. Лише недавно [ці прагнення] розбудили у них поляки, які, намагаючись повернути свою національну втрату, вимагали від русинів допомоги і почали напоювати їх духом руського патріотизму, бо кращі з них дуже добре розуміли, що коли русин вільним буде, то здобуде волю та щастя також поляк. [...] Щоб поставити на ноги Польщу, вони піднімали Русь, а піднімали її так, як могли, тобто польською мовою напоювали їх духом руської національності та польського громадянства. [...] Русини ж [...] панам не довіряють, бо знають, що пан думає по-панському і що колись, коли русин пробудиться, русинів як небезпечних порушників спокою і правопорядку, будуть запихати в каземати, як у минулому, поки спали русини, в них запихали поляків, не сміють ні на кого рішуче сперти свої політичні сподівання, а їх принципи, з ваганням, поділилися на такі чотири напрями:

I. Партія чисто руська – хоче Русі вільної, незалежної і прямує до неї просто, безпосередньо або через Слов'янщину.

II. Партія польсько-руська – хоче Русі вільної, незалежної і прямує до неї при посередництві федеративної Польщі, або ж слов'янської Польщі у федерації з Руссю з такою думкою, що коли вона дозріє і буде потреба, тоді повністю обрусиниться […]

III. Партія австрійсько-руська – хоче Русі, вільної лише від поляків, а не обов'язково від неволі; коли ж так мусить бути, то хай буде й те нещастя – воля. У цій партії є й лібералізм, який від Австрії очікує руської волі так само, як і поляки очікують від неї польської волі в Галичині.

IV. Партія російсько-руська – теж хоче Русі, може й вільної, і прямує до неї через попереднє об'єднання з Росією з думкою, що тоді буде вільна, коли буде вільною Росія.

Ось такі думки русинів про Русь. Я не з'ясовую, котра з них найліпша, але знаю, що такі є напевно серед русинів і що коли, може, не всім русинам йдеться про волю, всім йдеться про національність, хоч я не знаю, як національність може жити без волі. А що не всі [виступають] за волю, нічого дивного, бо так є у кожного народу. Зрештою, вони в цьому не винні, бо не пробували її і тому не знають її смаку. До того ж ще з дитинства їх лякали словом «воля», наче сажотрусом. [...]

Сучасні французи, хоч, безперечно, і є найбільшими космополітами серед європейців, усе ж таки ще не відреклися французької національності, бо космополітизм поки що ще не оволодів світом. […]

Такою була воля того, що створив людей, а серед них національності, не без причини даючи кожному народові іншу мову й діалекти і навіть іншу расу. Отже, якщо хотілося б скасувати національності, треба було б скасувати й раси, але не нам про це турбуватись! Ми можемо зблизитись одні з одними, але не зуміємо стати зовсім однаковими. […]

А припустімо, що (що не є неможливим) колись поляки й русини або ж росіяни й русини стануть проти себе в національному конфлікті, може навіть, не дай Боже, й збройному. Чи ж мої діти або мої парафіяни, русини з діда-

прадіда, мали б тоді, покинувши своїх, приєднатися до нерусинів і стати ворогами свого роду? [...] Якщо для того, щоб вітчизна була сильною, русини повинні ополячитися, чи ж то не однаково, щоб і поляки обрусинилися?

Якщо русини є поляками і руська мова - польською мовою (а цих, що нею говорять, є набагато більше від тамтих), отже, запроваджуйте ту руську мову в школах та установах і хай вам здається, що ви розмовляєте по-польски. Якщо ж така претензія для когось виглядає смішною, то як же ж русинам не повинна здаватись смішною висунута кількома надпатріотами вимога, щоб вони зовсім без потреби і без смислу зреклися свого імені і рідної мови!

Подолинський В. Слово перестороги. Львів, 2001. С. 33–66
URL: http://litopys.org.ua/perestor/sloworus.htm

№ 4. Донос вижницького православного священника Іоанна Грибовського крайовій адміністрації про заклик Лук'яна Кобилиці до бунту проти світських і духовних властей

1 грудня 1848 р.

Вибраний в цьому районі депутатом Лук'ян Кобилиця недавно повернувся з Відня і викликав серед населення цієї місцевості, що охоплює 30–40 миль, повстання і закликав їх до повної неслухняності та бунту проти світських та духовних властей. […]

Громади цієї місцевості, де Кобилиця під відкритим небом виголошує промови на зборах, твердо переконані, що він без різниці ліквідував усі суди та уряди і тільки він і ним установлені управління мають право судити, що ввело у вузькі рамки судові справи.

Вважаю своїм обов'язком зробити цей донос. Осмілююсь, ваша величність, покірно подати вам своє прохання. Ласкаво дозвольте дати розпорядження, щоб високий уряд вжив найсуворіших і дуже важливих заходів, щоб ліквідувати анархію, викликану депутатом рейхстагу Лук'яном Кобилицею та його спільниками, бо вона шкідлива і для держави і для релігії.

Вижниця на Буковині, 1 грудня 1848 року.

Іоганес Грибовський, православний священник.

Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст. : зб. док. / упоряд. Ф. Шевченко. Київ : Держполітвидав, 1949. С. 182–184.

Семінарське заняття 7. Культура і церковне життя

Питання для обговорення:

1. Причини, тенденції, масштаби, наслідки змін у сфері освіти і науки.
2. Культура і мистецтво: форми, напрямки, стилі, жанри, постаті.
3. Вплив державної влади на церковне життя України у складі Російської та Австрійської імперії.
4. Внутрішньоцерковні і міжконфесійні проблеми спільнот Наддніпрянської і Західної України. Національний фактор у релігійному житті.

1. Причини, тенденції, масштаби, наслідки змін у сфері освіти і науки. Розкрити поняття: «освіта», «наука», «література», «фольклор». Рекомендується встановити зв'язок між змінами у економічній, соціальній

сферах країни та пріоритетами державної політики у сфері освіти та науки. Охарактеризувати систему освітніх закладів різних рівнів і галузей, порівнюючи з тією, що існувала за часів козацької України. Рекомендується звернути увагу на особливості змін у системі початкової та середньої освіти (церковнопарафіяльні школи, повітові училища, пансіони, гімназії) та вищої освіти (ліцеї, університети). Важливо розкрити урядову регламентацію структури навчальних закладів, політику русифікації у галузі освіти, роль держави і суспільства у розвитку закладів освіти. Встановіть подібність і відмінність в організації навчальних закладів на українських землях у складі Австрійської та Російської імперій.

З'ясувати зв'язок між розвитком наук і розвитком промисловості та торгівлі. Показати потреби суспільства у розвитку біології та медицини. Розкрити напрямки і досягнення історичної та філософської думки. Показати досягнення у сфері мови і літератури та їхнє значення для українського відродження. Визначити роль наукових закладів і товариств у розвитку науки.

У результаті вивчення питання студенти мають усвідомити, що розвиток освіти і науки в українських землях, з одного боку, – віддзеркалював провідні світові досягнення та тенденції змін у інтелектуальних сферах, з іншого – відображав стан економічного, соціального й політичного розвитку країни, у складі якої перебували ці українські землі.

2. Культура і мистецтво: форми, напрямки, стилі, жанри, постаті. Розкрити поняття: «культура», «мистецтво». Показати зміни у театральному та музичному мистецтві. Охарактеризувати явище кріпацького театру. Простежити становлення професійного театру у Наддніпрянській і Західній Україні. Зупинитися на кобзарстві як специфічному українському мистецтві. Показати новації у розвитку архітектури, скульптури, паркового мистецтва. Охарактеризувати розвиток живопису: прізвища майстрів, жанри, в яких вони працювали, назви картин та ідеї праць. Визначити роль імперських державно-політичних систем у розвитку та деформаціях української культури. Надати характеристику побутовій культурі та народному мистецтву.

3. Вплив державної влади на церковне життя України у складі Російської та Австрійської імперії. Розкрити поняття: «релігія», «церква», «митрополія», «секуляризація». Визначити правовий статус релігійних організацій українців у складі Російської та Австрійської імперій. Охарактеризувати напрямки та форми інтеграції православної церкви в Наддніпрянській Україні до державно-церковних структур Російської імперії. Показати прояви і наслідки секуляризації церковних маєтків. Проаналізувати зміни в адміністративно-територіальному устрої українських єпархій Російської православної церкви та у системі духовної освіти цих єпархій. Звернути увагу на заходи російської влади з ліквідації української греко-католицької церкви. Відстежити по карті поширення католицтва та протестантизму в українських землях.

Характеризуючи державно-правове становище греко-католицької церкви у складі Австрійської імперії, звернути увагу на секуляризаційні заходи та факт відновлення Галицької митрополії (1807 р.), зміст національно-релігійної діяльності духовенства, роль церкви у розвитку народної освіти і формуванні

національної свідомості. Показати вплив революції 1848 р. на визначення національних пріоритетів духовенства. Уваги заслуговують особливості розвитку церкви на Буковині та Закарпатті, постаті таких провідників, як єпископи Євген Гакман та Андрій Бачинський.

4. Внутрішньоцерковні і міжконфесійні проблеми спільнот Наддніпрянської і Західної України. Національний фактор у релігійному житті. З'ясувати, які проблеми постали перед релігійними організаціями в українських землях наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. і у чому полягали їх корені у модерну епоху. Рекомендується звернути увагу на залежність цих проблем від традиційного способу життя, скасування української автономії та утвердження імперської влади і кріпосницької системи, соціально-економічних змін, війн, суспільно-політичних рухів тощо. Пропонується встановити роль національного фактору в організації релігійного життя: його генеруючий зміст, форми прояву, історичну динаміку. Важливо з'ясувати факт опору церковного середовища русифікації. При розгляді питання у поле зору мають потрапити традиційні та нові релігійні спільноти, географія та динаміка їхнього поширення. Надати пояснення причин і суспільних наслідків розширення конфесійного поля в українських землях.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Ісіченко Ігор, архиєп. Історія Христової Церкви в Україні. 5-е вид. Харків : Акта, 2013. 760 с.

2. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Київ : Либідь, 1992. Т. 2. 606 с.

3. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

б) додаткова:

1. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX столітті. Миколаїв : Іліон, 2015. 360 с.

2. Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.): монографія. Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2010. 228 с.

3. Історія релігій: хрестоматія-практикум для студентів вищих навчальних закладів / упоряд.: О. М. Ігнатуша, Т. Г. Савчук. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. 598 с.

4. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М. М. Закович та ін.; ред. М. М. Закович. Київ : Знання, 2009. 589 с.

5. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби. Київ : Либідь, 1993. 592 с.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Із проекту заснування Харківського університету

Серпень 1802 р.

§ 1. Університет належатиме до числа вищих училищ в імперії, призначених для готування юнацтва до громадських державних посад. [...]

§ 16. Благоустроєна держава має потребу в особливому училищі, яке б готувало чиновників для спорудження різних будівель, водних сполучень та інших державних робіт цього роду […]. Ґрунтовне вивчення архітектури,

механіки, гідравліки і землеустрою […] потребує особливих учителів і способу навчання […]. Відділ […], призначений для цього, будучи учбовим закладом, майже єдиним у Росії, можна назвати відділом цивільних мистецтв. [...]

§ 19. […] А для тих, хто відчуває себе здібним, вивчаючи науки, збільшуючи і поширюючи освіту, приносячи користь державі, у вересні 1809 року може відкритися відділ учености, в якому через докладніші настанови і глибокі шукання істин кожної науки будуть навчатися механіки, фізики, хіміки, природознавці та астрономи. У цьому ж відділі викладатимуться: історія наук, педагогія та інші науки, потрібні вчителеві [...]

§ 24. Харківський університет може приймати в студенти шляхом екзаменів учнів з губернських народних училищ – Харківського, Курського, Орловського, Воронезького, Новоросійського, Полтавського та Чернігівського; таким способом він може впливати на освіту і користь всього південного краю Росії.

Історія України. Джерельний літопис / упоряд. : В. І. Червінський та ін.; ред. В. І. Червінський, М. І. Обушний. Київ : ДП «Дирекція ФВД». 2008. С. 268–269.

№ 2. Розпорядження попечителя Київського учбового округу ректору Київського університету про таємний нагляд за викладанням

30 листопада 1834 р.

1. […] Я покладаю на вас ретельний, але таємний нагляд за викладанням університетських лекцій.

2. Коли б на нарадах університетських присутствених місць міг вкрастися дух непокори властям і протидія планам уряду.

3. Коли б ви з свого боку помітили особисті недозволені вчинки членів університету або зв’язки їх з людьми неблагодійними чи підозрілими.

4. Про всі наради університетських присутствених місць, які мають в собі явне або приховане політичне питання, як по університету, так і по училищах округу, […] я вас прошу доводити про це до мого відома.

5. Про всі виявлені розбіжності і протидії в училищах округу, як-то, між начальством училищ і вчителями, між директором та інспектором й інше. […]

Ваші в цій пропозиції зв’язки зі мною, зважаючи на важливість справи, можуть бути усні і письмові. […]

Історія України : хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ : Наук. думка, 2013. С. 387.

№ 3. Євген Маланюк про геній Тараса Шевченка і визначення малоросійства

[1959 р.]

За царів малороси препарували («за кобзарювали») Шевченка досить наполегливо, але й досить «кустарно» [...] Знечулювалося у читача саму Шевченківську емоцію, самий інстинкт шевченківства для того, щоб – у відповідний момент – вирізати Шевченка з національної психіки майже хірургічним способом. А якщо ні, то, принаймні, зробити з Шевченка провансальського Ф. Містраля або шкотського Р. Бернса.

Наскільки не можна легковажити цієї акції малоросізації Шевченка, свідчить один епізод з порівняно недавнього минулого.

Покійний Максим Славинський, приятель Лесі Українки, довголітній співредактор західницького петербурзького місячника «Вестник Европы» і наш дипломат в часах Державности, десь в середині 20-х рр. щиро признався був в розмові, що страшне пророцтво Шевченка –

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую збудять, –

було для нього довший час незрозуміле. Що то значить «присплять»? І чому «збудять в огні»? І чому «окраденую»? Як це можна «окрасти» цілу країну, цілий нарід? Славинський згадував, як він (та й не він один) ту «неясну» шевченківську строфу клав на карб «слабої обробленості віршу», «малої освіти», мовляв «самоука» і т. п. інтелігентських забобонів здрагоманізованого й звинниченкізованого покоління. І аж, як казав він, ось тепер, по всім, що було протягом 1917–20 рр., він зрозумів, яке прозріння і яка острота містилася в тій "неясній" і «необробленій» строфі. Цей епізод згадався, щоб додати ще одне визначення малоросійства: воно є еквівалентом нашої *о к р а д е н о с т и*.

Маланюк Є. Книга спостережень. Київ : Атіка, 1995. С. 232-233.

№ 4. Іван Власовський про роль духовенства в українському національному відродженні

XIX ст.

В нашій історичній літературі маємо не однакові погляди на ролю українського православного духовенства в справі українського національного відродження і руху в XIX в. [...] Ми приводили вже характеристику [...] проф. М. Грушевського, яка кінчається словами: «Селянство все гостріше відчуває в сій (духовній) верстві елемент чужий і ворожий, одну з категорій визискувачів селянського поту, котра через те так міцно й тримається інших паразитських верств та йде на услуги їх і всього ворожого трудовому народові режіму, обороняючи його авторитетом церкви і віри» («З історії релігійної думки на Україні», стор. 125). Але проф. Д. Дорошенко про цю ж «паразитську» ніби духовну верству пише так: «З кінця XVIII в. православне духовенство утворило на Україні окремий стан, який близько стояв до народу і був тісно зв'язаний з його долею, з його добробутом. В добу русифікації вищої верстви (дворянства) духовенство ще найбільше зберегло зв'язок з своєю народністю, з її побутом і мовою» («Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу», стор. 42). Очевидно, що погляд М. Грушевського, не схильний тут цінити взагалі релігійно-духовну обслугу народу, далеко відходить від історичної правди. Але й Дм. Ів. Дорошенко непотрібно узагальнює народництво українського духовного стану в українському селі XIX в. Бо ж таки немало спустошення робила посеред українських духовних родин й російська школа [...].

Впродовж віків українська духовна верства була продуцентом і репрезентантом української національної культури під покровом Церкви з її школами; і в попередньому столітті XVIII, коли йшов вже процес секуляризації

культури від виключних церковних впливів, українська духовна верства до кінця віку провадила свою Київську Академію, другі «колегіуми», семінарії, з якими школами теж зв'язана була історія українського письменства XVIII в. Тому навіть теоретично тяжко припустити, щоб з переходом в XIX ст. наступила така дегенерація цієї духовної освіченої верстви в Україні, в наслідок її денаціоналізації, що вона стала якимсь «паразитом» на тілі українського народу і не давала діячів, свідомих українських патріотів, в українському національному русі XIX в. Так не було. Про українське дворянство з козацької старшини в Україні під Росією кажуть, що воно було зросійщене ще більше, ніж духовенство по українських селах, але коли й українське дворянство разом з духовенством вилучимо з активу в ділі українського національного відродження і руху в XIX в., то мало що залишиться, опріч геніяльного сина кріпацького Тараса Шевченка, в історії українського руху й української культури XIX – початків XX віку.

А ось імена діячів тої культури, що походили з духовних українських родин, або були […] вихованцями духовної школи. […]

На ниві українського красного письменства працювали: Батько нової доби цього письменства Іван Котляревський (вихованець Полтавської дух, семінарії), Петро Гулак-Артемовський (проф. Харківського університету), Амвросій Метлинський (проф. Харків[ського] універс[итету]), Петро Писаревський, Степан Писаревський, К. Думітрашко, Петро Кузьменко, Степан Руданський, Порфірій Кореницький, Михайло Макаровський, о. Степан Олександрів, Анатоль Свидницький, Іван Нечуй-Левицький, Орест Левицький, Володимир Олександрів, Микола Чернявський.

На полі наукової діяльности, зокрема української історіографії, з українських духовних родин були: Осип Бодянський (проф. Москов[ського] універс[итету], який, як секретар «Общества любителей истории и древностей россійських», видав цілий ряд пам'яток укр. історіографії, між ними «Историю Руссов»), проф. Київ[ської] Дух[овної] Ак[адемії] о. Ф. Лебединцев (р. 1882 заснував видання місячника «Кіевская Старина»), Орест Левицький (знавець історії Української Церкви), академик Михайло Грушевський, батько якого Сергій Федорович був з козацько-священичого роду, а мати Глафіра з священичого роду Опок-Опоцкевичів. Педагогічну свою службу батько М. Грушевського почав учителем в Холмській дух[овній] семінарії. Далі ідуть – проф. Київ[ської] Дух[овної] Ак[адемії] Сергій Терновський, Павло Житецький, прот. о. Юхим Сіцинський, о. Т. Добрянський, о. П. Орловський, Ф. Матушевський, В. Доманицький, Василь Біднов, Сергій Єфремов, Олександер Лотоцький, Феоктист Сушицький (ректор Укр. Державного Універс[итету], відкритого в Києві в 1918 р.), археолог М. Біляшевський. [...]

Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: у 4-х т. Київ : Вид. УПЦ КП, 1998. Т. 3. С. 287–289.

РОЗДІЛ 2. ІМПЕРСЬКА НАЗДОГАНЯЮЧА МОДЕРНІЗАЦІЯ, ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Семінарське заняття 8. Реформи державно-політичної системи другої половини XIX – початку XX ст.

Питання для обговорення:

1. Аграрні реформи 1848 р. в Галичині та 1861 р. у Наддніпрянській Україні: спільне і особливе.
2. Судова та земська реформи (1864 р.).
3. Реформа системи світи (1864 р.).
4. Міська реформа (1870 р.).
5. Контрреформи 80–90-х років XIX ст.

1. Аграрні реформи 1848 р. в Галичині та 1861 р. у Наддніпрянській Україні: спільне і особливе. Рекомендується охарактеризувати причини, сутність, хід реформ з відміни кріпосного права, звернувши увагу на їхню назрілість та політичні каталізатори: «Весну народів» і Кримську війну. Необхідно показати здобуття селянами особистої свободи та економічних прав. Варто акцентувати на суперечливих наслідках аграрних реформ: потужному імпульсі розвитку ринкових відносин і, водночас, – збереженні феодальної системи господарювання.

2. Судова та земська реформи (1864 р.). Показати, що правовою основою проведення судової реформи стали Судові статути 1864 р., що скорочували чисельність судових інстанцій та спрощували судову систему. Слід охарактеризувати нові системи судів: загальну (окружні суди – судові палати – Сенат) та мирову (місцеву; дільничний мировий суддя – повітовий з'їзд мирових суддів). Варто зазначити реорганізацію системи прокурорських органів, запровадження інститутів адвокатури та нотаріату. Слід показати, що згідно «Положення про створення земських установ» (1864 р.) в губерніях і повітах запроваджувалося місцеве (земське) самоврядування, що базувалось на принципах всезагального земського представництва, майнового цензу, самостійності в межах господарської діяльності. Аргументуйте, що виборні земські установи – губернські й повітові земські збори (розпорядчі органи) та губернські й повітові земські управи (виконавчі органи) не мали прав державного управління, а лише здійснювали виконавчі функції. Зверніть увагу на особливості впровадження земського самоврядування в українських губерніях та покажіть значення земств.

3. Реформа системи світи (1864 р.). Доречно першочергово звернути увагу на реформування ланки вищої освіти (1863 р.) і повернення університетам автономії, скасованої (1835 р.) імператором Миколою I. Слід висвітлити реформування середньої освіти – створення мережі класичних гімназій та реальних училищ, показати можливість продовження навчання у закладах вищої освіти. Окремої уваги потребує характеристика змін на рівні початкової освіти, створення єдиної системи народних училищ, що були безстановими й

працювали за єдиними програмами. Доречно звернути увагу на зростання числа початкових шкіл в Україні.

4. Міська реформа (1870 р.). Характеризуючи зміст Міської реформи слід звернути увагу на те, що вона не змінювала існуючого станового поділу міського товариства. Проте нові органи міського самоврядування створювалися як безстанові, були засновані на нових буржуазних засадах, в основі яких лежав майновий ценз. Ключовим для характеристики має бути питання структури міського врядування, характеристики складу, повноважень думи – розпорядчого органу та управи – постійного виконавчого органу, порядку виборів гласних. Важливо охарактеризувати основні функції та проблеми міського самоврядування. Варто звернути увагу на специфіку розвитку міського управління на Півдні України.

5. Контрреформи 80-90-х років XIX ст. Рекомендуємо звернути увагу на те, що, не дивлячись на обмежений характер буржуазних реформ, непорушності ними основ самодержавної влади, царизм вдався до серії контрреформ. Вони розпочалися як реакція на вбивство народниками Олександра II (1881 р.) та проявилися змінами у системах місцевого самоврядування, судочинства, освіти, цензури. Рекомендується проілюструвати ці зміни конкретними фактами. Для студентів доречним буде висловлення власної думки щодо глибини цих контрреформ та їхнього значення для припинення модернізаційних трансформацій суспільства.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Бойко О. Д. Історія України: підручник 4-те вид., доповн. Київ : Академвидав, 2012. 704 с.

2. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. С. 601–686.

3. Отмена крепостного права на Украине: Сб. док. и матер. / АН УССР. Киев: Изд-во АН УССР, 1961. 428 с.

б) додаткова:

1. Десятніков І. В. Реформа 1861 р. та формування виробничих відносин у сільському господарстві України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 18 URL: http://history.org.ua/JournALL/xix/xix_2011_18/10.pdf

2. Моргун О. Українські діячі в земствах. *Український історик.* 1969. № 1–3 (21–23). С.56–64.

3. Реєнт О. П. Велика реформа 1861 р.: погляд із XXI століття. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 18. URL: http://history.org.ua/JournALL/xix/xix_2011_18/2.pdf

4. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): історичні нариси. Київ : Генеза, 2003. 304 с.

5. Черемісін О. В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785–1917 рр. Херсон : Олді-Плюс, 2017. 582 с.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Витяг із «Положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності»

19 лютого 1861 р.

1. Кріпосне право на селян, оселених в поміщицьких маєтках, і на дворових людей скасовується назавжди, в порядку, зазначеному в цьому Положенні і в інших разом з ним виданих Положеннях і Правилах. [...]

3. Поміщики, зберігаючи право власності на всі належні їм землі, надають за встановлені повинності в постійне користування селян садибну їх осілість і, крім того, для забезпечення їх побуту і для виконання їх обов'язків перед урядом та поміщиком ту кількість польової землі й інших угідь, яка визначається на підставах, зазначених в місцевих Положеннях. [...]

9. Після набрання чинності цього Положення знімаються з поміщиків:

1) обов'язки по постачанню продовольства та опікуванню селян;

2) відповідальність за внесення селянами державних податей і виконання ними грошових та натуральних повинностей;

3) обов'язок клопотатися за селян у справах цивільних і кримінальних [...] і

4) відповідальність за них у всіх казенних стягненнях [...]

17. Селяни, які вийшли з кріпосної залежності, утворюють в справах господарських сільські громади, а для безпосереднього управління і суду об'єднуються у волості. В кожній сільській громаді і в кожній волості громадськими справами керують громада та її виборні [...]

23. Селянам, які вийшли з кріпосної залежності, надається право нарівні з іншими вільними сільськими жителями і з додержанням встановлених в загальних законах і в цьому Положенні правил:

1) провадити вільну торгівлю, дозволену селянам, без взяття торговельних свідоцтв і без сплати мита [...]

2) відкривати і утримувати на законній підставі фабрики і різні промислові, торговельні та ремісничі підприємства [...]

3) записуватися в цехи, займатися ремеслами в своїх селищах і продавати свої вироби як у селищах, так і в містах [...]

4) вступати в гільдії, торговельні розряди і відповідні їм підряди. [...]

59. Поки селяни залишаються зобов'язаними поміщикові, на землі якого вони оселені, сільський староста повинен: селян, які виконують «іздельну» повинність [панщину], наряджати на роботу, а з оброчних стягувати оброк, відповідно до вимоги поміщика, обґрунтованої правилами Місцевих Положень, і взагалі негайно виконувати законні вимоги поміщика під свою особисту відповідальність, згідно з виданими про селян Положеннями. [...]

151. Селяни, оселені на землі поміщика, зобов'язані захищати його і його домашніх від усяких насильницьких дій […], а також надавати їм допомогу при раптових громадських лихах […].

187. Кожна сільська громада як при общинному, так і при дільничному або подвірному [спадковому] користуванні землею відповідає круговою порукою за справне відбування казенних земських і громадських повинностей кожним з її членів. [...]

Хрестоматія з історії Української РСР: у 2 т. Т. ІІ: 1861-1917. Київ, 1961. С. 18-20.

№ 2. Із «Положення про земські установи»

1 січня 1864 р.

1. Для завідування справами, що стосуються місцевих господарських вигод і потреб кожної губернії і кожного повіту, утворюються губернські і повітові земські установи, склад і порядок дії яких визначаються цим Положенням [...]

9. Начальник губернії має право припинити виконання будь-якої постанови земських установ, яка суперечить законам або загальнодержавним вигодам [...] Міністр внутрішніх справ, зі свого боку, в проміжок часу між двома строками засідань земського зібрання, може припинити постанову, яка суперечить законам або державним вигодам, сповіщаючи про це зібранню в перший призначений для його засідань час [...]

13. Повітовими земськими установами є: повітове земське зібрання і повітова земська управа.

14. Повітове земське зібрання складається із земських гласних, що обираються: а) повітовими землевласниками; б) міськими громадами; в) сільськими громадами [...]

23. У виборному зібранні повітових землевласників мають право голосу:

а) особи, що володіють площею землі, визначеною для того повіту [...];

б) особи, що володіють у повіті іншим нерухомим майном вартістю не менше 15 тис. карбованців, а також володіють у повіті промисловим або господарським закладом не нижче тієї ж капітальної цінності або мають річний оборот виробництва не менше 6 тис. карбованців; […]

г) уповноважені від кількох землевласників, а також від різних установ, компаній та товариств, що володіють у повіті площею землі […];

д) уповноважені від священнослужителів, що володіють у повіті церковною землею у розмірі, встановленому в 462–465 ст. Зведення законів [...]

28. У міських виборчих зібраннях беруть участь:

а) особи, що мають купецькі свідоцтва;

б) власники фабрик та інших промислових або торгових підприємств, що знаходяться на міській землі і річний оборот виробництва яких становить не менше 6 тис. карбованців;

в) особи, що володіють на міській землі нерухомою власністю, яка оцінена для збирання податку в міських поселеннях, що мають більше 10 тис. жителів, не менше 3 тис. карб. і в усіх інших міських , посиланнях – не менше 500 карб.;

г) призначені на підставі ст. 18–21 повірені від приватних власників, а також від різних установ, громад, компаній і товариств, що володіють закладами або майном, зазначеним в пунктах б) і в) цієї статті [...]

30. Зібрання для обрання повітових гласних від сільських громад утворюються з виборщиків, які призначаються волосними сходами зі свого середовища. Цих виборщиків повинно бути не більше третини загального числа осіб, що мають право за законом брати участь у волосному сході з тим, щоб від кожної сільської громади було серед виборщиків не менше одного представника [...]

Історія України: Хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин; відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2013. С. 418-419.

№ 3. Із Судових статутів

20 листопада 1864 р.

1. Влада судова належить: мировим суддям, з'їздам мирових суддів, окружним судам, судовим палатам і урядовому сенату як верховному касаційному суду [...]

7. Для визначення у карних справах вини або невинності підсудних до складу судових місць у випадках, зазначених в статуті карного судочинства, приєднуються присяжні засідателі [...].

19. Мировими суддями можуть бути обрані ті з місцевих жителів, які: по-перше, мають не менше ніж 25 років віку; по-друге, здобули освіту у вищих або середніх навчальних закладах, або склали відповідний цьому іспит, або ж прослужили не менше ніж три роки на таких посадах, в процесі виконання яких могли набути практики у веденні судових справ; по-третє, якщо при цьому вони самі, або їхні батьки, або дружини володіють хоча б у різних місцях, або площею землі вдвоє проти того, яка визначена для безпосередньої участі у виборах гласних у повітові земські зібрання […] або іншим нерухомим майном ціною не менш ніж п'ятнадцять тисяч карбованців [...]

23. Мирові судді, як почесні, так і дільничі, обираються на три роки.

24. Вибори мирових суддів проводяться на повітових земських зібраннях [...]

81. Присяжні засідателі обираються з місцевих обивателів усіх станів: по-перше, з тих, що є російськими підданими; по-друге, що мають не менш ніж 25 років і не більше ніж 70 років віку, і, по-третє, що проживають не менше ніж два роки у тому повіті, де проводяться вибори у присяжні засідателі [...]

84. У загальні списки присяжних засідателів вносяться:

1) почесні мирові судді;

2) всі, що перебувають на державній громадянській службі […]

3) всі, що перебувають на місцевій службі у виборах дворянських і міських товариств, крім міських голів;

4) селяни, які обрані в чергові суди волосних судів або до волосних і сільських розправ і рівних з ними сільських судів, а також займали бездоганно не менше ніж три роки посади волосних старшин, голів, сільських старост або інші відповідні до цих посади в громадському управлінні сільських обивателів різних найменувань, або були церковними старостами;

5) всі інші особи, що володіють землею в кількості не менше ніж сто десятин або іншим нерухомим майном […] або ж одержують платню чи доход від свого капіталу, заняття, ремесла або промислу в столицях не менше ніж п'ятсот, а в інших місцях – не, менше ніж двісті карбованців на рік.

85. Не підлягають внесенню в списки присяжних засідателів:

1) священнослужителі й ченці; 2) всі військові чини, які перебувають на дійсній військовосухопутній або морській службі, а також ті з громадянських діячів, які перебувають при військах або служать з військової справи у військовому і морському відомствах, і 3) вчителі народних шкіл.

86. У списки присяжних засідателів не можуть бути внесені всі ті, які служать у приватних осіб.

Історія України: Хрестоматія: У 2-х ч. Київ, 1996. Ч. 1. С. 297–299.

№ 4. «Положення про початкові народні училища»

14 липня 1864 р.

Ст. 1. Начальные народные училища имеют целью утвердить в народе религиозные и нравственные понятия и распространять первоначальные полезные знания.

Ст. 2. К начальным народным училищам относятся:

1) Ведомства Министерства народного просвещения: а) приходские училища в городах, посадах и селах, содержимые на счет местных обществ и частию на счет казны и пожертвований частных лиц, и б) народные училища, учреждаемые и содержимые частными лицами разного звания.

2) Ведомства Министерств государственных имуществ, Внутренних дел, Удельного, Горного: сельские училища разных наименований, содержимые на счет общественных сумм.

3) Ведомства духовного: церковноприходские училища, открываемые православным духовенством в городах, посадах и селах, с пособием и без пособия казны, местных обществ и частных лиц.

4) Все вообще воскресные школы, учреждаемые как правительством, так и обществами городскими и сельскими и частными лицами для образования лиц ремесленного и рабочего сословий обоего пола, не имеющих возможности пользоваться учением ежедневно.

Ст. 3. Предметами учебного курса начальных народных училищ служат: а) закон божий (краткий катехизис и священная история); б) чтение по книгам гражданской и церковной печати; в) письмо; г) первые четыре действия арифметики и д) церковное пение там, где преподавание его будет возможно.

Ст. 4. [...] Преподавание совершается на русском языке. [...]

Ст. 6. В училища могут быть принимаемы дети всех сословий без различия вероисповедания [...]

Ст. 10. Для учреждения […] требуется разрешение уездного училищного совета. Училища сии могут быть закрываемы по распоряжению губернского училищного совета в случае беспорядка и вредного направления учений [...]

Ст. 17. Наблюдение за религиозно-нравственным направлением во всех начальных народных и воскресных училищах возлагаетея на местного приходского священника [...].

Історія української культури: Збірник матеріалів і документів. Київ, 2000. С. 197–198.

Семінарське заняття 9. Соціально-економічні процеси в умовах імперської модернізації України

Питання для обговорення:

1. Економічна політика імперських урядів в Україні.
2. Залишки кріпосництва та розвиток товарних відносин.
3. Специфіка індустріалізації та урбанізації в українських землях.
4. Соціально-економічний розвиток Запорізького краю.

1. Економічна політика імперських урядів в Україні. Варто звернути головну увагу на те, що економічна політика російського уряду в Україні у пореформений період не зазнала суттєвих змін. Вона була спрямована на

використання її економічного потенціалу задля загальноімперських потреб. Застосовувалися лише нові форми. Пропонуємо розглянути роль залізничних шляхів та структуру виробництва. Пріоритет надавався сировинним галузям української економіки – вугледобувній, металургійній, залізорудній, що поглиблювало залежність від всеросійського ринку, дисбаланс між розвитком важкої та легкої промисловості. Варто розкрити поняття «модернізація», її типи, «наздоганяюча модернізація», а також визначити особливості модернізації в Україні. Для цього охарактеризуйте зміни соціальної структури суспільства, етнічної території, поглиблення процесів економічної консолідації регіонів.

2. Залишки кріпосництва та розвиток товарних відносин. Характеризуючи особливості розвитку села у пореформений період, необхідно звернути увагу на дві його ключові риси: залишки кріпосництва та розвиток товарних відносин. Покажіть географію та динаміку збереження згаданих залишків у формі відробіткової системи. Проілюструйте, що використання вільнонайманої праці сприяло зростанню виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема – хліба. Зверніть увагу на те, що розвиток товарного виробництва сприяв змінам і посиленню спеціалізації регіонів, зокрема – перетворення Півдня на зону торговельного зернового господарства. А це, у свою чергу, посилювало прагнення Росії вбачати у цьому регіоні «исконно русскую территорию». Акцентуйте увагу на спробі завершення реформи П. Столипіним. Його реформа (1906 р.), спрямована на руйнування селянської общини і перерозподілу селянських земель на користь заможних селян, дала великий економічний ефект, але загострила соціальний конфлікт на селі, підсиливши суперечності між заможним і бідним селянством, започаткувавши активний процес формування української діаспори.

3. Специфіка індустріалізації та урбанізації в українських землях. Рекомендуємо звернути увагу на такі риси індустріального розвитку України як нерівномірний розвиток українських регіонів та спеціалізація районів, концентрація виробництва, утворення монополій, значний вплив іноземного капіталу, вищі темпи розвитку у порівнянні з середніми показниками по країні, перетворення України на один з головних промислових районів Російської імперії. Рекомендуємо звернути увагу на вплив економічної кризи 1900–1903 рр. на промислове виробництво, його концентрацію, монополізацію, загострення соціальних суперечностей. Покажіть зв’язок між розвитком промисловості та збільшенням чисельності робітничого класу, строкатістю етнічного складу робітників. Характеризуючи специфіку західноукраїнських земель, варто звернути увагу на динаміку розвитку нафтодобувної, соледобувної, деревообробної промисловості. Варто показати, що економічне піднесення сприяло урбанізації – зростанню міст і міського населення, перетворення міст на центри освіти, культури, громадсько-політичного життя. Охарактеризуйте етнічну структуру міського населення, зверніть увагу на збільшення чисельності міської бідноти, зміни у побуті міського населення.

4. Соціально-економічний розвиток Запорізького краю. Простежте відповідність змін у землеволодінні та землекористуванні на території краю всеукраїнським змінам пореформеної доби. Спробуйте визначити особливості

розвитку місцевого сільського господарства, звернувши увагу на мультикультурний склад населення. Зверніть увагу на особливості розвитку транспортної мережі та торгівлі на Запоріжжі. Визначте галузі промислового виробництва, що набули поширення, зважаючи на динамічний розвиток сільськогосподарського машинобудування. Проаналізуйте етнічні та соціальні зміни у складі міського населення Олександрівська, Мелітополя, Бердянська.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Бойко О. Д. Історія України: підручник 4-те вид., доповн. Київ : Академвидав, 2012. 704 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

3. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. С. 601–686.

4. Из прошлого Запорожья. Сб. статей преподавателей кафедры исторического краеведения. Вып. 2 / Запорож. обл. общество краеведов, Запорож. гос. ун-т. Запорожье, 1992. 126 с.

б) додаткова:

1. Карагодин А. И. История Запорожского края: 1770–1917 (документы и материалы). Запорожье : ЗГУ. 458 с.

2. Константінова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 596 с.

3. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття). Київ : Арій, 2016. 320 с.

4. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): історичні нариси. Київ : Генеза, 2003. 304 с.

5. Якименко М. А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861–1911). *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 3–14.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Розвиток цукрової промисловості в Україні у другій половині XIX ст.

[1862–1895 рр.]

Роки	Кількість заводів	Кількість робітників	Вироблено цукру (в пудах)
1862 – 1863	247	38 684	1 613 850
1867 – 1868	216	29 322	5 408 320
1872 – 1873	190	61 498	5 509 363
1877 – 1878	181	62 644	7 789 886
1883 – 1884	157	65 259	13 624 374
1894 – 1895	153	78 248	22 925 200

Хрестоматія з історії Української РСР. К., 1961. Т. 2. 1861–1917. – С. 91.

№ 2. Динаміка виплавки чавуну заводами Південної України напередодні та під час кризи 1900–1903 рр., тис. пудів

Завод	1899 р.	1900 р.	1901 р.	1902 р.	1903 р.
Гданцевський	3 062	3 227	1 538	1 616	2 029
Олександрівський	9 810	9 041	11 242	7 993	5 901
Дніпровський	11 523	13 025	13 549	11 575	13 370
Новоросійського товариства	17 732	16 612	13 089	9 524	9 300
Дружковський	5 733	5 878	6 506	5 727	6 294
Донецько-Юріївський	7 971	6 792	5 289	5 930	8 780
Петровський	9 485	9 312	11 819	12 634	12 115
Ольховський	2 339	4 731	3 379	5 525	4 868
«Русский Провиданс»	2 564	4 486	4 716	4 374	5 648

Економічна історія України : історико-економічне дослідження: в 2 т. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 2. С. 15.

№ 3. Обсяги зростання металургії в Україні на початку XX ст. млн пудів

Рік	Вироблено, млн. пудів			У відсотках до загальноросійського виробництва		
	чавуну	сталі	прокату	чавун	криця	прокат
1900	92,5	70,3	57,6	58,2	48,9	47,0
1905	103,1	81,6	67,7	68,5	55,5	53,3
1910	126,4	114,9	98,9	74,1	59,9	60,4
1911	147,9	130,5	112,9	74,6	61,6	62,7
1912	173,4	151,9	128,2	74,6	62,5	63,1
1913	189,2	166,6	141,1	73,4	63,1	64,3

Економічна історія України : історико-економічне дослідження: в 2 т. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 2. С. 18.

№ 4. Соціальна стратифікація південноукраїнського селянства на 1897 та 1917 рр.

Назва селянської страти	1897 р. (у %)	1917 р. (у %)
Куркульство	6	7
Заможні селяни	16	25
Стійкі середняки	14	14
Потенційні середняки	25	6
Сільська біднота	27	29
Сільський пролетаріат	12	19

Приймак О. М. Соціальна історія селянства Південної України кінця XIX – початку XX століть : дис… докт. іст. наук. Спец.: 07.00.01 – історія України / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. С. 540.

№ 5. Міське і сільське населення в Україні у 1897–1914 рр.

Рік	Кількість, тис. осіб			Частка, %	
	всього	міське	сільське	міське	сільське
1897	28 860	3 716	25 144	12,9	87,1
1914	36 298	5 582	30 717	15,4	84,6

Гладун О. М. Нариси з демографічної історії України XX століття: Монографія / НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2018. С. 140

№ 6. Відомість про число жителі м. Олександрівська та повіту за віровизнанням за 1907 р.

№ п. п.	Віровизнання	У місті		У повіті		Всього у місті та повіті	
		чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
1	Православне	10 535	9 625	150 406	148 076	160 940	157 701
2	Римо-католицьке	513	497	1 700	1 607	2 213	2 104
3	Вірмено-григоріанське	29	25	9	7	38	32
4	Менонітське	46	50	3 564	3 449	3 610	3 499
5	Лютеранське	224	165	4 105	4 020	4 329	4 185
6	Іудейське	5 352	5 180	6 231	5 850	11 583	1 030
7	Караїмське	17	12	26	20	43	32
8	Розкольницьке	87	56	155	150	242	206
9	Магометанське	57	20	28	30	85	50
	Всього	16 860	15 630	166 223	163 309	183 083	178 839

Карагодин А.И. История Запорожского края: 1770–1917 (документы и материалы). Запорожье : ЗГУ. С. 340

Семінарське заняття 10. Культурницький етап українського національного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX ст.)

Питання для обговорення:

1. Російський і польський фактори суспільного руху в Україні.
2. Громадівський рух.
3. Революційне народництво в Україні.

1. Російський і польський фактори суспільного руху в Україні. Поясніть вплив модернізаційних процесів та політики царизму на активізацію суспільного руху в Україні. Конкретизуйте характеристики антиукраїнської політики Росії витягами із джерел № 1, 3 – Валуєвського циркуляру (1863 р.) та Емського указу (1876 р.). Покажіть неоднозначність впливу російських діячів на українську інтелектуальну еліту. Зверніть увагу на земський ліберально-опозиційний рух. Охарактеризуйте вплив польського національно-визвольного руху на українців, зокрема – Польського повстання 1863 р. на українське суспільство. Спробуйте пояснити факт поєднання у визвольних рухах національного, загальнодемократичного та соціального завдань.

2. Громадівський рух. Охарактеризуйте ситуацію, що сприяла активізації українського суспільно-політичного руху наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. та утворенню громад. Розкрийте зміст діяльності громад, покажіть їх поширення через діяльність Української громади Петербурга, журналу «Основа», Київської громади. Поясніть хто такі «хлопомани», зміст і значення їхньої діяльності. Зверніть увагу на відновлення громадівського руху на початку 70-х рр. XIX ст. та роль у ньому Київської громади, Історичного товариства Нестора Літописця (1873 р.), Південно-Західного відділу Російського географічного товариства та їх діячів – В. Антоновича, Г. Галагана, П. Чубинського, М. Драгоманова. Важливим є характеристика діяльності М. Драгоманова на еміграції та видання ним у Женеві часопису «Громада» (1878–1882 рр.) – першого українського часопису, де були узагальнені погляди громадівців і висунуто програму українського руху з принципами: демократизм, федералізм, культурництво, еволюційність, соціалізм. Належної уваги вимагає характеристика діяльності студентського громадівського руху 90-х рр. XIX ст. і створення у його середовищі «Братства тарасівців».

3. Революційне народництво в Україні. Доцільно, передусім, пояснити терміни: «народники», «ходіння в народ» та окреслити ідейну неоднорідність і еволюцію народницького руху. Акцентуйте, що в Україні були представлені різні течії народників, які співвідносяться з їх ідеологами: пропагандистська (П. Лавров) – київський та одеський гуртки «чайковців», анархістська (М. Бакунін) – «Київська комуна», гурток «Південних бунтарів», змовницька (П. Ткачов) – «Південноросійський робітничий союз». Оскільки народники України підтримували тісні зв'язки з найбільш відомою народницькою організацією «Земля і воля», що виникла як підсумок першого етапу «ходіння в народ», вважаємо за доцільне рекомендувати для аналізу текст джерела № 6. Варто приділити увагу аспекту національних особливостей народницького руху в Україні та поясненню причин недооцінки теоретиками російського народництва «українського питання».

Рекомендована література:

а) основна:

1. Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ : Либідь, 1995. 816 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

3. Драгоманов М. П. Вибрані праці. Т. 1. Кн. 2. Історія. Публіцистика. Політологія. Київ : Знання України, 2007. 272 с.

4. Світленко С. І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему. *Український історичний журнал*. 1997. № 3. С.41–49.

б) додаткова:

1. Коляда І. Українська інтелігенція: суспільно-політична і націокультурна діяльність у 70–80-х рр. XIX ст. *Український історичний збірник*. 2010. Вип. 13 (1). С. 132-143.

2. Лисенко О. В. Співпраця між передовою українською, російською, польською та єврейською інтелігенцією – як перший етап формування модерної української нації. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2010. Вип. 17. С. 220–238. URL: http://history.org.ua/JournALL/xix/xix_2010_17/19.pdf

3. Революционное народничество 70-х годов XIX века. Т. 1. 1870–1875 гг. / ред. Итенберг Б. С. Москва : Наука, 1964. 530 с.

4. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках XIX століття. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. 268 с.

5. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність / кер. кол. авт. і наук. ред. І. Д. Дудко. Київ : КНЕУ, 2014. 478 с.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Розпорядження Міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва про заборону української мови

18 липня 1863 р.

Вследствие представления от 27 минувшего июня за № 342 предлагаю Киевскому цензурному комитету сделать распоряжение, чтобы в печати дозволялись только такие произведения на малороссийском языке, которые принадлежат к области изящной литературы; пропускание же книг на этом языке как религиозного содержания, так учебных и вообще назначенных для первоначального чтения народа, приостановится до разрешения возбужденного по этому предмету вопроса в установленном порядке, о чем Комитет будет своевременно поставлен в известность.

Україна: Антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. Т. 6: Змагання за українську ідею (від 60-х років до кінця XIX ст.). Київ, 2008. С. 68.

№ 2. З «Положення про Південно-західний відділ Імператорського російського географічного товариства»

Лютий 1873 р.

Цілі відділу

§ 1. Для успішного сприяння меті Імператорського Географічного Товариства засновується у Києві особливий Відділ Товариства під назвою «Південно-Західного». [...]

§ 2. Південно-Західний Відділ Імператорського Географічного Товариства під безпосереднім керівництвом Головного Начальника Краю займається в основному вивченням губерній Київського навчального Округу […] і, зокрема, дослідженнями зі Статистики та Етнографії. […]

§ 3. З цією метою Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства:

По-перше, розшукує і популяризує вже зібрані й ті, що зберігаються у місцевих архівах і у приватних осіб, відомості про Край […];

По-друге, збирає етнографічні і статистичні матеріали, що стосуються Краю, серед місцевих жителів і споряджає наукові експедиції для виконання цілей, вказаних у § 2 цього положення;

По-третє, допомагає приватним особам, що відвідують Південно-Західний Край з науковою метою, і намагається залучити до дослідження цього Краю осіб, які можуть бути для цього корисними;

По-четверте, сприяє збиранню і збереженню наукових праць, що належать до кола його досліджень, як наприклад: книжок друкованих і рукописних, актів, карт та етнографічних предметів. [...]

§ 8. Відношення Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства до самого Товариства полягає в тому, що: […]

4. […] Виконує доручення, […] обговорює запропоновані йому питання, розробляє вказані проблеми і загалом представляє Товариству відомості, що стосуються спеціального кола його зацікавлень. [...]

5. [...] Поширення відомостей, запропонованих Товариством, здійснюється посередництвом читань і повідомлень на зборах Товариства, а також завдяки науковому листуванню, друкованим запискам періодичним та іншим виданням, що випускаються ним у світ.

Записки та інші твори, що видаються Товариством, друкуються російською мовою. Деякі із цих творів можуть, з огляду на особливі обставини, друкуватися й іншими мовами.

Україна: Антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. Т. 6: Змагання за українську ідею (від 60-х років до кінця XIX ст.). Київ, 2008. С. 135-138.

№ 3. Емський указ

1875 р.

В видах пресечения опасной, в государственном отношении, деятельности украинофилов, полагалось бы соответственным принять впредь до усмотрения, следующие меры:

а) По Министерству Внутренних Дел

Не допускать ввоза в пределы Империи, без особого на то разрешения Главного Управления по делам печати, каких бы то ни было книг, издаваемых за границею на малорусском наречии.

Воспретить в Империи печатание, на том же наречии каких бы то ни было оригинальных произведений или переводов, за исключением исторических памятников, но с тем, чтобы и эти последние, если принадлежат к устной народной словесности (каковы песни, сказки, пословицы), издаваемы были без отступления от общерусской орфографии (т. е. не печатались так называемой «кулишовкою»).

Примечание I. Мера эта была бы не более, как расширением Высочайшего повеления от 3 июля 1863 года […]

Примечание II. Сохраняя силу означенного выше Внсочайшего повеления, можно было бы разрешить к печатанию на малорусском наречии, кроме исторических памятников, и произведений изящной словесности, но с тем, чтобы соблюдалась в них общерусская орфография, и чтобы разрешение давалось не иначе, как по рассмотрении рукописей Главным Управлением по делам печати.

3. Воспретить равномерно всякие на том же наречии сценические представления, тексты к нотам и публичные чтения (как имеющие в настоящее время характер украинофильских манифестаций).

4. Поддержать издающуюся в Галиции, в направлении враждебном украинофильскому, газету «Слово», назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию, без которой она не может продолжать существование и должна будет прекратиться [...]

5. Запретить газету «Киевский Телеграф», на том основании, что номинальный ее редактор Снежко-Блоцкий слеп на оба глаза и не может принимать никакого участия в редакции, которой заведуют постоянно и произвольно лица, приглашаемые к тому издательницею Гогоцкою из кружка людей, принадлежащих к самому неблагонамеренному направлению.

б) По Министерству Народного Просвещения

Усилить надзор со стороны местного учебного начальства, чтобы не допускать в первоначальных училищах, преподавания каких бы то ни было предметов на малорусском наречии.

Очистить библиотеки всех низших и средних училищ в малороссийских губерниях от книг и книжек, воспрещаемых 2-м параграфом настоящего проекта. [...]

8. Обратить серьезное внимание на личный состав преподавателей в учебных округах Харьковском, Киевском и Одесском, потребовав от попечителей сих округов именного списка преподавателей с отметкою о благонадежности каждого по отношению к украинофильским тенденциям и отмеченных неблагонадежными или сомнительными перевести в великорусские губернии, заменив уроженцами этих последних.

9. На будущее время выбор лиц на преподавательские места в означенных округах возложить, по отношению к благонадежности сих лиц, на строгую ответственность представляющих о их назначении […].

Примечание I. […] Не терпеть в учебных заведениях лиц с неблагонадежным образом мыслей, не только между преподавателями, но и между учащимися. Полезно было бы напомнить о них.

Примечание II. Признавалось бы полезным принять за общее правило, чтобы в учебные заведения округов: Харьковского, Киевского и Одесского назначать преподавателей преимущественно великоруссов, а малорусов распределить по учебным заведениям С.-Петербургского, Казанского и Оренбургского округов.

10. Закрыть на неопределенный срок Киевский Отдел Императорского Географического Общества [...] и допустить затем открытие его вновь , с предоставлением местному Генерал-Губернатору права ходатайствовать о его открытии, но с устранением навсегда тех лиц, которые сколько-нибудь сомнительны в своем чисто-русском направлении [...]

11. Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского, как неисправимых и положительно опасных в крае агитаторов [...].

Україна: Антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. Т. 6: Змагання за українську ідею (від 60-х років до кінця XIX ст.). Київ, 2008. С. 179-181.

№ 4. З програми українського часопису «Громада», що видавався у Женеві

1 вересня 1880 р.

Україною ми звемо всю сторону від верху р. Тиси в теперішнім Венгерськім королівстві, на заході сонця, до р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім Російськім царстві, – від верху р. Нарева на півночі до Чорного моря на півдні, – усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою [...] Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не мусить бути непрацюючих станів, а мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось через що майже все одно: чи увільнити Україну од панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів од непрацюючих станів: і так, і так пани всяких пород повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну. Інша річ працюючі громади волошські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські (польські), виселки німецькі, ремісники польські, жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з українцями, їх товариства й громади будуть вільні од усякого примусу до звичаїв чи мови українського гурту, матимуть волю закладати свої школи: нижчі, середні й вищі, й волю приставати до всякої спільності з гуртом тих народів, од котрих одійшли до України ті громади, виселки й товариства. Такі працюючі чужинці будуть для українців узлами, котрі прив'язуватимуть їх до всіх сусідніх пород (націй), з котрими українці повинні приступати до великої всепородньої вільної спілки (інтернаціональної федерації).

Самостоячість (автономія) політична громади єсть, по нашій думці, воля кожної громади признатись до того народу й приступити до тієї спілки, до котрої вона сама схоче, а також воля конче по-своєму впорядкувати всі справи серед себе й усі свої стосунки до других громад. […]

III. В справах освітніх (культурних) ми бажаємо:

6) зросту випробованої (позитивної) науки про речі природні й громадські, а також умілостів з тією наукою зв'язаних. Ми думаємо, що така наука й умілості (словесні, театр, малярство, різьба, музика) замінять зовсім теперішні віри, через котрі люди стільки ворогували й ворогують проміж себе. Поки ж це настане через вільну науку й проповідь, то ми думаємо, що кожній людині [і] товариству треба залишити волю держатись такої віри, якої вони хотять, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри (християне, жиди, магометанці й т. д.), й до кожного брацтва (штунди, шалопути й інші) содержували свої церкви й попів на свій кошт, щоб навіть на це не було й громадських податків, ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає. [...]

Нігде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше, ніж деінде, можна сподіватись, щоб начальства й панства по волі зреклись свого панування й через те простому народу на Україні не обійтись без оружного бою й повстання (революція). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи й струменти, потрібні для здобутку [...].

Україна: Антологія пам'яток державотворення X–XX ст.: у 10 т. Т. 6: Змагання за українську ідею (від 60-х років до кінця XIX ст.). Київ, 2008. С. 348-352.

№ 5. З програми народницької організації «Земля і воля»

[Не раніше 1876 р.]

«Земля и воля» […] – эта формула, по нашему мнению, и теперь служит лучшим выражением народных взглядов на владение землею и устройство своего общежития. […]

Эта формула может быть воплощена в жизнь только путем насильственного переворота, и притом возможно скорейшего, так как развитие капитализма и все большее и большее проникновение в народную жизнь [...]

Отсюда таковы наши ближайшие практические задачи.

А. Часть организаторская

а) Тесная и стройная организация уже готовых революционеров […] как из среды интеллигенции, так и из среды находившихся в непосредственном соприкосновении с нею рабочих.

б) Сближение и даже слияние с враждебными правительству сектами религиозно-революционного характера, каковы, например, бегуны, неплательщики, (спропагандированная) штунда и пр.

в) Заведение возможно более широких и прочных связей в местностях, где недовольство наиболее заострено, и устройство прочных поселений среди крестьянского населения этих районов.

г) Привлечение на свою сторону по временам появляющихся в разных местах разбойничьих шаек.

д) Заведение сношений и связей в центрах скопления промышленных рабочих, заводских и фабричных.

Деятельность […] должна заключаться […] в **агитации** […], начиная с легального протеста против местных властей и кончая вооруженным восстанием, т. е. бунтом. […]

е) Пропаганда и агитация в университетских центрах среди интеллигенции, которая в первое время является главным контингентом для пополнения рядов нашей организации.

ж) Заведение связей с либералами с целью их эксплуатации в свою пользу.

з) Пропаганда наших идей и агитация литературою, издание собственного органа и распространение листков зажигательного характера в возможно большем количестве.

Б. Часть дезорганизаторская

а) Заведение связей и организации в войсках, и главным образом среди офицерства.

б) Привлечение на свою сторону лиц, служивших в тех или других правительственных учреждениях.

в) Систематическое истребление наиболее зловредных или выдающихся лиц из правительства.

г) В дни расчета массовое истребление правительства и вообще людей, которыми держится или может держаться тот или другой ненавистный нам порядок.

Революционное народничество семидесятых годов XIX века: в 2 т. Т 2. (1876–1882) / под ред. С. С. Волка. Москва, Ленинград : Наука, 1965. С. 27–30.

Семінарське заняття 11. Політичний етап українського національного руху в Наддніпрянській Україні (90-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.)

Питання для обговорення:

1. Соціалістичні та ліберальні українські політичні партії.
2. Самостійницька течія українського руху.
3. Російська революція 1905–1907 рр. та її особливості в Україні.
4. Україна в умовах політичної реакції (1907–1914 рр.).

1. Соціалістичні та ліберальні українські політичні партії. Рекомендуємо з'ясувати причини популярності соціалістичних ідей в українському суспільстві на рубежі XIX–XX ст. Поясніть присутність в Україні російських, польських, єврейських політичних партій – РСДРП, ППС, Бунд та ін. Висвітліть виникнення першої у Наддніпрянщині української політичної партії – Революційної української партії (РУП), обставини її створення, постаті організаторів, цілі. Покажіть виокремлення партій соціалістичного напрямку: Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української соціал-демократичної «Спілки» та проаналізуйте їхні теоретичні засади. Розкрийте джерела формування, ідейні орієнтири та діяльність українських національних партій ліберального спрямування – Української демократичної партії, Української радикальної партії, Української демократично-радикальної партії. Охарактеризуйте місце питань національного самовизначення України та соціально-економічних перетворень в програмах цих організацій.

2. Самостійницька течія українського руху. Проаналізуйте, у якому середовищі і коли була сформульована політична ідея самостійності України. Дайте характеристику суспільно-політичної діяльності її виразника – М. Міхновського. Проаналізуйте працю М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900 р.) та її ключові ідеї. Зверніть увагу на соціальні сили, які М. Міхновський пов'язував із реалізацією стратегічної мети українського руху. Покажіть обумовленість формування на базі РУП Української народної партії (УНП). Проаналізуйте «10 заповідей УНП» (Док. № 5). Охарактеризуйте членів керівного ядра партії та форми їхньої діяльності. З'ясуйте ступінь підтримки ідей цієї партії у суспільстві. Дайте оцінку цим ідеям для перспектив суспільно-політичного розвитку України.

3. Російська революція 1905–1907 рр. та її особливості в Україні. Визначте ідейні джерела революції 1905–1907 рр. Простежте розгортання революційного руху та реакцію на нього державної влади. Оцініть важливість жовтневого політичного страйку 1905 р., Маніфесту 17 жовтня. Покажіть причини і значення збройних повстань в Горлівці, Харкові, Олександрівську. Встановіть зв'язок між робітничим і селянським рухами, виступами в армії та на флоті. Поясніть набуття популярності рад робітничих депутатів і професійних спілок. Проілюструйте активізацію політичних партій ході революції. Дайте характеристику масовій українській пресі революційної доби. Покажіть розгортання широкого українського національно-культурного руху, появу «Просвіт», українізацію шкільної та вищої освіти, діяльність українських громад у I та II Державних думах Росії тощо та його історичне значення.

4. Україна в умовах політичної реакції (1907–1914 рр.). Покажіть наростання в Україні хвилі російського шовінізму, який уособлював курс глави уряду П. Столипіна, що приніс військово-польові суди, зміну виборчого законодавства («третьочервневий переворот 1907 року»), протекцію «Клубу російських націоналістів», заборону реєстрації «инородческих» товариств і видавництв тощо. Проілюструйте наслідки переслідувань українських політичних партій офіційною владою, згортання їхньої діяльності. Поясніть причину появи нового об'єднання – Товариства українських поступовців (ТУП), охарактеризуйте його програму та методи роботи. Покажіть місце українського питання в III і IV Державних думах Росії та нове наростання суспільно-політичної активності українців з 1910-го року.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Багатопартійна держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій / упоряд. В. С. Журавський. Київ, 1992. 95 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

3. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність / кер. кол. авт. і наук. ред. І. Д. Дудко. Київ : КНЕУ, 2014. 478 с.

б) додаткова:

1. Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. Київ : Основні цінності, 2004. 272 с.

2. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897–1906. Торонто : Срібна Сурма. 1972. 223 с.

3. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917) / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2016. 396 с.

4. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. 344 с.

5. Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905–1917 рр.). *Український історичний журнал*. 1992. № 1. С. 90-98.

6. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово. Київ : Генеза, 2006. 318 с.

7. Чмир С. Г. Українська Демократично-Радикальна партія: організаційний устрій, чисельність, соціальний склад (1905–1908 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 6. Запоріжжя, 1999. С. 76–89.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. З програмних засад «Братства тарасівців»

1893 р.

Програма нашої практичної діяльності.

Для нас свідомих Українців *єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні*, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу.

[…] Ми бажаємо такі відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите вдоволення усім моральним, просвітним, соціальним і політичним потребам Українського народу.

Досягаючи сього, мусимо працювати в дусі такого на моральному й науковому ґрунті заснованого ідеалу людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація в ряд з усякою другою, користується однаково рівним правом. Через се ми маємо бути цілковитими прихильниками до *федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля*.

В справах соціально-економічних працювати маємо в дусі такого ладу, в якому немає місця ні панові, ні мужикові, ні визискувачеві, ні визискуваному, а є місце ціловкраїнській національній родині, що складається з рівних проміж себе правом, *можливо однаково забезпечення, національно свідомих братів працівників*.

В справі *релігійній*, яко в справі особистого сумління мусить панувати серед нас абсолютна толеранція…

Історія України: Джерельний літопис. Київ, 2008. С. 317–318.

№ 2. З праці М. Міхновського «Самостійна Україна»

1900 р.

Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої Української республіки наче в завойованій свіжо країні, висмоктує останні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш із бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. […] Законами російської імперії зневажається право свободи совісти, погорджується право свободи особистої, гнобиться навіть недоторканість тіла. Колишній протектор української Республіки перемінився нині на правного тирана, якому належить необмежене право над життям і смертю кожного з українців. Царський закон з 17 травня 1876 року наложив заборону на саму мову спадкоємців Переяславської конституції і вона вигнана зі школи й суду, церкви й адміністрації. […] І не тільки панує над Україною цар-чужинець, але й сам Бог зробився чужинцем і не вміє української мови. Просвіта занедбана, культура знівечена і темрява панує скрізь по Україні [...].

Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої й безпощадної. Вона вірить у сили свої національні, і вона виконає свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі сі слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ» […] Доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе зброї, доти усі покоління українців йтимуть на війну. Війна проводитиметься усіма засобами, і боротьба культурна вважається такою ж відповідною, як і боротьба фізичною силою.

Потреба боротьби випливає з факту нашого національного існування.

Нам належить майбутнє, бо зовсім не можливо, щоб 1/30 частина усієї людності, ціла велика нація могла зникнути, могла бути задушеною, коли вона спроможна воювати з цілим світом!

Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне «Я» […] Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні бурхливо несеться до моря, так не можна спинити націю, що лама свої кайдани, прокинувшись до життя. […]

Але як партія бойова, партія, що виросла на грунті історії і єсть партією практичної діяльності, ми зобов'язані вказати на нашу мету. Ця мета – повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії.

Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою. Наша нація вже стає до боротьби. Вона добуде собі повну свободу і перший ступінь до неї: Переяславська конституція.

Ми розуміємо, що боротьба буде люта й довга, що ворог безпощадний і дужий. Але ми розуміємо й те, що се вже остання боротьба, що потім вже ніколи не настане слушний час до нової боротьби.

Ніч була довга, але ранок наблизився і ми не допустимо, щоб проміння свободи усіх націй заблищало на наших рабських кайданах: ми розіб'ємо їх до схід сонця свободи! Ми в останнє виходимо на історичну арену, і або поборемо, або вмремо...

Ми не хочемо довше бути євнухами, не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України!

Сини України! Ми, як той Антей, доторкаючись до землі, наберемося усе більшої сили й завзяття. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Україні і кожен, в кого ще не спідлене серце, озветься до нас, а в кого спідлене, до того ми самі озвемось! […]

Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. І пам'ятаймо, що слава і побіда – це доля борців за народню справу. Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за ввесь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність.

Вперед! Бо нам ні на кого надіятися і нічого озиратися назад!

Міхновський М. І. Самостійна Україна. Київ : Діокор, 2002. С. 35–43.

№ 3. Зі спогадів Катерини Антонович про початок організації РУП і знайомство з Дмитром Антоновичем

[1904 р.]

Я познайомилась з Дмитром Володимировичем Антоновичем – «Мухою», як його називали, в 1904 році. […] Вже перед тим мої знайомі товариші українці казали: «Ось ви завжди маєте сумнів, які ми революціонери, то тепер побачите «Муху», – це вже дійсний революціонер». […] Ще перед тим я познайомилась з тим як постала Революційна Українська Партія (РУП).

Тоді якраз виросли і вступили до університету сини двох видатних культурних родин у Києві. Це Дмитро «Муха», син Володимира Боніфатієвича Антоновича, тоді професора Київського університету і його дружини Варвари Івановни, видатної жінки (обидвоє вони були членами «Старої Громади», яка об'єднувала культурне українське громадянство і куди приймали членів по рекомендації двох членів і загальній згоді інших) – і Михайло, син Олександра Олександровича Русова, видатного вченого і Софії Федоровни, відомої діячки того часу. Ці два студенти, виховані українськими батьками, були між собою найліпшими приятелями. Вони тоді були студентами Харківського університету, співпрацювали в студентській громаді і разом їм прийшла думка заснування Революційної Української Партії, в скороченні РУП. До засновників ще належав Боніфатій Камінський і Левко Мацієвич. Днем заснування цієї партії рахували 29 січня 1900 р. Потім приєдналися інші – Жорж Коллард і Олександер Коваленко. Це було в Харкові. Опісля РУП поширилась на всю Україну.

Товариші чекали на «Муху». Його любили і цінили. Як він приїздив, то починалась жвава енергійна діяльність. Він умів організувати ту справу, за яку брався і якось усі починали енергійно працювати. […].

Ми йшли по вулиці з Петром Андрієвським і Борисом Мартосом. На зустріч ішов студент у сірій тужурці. Всі спинились і кажуть мені: познайомтесь – це Дмитро Антонович – Муха, про якого ви вже багато чули. «Муха» був вище середнього росту, з блискучими очима, з маленькою борідкою і вусиками. Ми поздоровились і пішли всі разом. Щось живо і весело поговорили і розпрощались.

Антонович К. З моїх споминів / Укр. Вільна Акад. Наук. Вінніпег, 1966. Ч. 2. 1966. С. 63–64.

№ 4. З програми Української народної партії

[1904 р.]

Українська Народна Партія єсть партія робітницької маси українського народу; єсть партія Українського міського й сільського пролетаріату Усіх Українців, хто виробляє, продукує, хто живе з власної праці, усіх, кого визискують і кривдять […].

Українська Народна Партія визнає соціалістичний ідеал як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'є, знищить сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі нерівності і пануванні.

Цей ідеал такий: взагалі знаряддя виробу, фабрики і заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати Українцям робітникам, а земля (рілля) – Українцям-хліборобам.

1. Головні завдання Української Народної Партії – просвітити, усвідомити Українців-робітників і хліборобів з боку розуміння їх національних і класових інтересів.

2. Зорганізувати освічений і свідомий український пролетаріат у Всеукраїнський союз Українців-робітників.

3. Зорганізувати так само Українців-хліборобів у Всеукраїнський союз хліборобів-Українців.

Спільна сила з'єднаних українців-робітників і селян учинить захват політичної влади на Україні, знищить визиск, насилля, нерівність і утворить непідлеглу Україну – Республіку вільних працюючих людей […].

[…] Свідомий Українець-Робітник знає, що ніхто не прийде, аби захопити політичну владу на Україні й віддати потім її до рук українського пролетаріату. Свідомий Українець-робітник знає, що визволення українського пролетаріату єсть справа самого українського пролетаріату і нікого більше [...]

ВІЛЬНА НЕПІДЛЕГЛА САМОСТІЙНА РЕСПУБЛІКА – УКРАЇНА РОБОЧИХ ЛЮДЕЙ.

Ми визнаємо тілко добровільні федерації народів; се значить добровільні федерації уже свободних народів. Росія, Австрія, Германія і інші, де рядом з пануючими жиють десятки зневолених націй, мусять поперед розпастись; федерації потім коли і зложаться, то зовсім не в межах сучасних держав, а в залежности од інтересів кожної нації. Можуть бути федерації українців і чехів, поляків і руських і т. д. Треба пам'ятати: аби два, чи більш народів жило в згоді та любови, треба:

1. Аби вони користали рівними правами.

2. Аби один народ другому не тілко не перешкоджав, а помагав досягти його цілі.

Коли сего нема, – нема ніякої рації народам жити вкупі.

Таких ідеальних спілок зараз нема. Коли спілки і складались, то дужий нарід при нагоді підгортав слабшого. Приклади: Річ Посполіта-Українсько-Літовсько-Польска Унія, Українсько-московська 1654.

Ясно, що для України Россійской вигодніше сама вузька автономія, як теперішнє безправє, як централізоване управленіє з Петербургу, коли податки з України повертаються на усе, тілко не на українців. Ідучи до повної незалежності українського народу, до здобуття останнім права повного самопризначення, ми підпіраємо і автономні вимоги українських партій. Але аби автономія була не фіктівною, а дійсною, треба:

Аби автономний український парламент, вибраний вселюдним рівним, прямим і тайним голосованнєм, відав податкову справу, адміністрацію, суд і школу України, господарство края; аби українець відбував службу на Україні.

Така автономія України дасть змогу українському пролетаріяту швидше зрозуміти своє національне і класове становище, швидше просвітитись, зорганізуватись, аби, скинувши ярмо національне – рішучо і безповоротно подужати капітал.

Аби позбутись бюрократичної централізації, яка єсть ворог свободи взагалі, Самостійна Республіка України будучини, мусить бути спілкою вільних і самоправних українських земель, шо ріжняться умовами життя: такі – Слобожанщина, Правобережна Україна, Запоріжжя, Кубань, Чорноморіє, Полісся, Галичина і т. д.

Будуємо і боремося за Самостійну Україну зовсім не для того, аби в їй панували капіталісти, хоч і українські. Весь час боротьби не забуваємо, що

єдине соціалістичний ідеал може остаточно задовольнити український пролетаріят і взагалі працюючий український люд.

Самостійна Україна буде республікою вільних людей, свободних від гніту і експлуатації, республікою людей свободної праці.

Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку XX століття. Тернопіль, 1991. С. 20–21, 51–53.

№ 5. Десять заповідей Української народної партії

[1904 р.]

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпатів аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей.

2. Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.

4. Усюди й завжди вживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні твої діти не поганять своєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників, і добре буде цілому твоєму народові й тобі!

6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробися ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили і відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

Міхновський М. І. Самостійна Україна. Київ : Діокор, 2002. С. 9.

№ 6. З повідомлень газети «Рада» про події суспільного і політичного життя в Україні

19 вересня 1906 р.

Без українських газет. З Кобеляк пишуть у «Полт[авську] зем[ську] Газету»: «Всім хто бував у нашій бібліотеці, відомо, що з початку року в бібліотеці були газети нашою рідною вкраїнською мовою і читачі за це були дуже вдячні. Тепер же в бібліотеці немає ні одної вкраїнської газети. Хто в цьому винен – невідомо. Але зовсім не зважають на всі прохання читачів, щоб були в бібліотеці вкраїнські газети. А без українських газет нашій бібліотеці ніяк не можна обійтися, бо більша частина читачів українці».

Про землю. В Переяславському повіті (в Полтавщині) більш як половину поміщицької землі наняли селяни.

Полтавський земельний банк купив у Олександра Трепова 1528 дес. землі за 350 тисяч карбов[анців] і в княгині Мещерської 2700 дес. по 200 карбованців за десятину. З початку року до 1 сентября цей банк купив 35124 десятини землі.

Учителі. В Катеринославі відбулися збори товариства народних учителів. Збори постановили зібрати грошей за для запомоги тим 150 вчителям, яких

скинуто з учителювання і дбати про те, щоб заведено 15 вільних шкіл і щоб там учителювали деякі з цих учителів.

Передвиборча агітація. В Кременчуці місцеві «истинно-русские люди» вже почали передвиборчу агітацію. Вони роздають дуже багато чорносотенних листків, у яких дуже лають прогресивні партії. Найдужче лають партію «Народной Свободы».

Харківська судебна палата судила никопольського сільського писаря Якова Руденка за те, що він підбурював селян зруйнувати сьогочасний державний лад.

На попередньому слідстві селянин Білоус посвідчив, що ніби то в декабрі 1905 року Руденко вичитував селянам з газет, що треба забрати в панів землю і скликати Установчу Раду (Учредительное Собраніе). Що ніби то при цьому Руденко говорив, що газетам треба вірити, в їх написано по правді і що селяни мусять прилучатись до селянської спілки і тоді ніякий уряд (правительство) не буде їм страшний.

Другий свідок Петренко посвідчив, що Руденко намовляв селян однімати землю в панів, порозгонити поліцію і завести новий лад. Свідок говорив, що селяни послухались Руденка і порощитували всіх десятників і старшого писаря Николенко, що вмовляв селян не слухати агітаторів.

А як допитувано Руденка, то він сказав, що ніколи не підбурював селян, а про Установчу Раду нічогісінько не знає що воно таке.

На суді виявилося, що попереднє слідство було якесь непевне. Відомо, що в слідчого письменні люди сами записують те, що свідчать, а неписьменні говорять, а їх слова записують так, як вони сказали. Як же на суді свідки почали говорити, що вони такого не говорили, як написано про їх, то на суді прочитано їх свідчення.

Там багато таких слів, яких свідки зовсім і не розуміють, наприклад: «пропагандировать», «государственный и общественный строй» і інші. На суді свідки сказали тільки, що Руденко читав їм газети, але ні до чого не підбурював.

Товариш прокурора зрікся обвинувачувати Руденка.

Суд виправдав Руденка.

Рада: газета політична, економічна і літературна. 1906. 19 вересня. № 4. С. 3.

Семінарське заняття 12. Громадсько-політичне життя та національний рух українців в Австро-Угорський імперії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

Питання для обговорення:

1. Москвофіли та народовці: ідейні витоки та політична еволюція.
2. Виникнення радикальної течії українського руху у 70-х рр. XIX ст.
3. Утворення та діяльність українських політичних партій.

1. Москвофіли та народовці: ідейні витоки та політична еволюція. Окресліть суспільно-політичну ситуацію на західноукраїнських землях після революції 1848–1849 рр., невдач Австрії на міжнародній арені, конституційних реформ 60-х рр. XIX ст. Зверніть увагу на антиукраїнську політику намісника А. Ґолуховського, активізацію польських та єврейських рухів. Поясніть

посилення старорусинського напрямку в українському русі з відгалуженням москвофільства (русофільства). Охарактеризуйте його соціальну базу та визначних лідерів. Висвітліть заснування «Руської ради» (1870 р.) та її діяльність. Покажіть обумовленість зародження руху галицьких народовців. Зверніть увагу на два етапи у розвитку народовства: 1860-ті – 1879 рр. – ідейне оформлення руху та активна культурно-освітня діяльність; 1879–1890-ті роки – активна політична діяльність, організаційне оформлення руху. Зазначте важливість для цих етапів створення товариства «Просвіта» (1868 р.), Літературно-наукового товариства ім. Шевченка (1873 р.), «Народної ради» (1885 р.) – політичної організації народовців, яку очолив Ю. Романчук.

2. Виникнення радикальної течії українського руху у 70-х рр. XIX ст. Поясніть обумовленість виникнення радикальної течії в українському русі Галичини у 70-х рр. XIX ст. Покажіть вплив на неї М. Драгоманова. Оцініть діяльність І. Франка і М. Павлика. Розкрийте спрямованість їхніх ідей та форми їх втілення, значення для створення першої в Галичині української політичної партії – Русько-української радикальної партії (РУРП; 1890 р.). Поясніть поняття «нова ера». Покажіть спроби досягнення україно-польського порозуміння через діяльність прихильників угоди. Зверніть увагу на значення компромісу, який сприяв реалізації низки науково-освітніх ініціатив та прискорив структуризацію українського політичного життя в Галичині та занепаду старорусинства.

3. Утворення українських політичних партій. Рекомендуємо послідовно розглянути процес утворення українських політичних партій Галичини, їх основоположні ідеї та роль лідерів. Передусім, варто звернути увагу на створення і діяльність РУРП під керівництвом І. Франка та М. Павлика. Окрему увагу варто приділити доповненню програми партії вимогою політичної незалежності України, вперше висунуту й аргументовану Ю. Бачинським у праці «Україна irredenta» (1895р.). Обґрунтуйте причину розколів у партії та створення на її основі Української соціал-демократичної партії (УСДП; вересень 1899 р.) та Української національно-демократичної партії (УНДП; грудень 1899 р.). Дайте оцінку програмі УНДП (1900 р.) щодо проголошення соборності України.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

2. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. Історичні есе: в 2 т. Т. 1 / пер. з англ. М. Бадік та ін. Київ : Основи, 1994. С. 413-450.

3. Химка Д. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / пер. з англ. С. Левченко. Київ : Основні цінності, 2002. 326 с.

б) додаткова:

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.

2. Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / 2-ге вид., доп. Київ : Основні цінності, 2000. 168 с.

3. Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. Київ : Основні цінності, 2004. 283 с.

4. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців: 1848–1914. На підставі споминів. Львів: друк. оо. Василіян у Жовкві, 1926. 737 с.

5. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 736 с.

6. Франко І. Свобода і автономія. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 45. С. 439–447.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. «Спомини з мого життя» Олександра Барвінського про вплив Т. Шевченка на розвиток українського руху в Галичині

Не раніше 1867 р.

Перші твори Шевченкові, які ми почали читати, дістались нам у руки з «Вечорниць», опісля дещо прочитали ми з «Основи», і з того часу Шевченко став нашим «апостолом правди і науки». Єго мученице життя […], і жаль-туга, що єго вже немає на світі, розвідки про Шевченка в «Основі» Костомарова, Куліша, Жемчужникова й инших, розжарили сю іскру народної свідомости і любови до свого народу, яка доси, мов у попелі, тліла в наших серцях, розвели з неї ясну полумінь, що всіх нас обгорнула, з'єднаних у «Громаді», і зігрівала до сеї народної ідеї україно-руської, якої таким голосним речником станув у наших очах Шевченко. З незвичайною жадобою збирали ми розсипані по тодішніх виданих запечатані єго твори, бо петербурзького «Кобзаря» не довелось нам дістати і взагалі він був великою рідкістю […]

Отсій недостачі зарадила львівська «Громада». […] Питомець духовної семінарії Микола Михалевич піднявся такої задачі, яку сповняли свого часу перед винаходом печатаня у великій части невідомі по імени переписці всяких творів нашого письменства. Шевченкового «Кобзаря» єго рукою писаного вельми читким письмом, дістала тернопільська «Громада» в дарі від старшої львівської посестри, і в тім превелика на той час заслуга о[тця] Михалевича, що дав нам спроможність пізнати всі твори великого «Кобзаря» України, наскільки були вони тоді зібрані і запечатані. Сей рукописний Шевченків «Кобзар» о[тця] М. Михалевича був дорогоцінним скарбом громадської бібліотеки, а з него ми всі почали переписувати для себе Тарасові твори на власність і виучувати напам'ять. Сей звичай війшов був тоді в житє, як думаю, не тілько в Тернополі (я й доси маю ще сі переписані твори Шевченкові), але й по инших містах Галичини […] Переписуванє Шевченкових творів причинилося до того, що писці виучувалися Шевченкових творів напам'ять (я й донині багато ще з вивченого задержав у тямці), а на громадських сходинах деклямували ми головно Шевченкові твори.

Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька. Нью-Йорк-Київ : Смолоскип, 2004. 528 с. С. 83-84.

№ 2. «Україна irredenta» Юліана Бачинського про перспективи здобуття незалежності України

1895 р.

Боротьба за політичну самостійність України не відносить ся також виключно лише до Українців-народу, а взагалі, до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-Українець, чи колоніст: Великорос, Поляк, Жид чи Німець. Спільний інтерес з'українщить їх, змусить їх усіх стати українськими «патріотами». […]

Що до російської України, то ту перше діло – виборенє конституції в Росії. На се повинна бути звернена передовсім уся сила і енергія […] Але попри боротьбу з російським абсолютизмом, потреба вже тепер почати тій малій горстці свідомих уже Українців будити серед української суспільности в Росії, оскілько се лише можливо, і думки про політичну самостійність України […]

Що ж до Галичини […] Все зводиться там до двох речей: до боротьби з нинішнім австрійським централізмом і до зміни виборчої ординації до сойму і до парляменту. […]

Але, хтож се ті «Русини», що підіймуть ся тої боротьби з нинішним централізмом і з теперішними виборчими ординаціями? Чи москальофіли чи народовці? – Ні одні, ні другі. Ні в одних, ні в других нема сил на те, брак і відповідної відваги, брак і відповідної політичної освіти. […] Сю акцію взяла на себе радикальна партія, вся аґітація по селах розпочала ся за єї ініціятивою і під єї проводом […]

Москальофільська партія доживає впрочім і так свої останні дні, – безсильна і немічна […]. Сеж старі, безсильні, здеморалізовані і апатичні попи […] І народовцям не довге пановане […] Від часу, як подали ся на сторону знародовщеного попівства, виступають вони вже, не як представники своїх буржуазійних інтересів, а як представники інтересів попівських […] Ріжниці, які зістали ще між ними, обмежилися […]. Повстали нові партійні політичні організації: національно-демократична і соціяльно-демократична. […]

Перша партія, що ідеал політичної самостійности українського народу поклала за одну з головних цілий своїх змагань, була партія радикальна. […] Адже здійсненє тих економічних постулятів і культурних ідеалів, неможливе без політичної самостійности України. Але ж та партія упала. Чиж з нею мала би упасти і ідея політичної незалежности України? – Ні. Власне ті нові партійні організації, що повстали на місці розбитої радикальної партії, витворилися за ініціятивою людей, що вийшли з радикальної партії, – вони то і перенесли з собою до тих нових організацій ідею політичної незалежности України і сю ідею поклали між головні, начільні постуляти їх політичних змагань. Ідея політичної самостійности українського народу придбала нові круги приклонників: українську-галицьку «інтелігенцію» і український-галицький пролєтаріят.

Бачинський Ю. Україна irredenta. 3-тє вид. Берлін, 1924. С. 95, 97, 162–164. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bachynskyi_Yulian/Ukraina_irredenta.pdf.

№ 3. Доповнення до програми Русько-української радикальної партії, прийняте на IV з'їзді партії

1895 р.

Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячись на всі випливаючі з сього консеквенції – так на полі політичним, економічним і культурнім, – заявляє русько-українська партія радикальна, що здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній самостійності політичній руського українського народу і повнім, необмеженім праві його: рішати самому у всіх справах його дотикаючих. Зокрема в Австрії стремить вона до утворення *окремої руської політичної території* з руських частей Галичини і Буковини з якнайширшою автономією.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів, 1926. 284.

№ 4. Із програми Української національно-демократичної партії

1899 р.

Ми, галицькі Русини, частина українсько-руського народу, що мав колись самостійність державну, відтак боровся віками за свої державно-політичні права і ніколи не зрікся і не зрікається прав народу самостійного, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоб цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний організм, в якім би загал народу на свою загальну користь орудував всіма своїми справами: культурними, економічними і політичними.

Змагаючи до тої кінцевої мети, і зважаючи на нашу приналежність до австрійської держави, ставимо собі для нашої народної роботи цю програму:

А) В межах Австрії

І. В справах політичних:

Змагаємо до того, щоб в австрійській державі територія, заселена Русинами становила одну окрему провінцію з широкою автономією в законодавстві та адміністрації; тим самим вимагаємо заборону теперішніх крайових статутів для Галичини й Буковини, до поділу Галичини на дві частини: руську й польську, та до утворення з руських частин Галичини й Буковини однієї національної провінції з окремою адміністрацією й окремим національним сеймом...

Б) Поза межами Австрії

І. Щодо угорської Русі:

Будемо вимагати, щоб серед угорських Русинів викликати подібний рух національний, який є між галицькими і буковинськими Русинами […].

ІІ. Щодо російської України:

Будемо підтримувати, скріпляти та розвивати почуття національної єдності з російськими українцями та змагати до створення разом з ними культурної одноцільності;

Будемо серед російських українців підтримувати такі змагання, котрі ведуть до перетворення російської держави з абсолютної і централістичної в

державу конституційно-федералістичну, що базується на автономії народностей.

Турченко Г. Ф. Історія України 1861–1917 рр.: навч.-метод. посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра напряму підготовки «Історія». Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С. 40-41.

№ 5. Рівень освіти депутатів-українців в австрійському парламенті за політичними партіями

[1897–1918 рр.]

Рівень освіти	**УНДП**	**РУРП**	**УСДП**	**КНРС**	**РНП**	**Разом**
Початкова школа	1	1	0	0	0	2
Середня школа	0	0	2	0	0	2
Гімназія	2	0	0	1	1	4
Університет	24	4	1	7	5	41
Разом	**27**	**5**	**3**	**8**	**6**	**49**

УНДП – Українська Національно-Демократична партія
РУРП – Русько-українська радикальна партія
УСДП – Українська соціал-демократична партія
КНРС – Католицький Русько-народний союз
РНП – Руська народна партія

Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження : дис. … канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2013. С. 119.

Семінарське заняття 13. Культура та церковне життя України (друга половина XIX – початок XX ст.)

Питання для обговорення:
1. Освіта і наука.
2. Українська література. Театр.
3. Музичне та образотворче мистецтво.
4. Церква в суспільному житті.
5. Український національний рух у церковному середовищі.

1. Освіта і наука. Рекомендуємо розпочати розгляд теми з характеристики умов розвитку української культури доби імперської модернізації, звернувши увагу на завдання державної системи освіти та виховання, цивілізаційні виклики та культурні джерела. Охарактеризуйте систему початкової і середньої освіти. Приділіть увагу питанню мови навчання. Проілюструйте діяльність шкіл, училищ і гімназій Запорізького краю. Покажіть значення діяльності видатних педагогів: К. Ушинського, Х. Алчевської, Б. Грінченка, С. Русової, М. Корфа. Охарактеризуйте історичну думку епохи та її представників: Д. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія, Д. Яворницького, Я. Новицького. Окреслідь досягнення у сферах природничих наук та їхній суспільний резонанс.

2. Українська література. Театр. Покажіть особливості творчості та внесок у розвиток літератури її визначних діячів – П. Куліш, Марко Вовчок (М. Вілінська), Л. Глібов, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, І. Франко, звернувши увагу на такі елементи, як тематика, жанровий арсенал, ідейні концепції, творча манера. Покажіть демократизацію і гуманізацію літератури і, водночас, – політизацію літературної творчості. Охарактеризуйте умови за зміст діяльності відомих театральних колективів. Покажіть зв'язок театру з появою високохудожніх драматичних творів. Назвіть митців Наддніпрянської та Західної України. Висвітліть діяльність «театру корифеїв» (М. Старицький, М. Кропивницький, брати Тобілевичі (І. Карпенко-Карий, М. Садовський, П. Саксаганський), М. Заньковецька) – першого професійного українського театру (1882 р.), його репертуар, творчі долі учасників колективу.

3. Музичне та образотворче мистецтво. Покажіть пов'язаність розвитку музичного мистецтва з розвитком літератури та театру в другій половині XIX ст. Варто відзначити факт створення С. Гулак-Артемовським першої національної української опери «Запорожець за Дунаєм» (1862 р.). Розкрийте непересічність творчості М. Лисенка, проявлену чисельністю, різноманіттям форм і жанрів його праць, обсягом оброблених та опублікованих народних пісень, створенням класичних опер і музичного циклу «Музика до "Кобзаря" Т. Шевченка», теоретичних підвалин української музичної фольклористики. Зверніть увагу на творчість західноукраїнських композиторів і виконавців музичних творів – М. Вербицького, І. Лаврівського, А. Вахнянина. Характеризуючи образотворче мистецтво акцентуйте на поширенні принципів реалізму та народності, утвердженні та посиленні демократичних тенденцій. Розкрийте характер творчості Т. Шевченка як художника. Зверніть увагу на процес формування української національної школи пейзажного живопису, нові тенденції філософського узагальнення та релігійного романтизму, окреслення особливостей місцевих художніх шкіл (Київ, Харків, Львів).

4. Церква в суспільному житті. Покажіть впливи державної політики та процесів модернізації на становище церкви у суспільстві. Проілюструйте використання офіційної православної церкви в інтересах Російської імперії, її русифікацію та реакцію суспільства на одержавлення церкви. Покажіть місце церкви у системі освіти, виховання. При цьому зверніть увагу на значення церковнопарафіяльних шкіл, духовних училищ і семінарій, Київської духовної академії. Відзначте дослідження історії церкви в Україні. Зверніть увагу на поширення поліконфесійності та секуляризації суспільства і реакцію офіційної церкви на ці процеси. З'ясуйте специфіку становищяа церковних організацій українців Галичини, Буковини та Закарпаття. Охарактеризуйте роль Галицької митрополії та духовенства у поширенні народної освіти, збереженні культури та формуванні консервативних суспільних настроїв.

5. Український національний рух у церковному середовищі. Поясніть зацікавленість суспільства до українських перекладів богослужбових текстів. Зверніть увагу на поширення перекладів Святого Письма П. Морачевського, І. Нечуй-Левицького, П. Куліша, І. Пулюя. Покажіть ініціативи щодо

запровадження української мови у духовних навчальних закладах. З'ясуйте суспільний відгук на указ «Про зміцнення основ віротерпимості» (17 квітня 1905 р.). Аргументуйте факт політизації церковного життя під впливом революції 1905–1907 рр. показом проблематики церковних питань на сторінках періодичної преси, появи нових церковних видань, включенням питань віри і церкви в програми політичних партій, підняттям гасла автокефалії української церкви. Проілюструйте позицію греко-католицького духовенства і мирян у відстоюванні українських національних інтересів.

Рекомендована література:

а) основна:

1. Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А, Режко В. А. Історія світової та української культури: підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2006. 480 с.

2. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2-х т. Т. 2. Київ : Либідь, 1992. 606 с.

3. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

б) додаткова:

1. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: ґенеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя : Поліграф, 2005. 440 с.

2. Ісіченко Ігор, архиєп. Історія Христової Церкви в Україні. 5-е вид. Харків : Акта, 2013. 760 с.3. Історія релігій: хрестоматія-практикум для студентів вищ. навч. закладів / упоряд.: О. М. Ігнатуша, Т. Г. Савчук. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 598 с.

3. Історія українського мистецтва: у 6 т. Т. 4. Кн. 2. Київ : Радянська Україна, 1970. 435 с.

4. Історія української літератури XIX ст. (70-90-ті роки): у 2-х кн. / за ред. О. Д. Гнідан. Київ, 2003.

5. Мудрий Софрон, ЧСВВ, владика. Нарис історії Церкви в Україні. 4-е вид. Жовква : Місіонер, 2010. 544 с.

Документи і матеріали для практичних робіт

№ 1. Кількість початкових шкіл Лівобережної України

[1856 р.]

Губернії	Кількість шкіл усіх типів	Кількість учнів	Учнів на 100 чол. населення
Харківська	128	7227	0,45
Полтавська	160	7866	0,44
Чернігівська	173	8867	0,34

Петренко І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої урядової політики царської Росії (1884–1917 рр.) / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Київ, 2004. С. 57.

№ 2. Кількість церковних шкіл Лівобережної України

[1887–1907 рр.]

Роки	Полтавська єпархія	Харківська єпархія	Чернігівська єпархія
1887-1888	237	137	144
1898	1 065	790	815
1903	1 192	844	890
1904	1 184	852	890
1905	1 142	847	869
1906	1 124	840	860
1907	1 077	825	797

Петренко І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої урядової політики царської Росії (1884–1917 рр.) / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Київ, 2004. С. 84.

№ 3. Грамотність населення Олександрівського повіту Катеринославської губернії

1899 р.

Всего грамотных и полуграмотных в уезде было 35 471, т.е. 21,3% всего количества населения за вычетом детей обоего пола до 7-летнего возраста. [...]

Разряды	На 1 000 хозяйств […] с грамотными	На 1 000 мужчин […] приходится грамотных	На 1 000 женщин […] приходится грамотных
Крестьяне бывшие государственные	560	372	28
Крестьяне бывшие владельцы собственники	381	265	24
Крестьяне бывшие владельцы дарственники	502	333	36
Немцы на надельной земле	684	720	277
Евреи на надельной земле	745	643	115
Крестьяне на купленной земле	810	538	122
Немцы на купленной земле	769	630	427
Арендаторы	618	463	187
По уезду	560	376	41

Карагодин А.И. История Запорожского края: 1770–1917 (документы и материалы). Запорожье : ЗГУ. С. 400-401.

№ 4. Валеріян Ревуцький про розвиток театрального мистецтва в Україні у XIX ст.

У Львові (в державних межах австро-угорської імперії), де було більше свободи, ентузіясти театральної справи на чолі з головою товариства «Руська Бесіда» Юліяном Лаврівським оснували перший професійний український театр, прем'єра якого відбулася в Народньому Домі 29 березня 1864 р. На

першу виставу директор театру Омелян Бачннський (1834–1906) вибрав інсценізацію Олександра Голембійовського «Маруся» – за однойменною повістю Г. Квітки-Основ'яненка, сентименталізм якої було стемперувано в дусі реальности. Слідом за нею було виставлено «Назара Стодолю» Шевченка.

Театр «Руської Бесіди» виїздив з виставами до Коломиї, Станиславова й Черновець. Його репертуар складався з перерібок п'єс І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Стороженка та інших. У репертуарі, коли йдеться про п'єси західноукраїнських авторів, кращими виставами були «Опікунство» Р. Моха, «Підгоряне» та «Сільські пленіпотенти» Івана Гушалевича (перша з музикою Михайла Вербицького), історична драма Василя Ільницького та інші. Ставили й багато західньоевропейських п'єс – у переробках, як, напр., оперу Г. Доніцетті «Донька полку» (виставлена як мальодрама), комедію Мольєра «Жорж Данден», драму А. Коцебу «Два розсіяні» та інші.

У першому десятилітті театру «Руської Бесіди» (1864-74) акторами були професійні митці – колишні актори польських театрів, а також здібні аматори. Окрасою цієї групи була Теофіля Бачинська (1837–1906) – в ролі героїнь (Маруся – в першій виставі). Поруч самого О. Бачинського різноманітністю таланту відзначався Антін Моленцький (1843–73); проте йому найбільше вдавалися ролі сатиричного пляну. У головних ролях виступали Андрій Стечинський (1849–1896) та Тит Гембіцький (1842–1908); перекладами чужих п'єс займався Павлин Свенціцький. […]

У той час, коли І. Гриневецький з І. Биберовичем успішно розвивали театр «Руської Бесіди» (незважаючи на труднощі в постійних мандрах), на Наддніпрянщині почалася доба етнографічно-побутового театру, що біля 25 років зосереджувалася в виставах п'єс на теми селянського життя. Хоч 1881 р. було скасовано заборону на українські вистави, цензура царського уряду все таки постійно обмежувала діяльність українських театрів. Не дозволялося виставляти ані п'єс з життя української інтелігенції, ані історичних драм, ані перекладних творів. Українські театри там також мусіли постійно мандрувати.

Період етнографічно-побутового театру започаткувала трупа антрепренера Григорія Ашкаренка з Марком Кропивицьким 1881 р. Відтоді почало поставати чимало труп побутового театру, але чільна діяльність була пов'язана з групою тих акторів, що потім стали відомими як «корифеї» українського театру. У драматургії цей період зосереджується навколо трьох імен: М. Кропивницький, М. Старицький та Іван Карпенко-Карий. З-поміж їхніх передових послідовників треба назвати Бориса Грінченка та Любов Яновську […].

М. Кропивницький (1840–1910) був також і визначним режисером, актором і навіть сценографом. М. Старицький не в меншій мірі займався режисурою, як драматургією, а І. Карпенко-Карий (1845–1904) також був добрим актором. Його брати, Микола Садовський (1856–1933) та Опанас Саксаганський (1859–1940), також були режисерами й акторами. Жіночий склад корифеїв очолювали: героїчні акторки – Марія Садовська-Барильоті (1855–1891), Марія Заньковецька (1854–1934), Люба Ліницька (1866–1924), і характерні – Ганна Затиркевич-Карпинська (1855–1921) та Ганна Борисоглібська (1868–1939). Основною

прикметою їх усіх, як акторів, було реалістично-правдиве передавання сценічних образів.

Яременко С., Ревуцький В. Нариси з історії української культури. Кн. 2-га. Українські композитори. Українська драма й театральне мистецтво на історичному шляху / Видання Союзу Українок Канади, Едмонтон, 1984. 141 с.

№ 5. Телеграма Олександрівського міського голови Фелікса Мовчановського на запрошення міського голови Полтави взяти участь в урочистостях відкриття пам'ятника Іванові Котляревському у Полтаві

Не пізніше 30 серпня 1903 р.

Сегодня, 30 августа город Полтава празднует открытие памятника великому украинскому поэту Ивану Петровичу Котляревскому. Это торжество является радостным событием для всей Украины.

Восьмилетнее ожидание наконец осуществилось открытием памятника, будет вечным воспоминанием о народном поэте-писателе. [...]

От имени представляемого мною города Александровска сердечно поздравляем с совершающимся сегодня в жизни славной Украины выдающимся событием – открытием памятника великому украинскому поэту, автору бессмертной «Энеиды» Ивану Петровичу Котляревскому.

Служебные дела лишают меня возможности лично присутствовать при этом торжестве.

Городской голова (подпись)

Карагодин А. И. История Запорожского края: 1770–1917 (документы и материалы). Запорожье : ЗГУ. С. 436.

№ 6. Зі звіту Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора про поширення сектантства

Не раніше 1910 р.

Сектантство, занесенное в Юго-Западный край в 80-х годах прошлого столетия из соседней Херсонской губернии получило здесь настолько быстрое распространение, что к 1893 г. в крае, преимущественно в пределах Киевской губернии, числилось в 200 селениях свыше 1200 сектантских семейств с 5 500 душами.

По последнему подсчету сектантов, произведенному в конце 1909 г., общее число их в крае достигает 27 000 душ, причем по губерниям они распределяются следующим образом: в Киевской губернии около 12 000 душ, в Подольской – около 1 000 и в Волынской – около 14 000.

[…] Большинство сектантов Волынской губернии (свыше 8 000 душ) – немцы-баптисты, тогда как сектанты Киевской и Подольской губернии почти исключительно коренные малороссы, отпавшие от православия. Наиболее распространительной сектой являются евангельские христиане (бывшие штундисты), выделившие из себя субботников и в последние готы адвентистов…

[Сектанты]… ведут, хотя и крайне осторожно, усиленно пропаганду и особенно большой успех имели 1905–1907 гг. В последующие же годы

совращение в сектантство, как свидетельствуют Губернаторы, несколько ослабло, известны даже отдельные случаи возвращения сектантов в православие. По сведениям сообщенным Духовными Консисториями обратилось в православие из сектантства в 1910 году: по Киевской губернии – 451 душа, по Подольской – 23 и по Волынской – 6.

Тем не менее пропаганда делает свое дело, завлекая в сектантство лиц неустойчивых в религиозном отношении, невежественных и неспособных разобраться в учении и толковании сектантов…[крестьяне, прислуга, мелкие ремесленники]… […].

Помимо этого, средствами вовлечения в сектантство являются: распространение сектантской литературы, устройство так называемых призывных собраний, постоянное и систематическое высказывание преимуществ сектантства над другими вероучениями, порицание и глумление над православием и особенно над православным духовенством и проч.

Гапонюк Л. А., Пирожко М. О., Чайка В. Г. Євангельський рух на Волині в документах і долях людей. Луцьк : ХМ «Українська місія благовістя», 2009. С. 66–67.

№ 7. Допис священика А. Євсевського до газети «Рада» про потребу автокефальної української церкви

21 квітня 1911 р.

Голос із української православної церкви

(Лист священика)

Нам, українцям, потрібна українська православна церква, так само, як білорусам білоруська. Південно-західні українські братства виявили, наскільки міцний був релігійний дух українського громадянства. Нещодавно колишній намісник Лаври, арх. Антоній, клопотався перед п. начальником краю про те, щоб не ставили пам'ятника «революціонерові й атеїстові» Шевченкові. Властиво, що тому арх. Антонієві до пам'ятника українському генію, Тарасові Шевченкові?.. А справді, чи був же Шевченко атеїстом? Це питання ще докладно не розглянуто в літературі, й арх. Антонію годилося б насамперед ознайомитись з літературою, а не виступати з своїм проханням перед адміністрацією. Адже ж і російського генія Пушкіна зараховано було до атеїстів, а потім виявилось, що він умер у християнськім покаянні.

Ми знаємо натхненні релігійні поезії Т. Шевченка. І виходить, що запевняти, ніби Шевченко атеїст, нема рації.

Свящ. А. Євсевський

Рада: газета політична, економічна і літературна. 1911. 21 апріля (4 травня). № 89. С. 1.

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати повідомлення про історичних діячів XIX – початку XX ст.:

Повідомлення – текст короткої доповіді з викладом сучасних здобутків висвітлення заданого питання (доповідь у межах 7 хвилин; обсяг тексту до 5 сторінок машинопису: шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

РОЗДІЛ 1	РОЗДІЛ 2
1. Й. Бодянський	1. Х. Алчевська
2. І. Вагилевич	2. В. Антонович
3. Й. Гладкий	3. О. Барвінський
4. Я. Головацький	4. Ю. Бачинський
5. О. Духнович	5. Б. Грінченко
6. В. Каразін	6. М. Драгоманов
7. У. Кармалюк	7. С. Єфремов
8. В. Капніст	8. М. Заньковецька
9. Л. Кобилиця	9. М. Корф
10.Ш. Конарський	10.Леся Українка
11.І. Котляревський	11.І. Липа
12.П. Куліш	12.В. Липківський
13.В. Лукашевич	13.М. Лисенко
14.М. Максимович	14.М. Міхновський
15.Ф.-К. Моцарт	15.Я. Новицький
16.Й. Семашко	16.М. Павлик
17.Ф. Симиренко	17.І. Франко
18.М. Шашкевич	18.Є. Чикаленко
19.Т. Шевченко	19.А. Шептицький
20.Г. Яхимович	20.Д. Яворницький

2. Підготувати есе про історичні події XIX – початку XX ст.:

Есе – твір з довільною композицією та висловленням індивідуальних думок та вражень з конкретного питання інтерпретації історичних явищ і подій. Теми містять проблемну ситуацію, здатні викликати суспільний резонанс у сучасному українському суспільстві (обсяг тексту до 3 сторінок машинопису: шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

РОЗДІЛ 1

1. Україна як об’єкт і суб’єкт у військових конфліктах XIX ст.
2. Кримська війна 1853–1856 рр. як чинник національної мобілізації
3. Роль іноземців в економічному розвитку Півдня України у XIX ст.
4. Зміна етнічної карти Запорізького краю протягом XIX ст.
5. «Конюшинна революція»
6. Ідеали учасників антикріпосницької боротьби
7. Гуральництво як передова галузь виробництва середини XIX ст.

8. Декабристи як чинник українського суспільного руху
9. Національні ідеї перших таємних громадських організацій XIX ст.
10. Релігійні ідеї громадських організацій XIX ст.
11. «Руський Собор»: уособлення чи зрада українських інтересів?
12. Українці та Угорська революція 1848–1849 рр.
13. Ліквідація уніатської церква на Правобережжі (1839 р.)
14. Козаччина в літературі першої половини XIX ст.
15. Живопис XIX ст. як вияв української ідентичності

РОЗДІЛ 2

1. Земства: «п'яте колесо до воза … державного управління»?
2. Проблеми народної освіти другої половини XIX ст.
3. Що дала міська реформа 1870 р. Олександрівську?
4. Цукроваріння як сфера інновацій у XIX ст.
5. Сільськогосподарське машинобудування Олександрівська: випадковість чи закономірність?
6. Транспортні мережі Запорізького краю XIX ст.
7. Польські повстання 1830-1831; 1863 рр. як чинники українського суспільного руху
8. Народний опір русифікації у XIX – на початку XX ст.
9. Конфесійний ландшафт Запорізького краю у XIX ст.
10. Інтелігенція Олександрівського повіту початку XX ст.
11. Святкові дні та урочистості у м. Олександрівськ
12. Збройне повстання в Олександрівську 27 (14) грудня 1905 р.
13. Галицька митрополія у XIX ст.: осередок українського національного відродження чи консерватизму?
14. Нові літературні течії другої половини XIX – початку XX ст.
15. Українська преса як явище громадсько-політичного життя початку XX ст.

3. Підготувати презентацію за темою:

Презентація – розкриття теми повідомлення засобами візуалізації за допомогою електронних носіїв, у вигляді слайдів (обсяг презентації – до 15 слайдів, обов'язковими з яких є: титул, план, основна частина, висновки, список джерел і літератури).

Тема повідомлення обирається студентом із запропонованих нижче питань, що відповідають тематичним блокам дисципліни:

РОЗДІЛ 1

Тема 1. Адміністративно-територіальні трансформації України у складі Російської та Австрійської імперій.

Питання для презентації:

– Ліквідація української автономії на Слобожанщині та Лівобережжі.

– Включення Південної України до імперської системи: адміністративний аспект.

– Приєднання Правобережної України до Російської імперії та його особливості.

– Адміністративно-територіальний устій Королівства Галичини і Лодомерії

– Адміністративний устрій Закарпаття у складі Угорського королівства.

Тема 2. Етнічні та соціальні процеси в історичних регіонах.

Питання для презентації:

– Зміни у чисельному та етнічному складі населення.

– Еволюція традиційних соціальних верств Наддніпрянської України: шляхта; козацтво; селянство; міщанство; купецтво; духовенство.

– Нові соціальні сили: буржуазія, робітничий клас, інтелігенція.

– Специфіка соціальної структури Західної України.

Тема 3. Аграрні відносини. Криза кріпосницької системи

Питання для презентації:

– Занепад кріпосницьких та зародження ринкових відносин.

– Розвиток промисловості. Початок технічного перевороту.

– Торгівля як показник економічних і політичних змін

Тема 4. Характер і динаміка розвитку промисловості та торгівлі.

Питання для презентації:

– Історіографія суспільних рухів в Україні у першій половині XIX ст.

– Селянські рухи та їхні особливості.

– Декабристи в Україні.

– Польська течія громадсько-політичного руху в Україні.

Тема 5. Національне відродження у Наддніпрянській Україні. Кирило-Мефодіївське товариство.

Питання для презентації:

– Особливості формування української модерної нації.

– Початки українського національного відродження: осередки, діячі, форми.

– Кирило-Мефодіївське товариство: учасники, ідеї, суспільне значення.

Тема 6. Національний рух у західноукраїнських землях. «Весна Народів»

Питання для презентації:

– Особливості національного відродження на західноукраїнських землях.

– Перші національно-культурні товариства. «Руська трійця».

– «Весна Народів» у Галичині.

– Українське відродження на Буковині та Закарпатті.

Тема 7. Культура та церковне життя України.

Питання для презентації:

– Зміни у сфері освіти і науки.

– Культура і мистецтво: форми, напрямки, стилі, жанри, постаті.

– Вплив державної влади на церковне життя України у складі Російської

– Вплив державної влади на церковне життя України у складі Австрійської імперії.

– Проблеми розвитку релігійних спільнот Наддніпрянської та Західної України.

– Національний фактор у релігійному житті.

РОЗДІЛ 2

Тема 8. Реформи державно-політичної системи другої половини XIX – початку XX ст.

Питання для презентації:

– Аграрні реформи 1848 р. в Галичині та 1861 р. у Наддніпрянській Україні: спільне і особливе.

– Судова та земська реформи (1864 р.).

– Реформа системи світи (1864 р.).

– Міська реформа (1870 р.).

– Контрреформи 80-90-х років XIX ст.

Тема 9. Соціально-економічні процеси в умовах імперської модернізації України.

Питання для презентації:

– Економічна політика імперських урядів в Україні.

– Залишки кріпосництва та розвиток товарних відносин.

– Специфіка індустріалізації та урбанізації в українських землях.

– Соціально-економічний розвиток Запорізького краю.

Тема 10. Культурницький етап українського національного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX ст.).

Питання для презентації:

– Вплив російських консерваторів та демократів на суспільний рух в Україні

– Вплив польського визвольного руху на український рух

– Громадівський рух.

– Революційне народництво в Україні.

– Робітничий рух. Поширення марксизму.

Тема 11. Політичний етап українського національного руху в Наддніпрянській Україні (90-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.)

Питання для презентації:

– Діяльність українських соціалістичних та ліберальних партій.

– Самостійницька течія українського руху. М. Міхновський.

– Особливості російської революції 1905–1907 рр. в Україні.

– Україна в умовах політичної реакції (1907–1914 рр.).

Тема 12. Громадсько-політичне життя та національний рух українців в Австро-Угорський імперії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

Питання для презентації:

– Москвофіли та народовці: ідейні витоки та політична еволюція.

– Виникнення радикальної течії українського руху у 70-х рр. XIX ст.

– Утворення та діяльність українських політичних партій.

Тема 13. Культура та церковне життя України (друга половина XIX – початок XX ст.).

Питання для презентації:

– Освіта і наука.

– Українська література.

– Театральне мистецтво.

– Музичне мистецтво.
– Образотворче мистецтво.
– Архітектура.
– Церква в суспільному житті.
– Поширення протестантизму в Україні.
– Український національний рух у церковному середовищі.

4. Реферування монографії або статті – короткий виклад змісту монографії чи наукової статті, зроблений на основі критичного огляду відповідних джерел інформації (наукових праць, літератури з даної теми) з повідомленням сутності питань та найважливіших висновків (обсяг тексту до 5 сторінок машинопису: шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

Тематика і література для реферування:

РОЗДІЛ 1

1. Україна і українці в наполеонівських війнах

Гуржій О. Війна 1812 року: український контекст / О. Гуржій, О. Реєнт, А. Палій. Київ : Ін-т історії України, 2012. 154 с.

2. Валентина Шандра про особливості адміністративного устрою Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Шандра В.С. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: Джерелознавчий аналітичний огляд / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1998. 75 с.

3. Олександр Донік про чисельність та етнічно-релігійний склад купецтва в Україні у першій половині XIX ст.

Донік О.М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2008. С.46–95.

4. Ярослав Дашкевич про закордонну місію Василя Капніста

Дашкевич Я. Постаті : Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., випр. й доп. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського АНУ ; Літ. агенція «Піраміда», 2007. С.205–247.

5. Юрій Латиш про концепцію «українського декабризму»

Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ : Логос, 2014. 238 с.

6. Олег Турій про характер національного конфлікту в Галичині в період революції 1848–1849 рр.

Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX ст. *Україна модерна.* Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 59–75.

7. Володимир Кравченко про оцінки постаті гетьмана Івана Мазепи в українській історичній літературі другої половини XVIII – першої половини XIX ст.

Іван Мазепа в українській історичній літературі XVIII та першої чверти XIX ст. *Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. Київ : Критика, 2011. С. 277–298.

8. Іван Паславський про причини, хід та історичне значення відновлення Галицької митрополії 1807 р.

Паславський І. Галицька митрополія 1807 року URL: http://narodna.pravda.com.ua/history/5516ab1e435ff/

РОЗДІЛ 2

1. Юрій Поліщук про становище національних меншин на Правобережній Україні у контексті етнічної політики Російської імперії у XIX – на початку XX ст.

Поліщук Ю.М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.

2. Олександр Реєнт про аграрну проблему в Україні і причини відміни кріпацтва

Реєнт О.П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 34–51.

3. Петро Голубенко про культурні взаємовпливи України та Росії у XIX – на початку XX ст.

Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. Київ : Дніпро, 1993. 447 с.

4. Богдан Кравченко про соціальні зміни і національну свідомість в Україні початку XX ст.

Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. Київ : Основи, 1997. 423 с.

5. Проблеми українського національного руху початку XIX ст. в інтерпретації Ігоря Гирича

Гирич Ігор. Формування модерної української нації: теорія і суспільні виклики. (XIX – початок XX ст.). Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. С. 7–34.

6. Федір Турченко про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність М. Міхновського

Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово. Київ : Генеза, 2006. 318 с.

7. Ольга Баковецька про становище римо-католицької церкви в Україні у XIX ст.

Баковецька О.О. Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX столітті. Миколаїв : Іліон, 2015. 360 с.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

РОЗДІЛ 1

1. Коли Крим був анексований Російською імперією?
а) 1774 р. за Кючук-Кайнарджийським мирним договором;
б) 1783 р. за рескриптом Катерини ІІ;
в) 1897 р. указом Павла І;
г) 1811 р. військовою акцією генерал-фельдмаршала М. Кутузова.

2. Коли Австрійська імперія анексувала західноукраїнські землі, створивши коронний край Королівство Галичини і Лодомерії?:
а) 1772 р.;
б) 1793 р.;
в) 1795 р.;
г) 1816 р.

3. Указом 1802 р. Новоросійську губернію було розділено на три, а саме:
а) Катеринославську, Миколаївську, Таврійську;
б) Бахмутську, Миколаївську, Таврійську;
в) Катеринославську, Миколаївську, Херсонську;
г) Єлисаветградську, Катеринославську, Таврійську.

4. Які українські губернії входили до Київського генерал-губернаторства?
а) Катеринославська, Київська, Полтавська губернії;
б) Київська, Харківська, Чернігівська губернії;
в) Волинська, Київська, Подільська губернії;
г) Київська, Волинська, Чернігівська губернії.

5. Коли і за якою міжнародною угодою Росія приєднала землі Бессарабії, що склали Ізмаїльський, Акерманський та Хотинський повіти?
а) 1792 р. Ясський мирний договір;
б) 1812 р. Бухарестський мирний договір;
в) 1815 р. Віденський конгрес;
г) 1856 р. Паризький мир.

6. Інвентарні правила на Правобережній Україні були запроваджені:
а) 1819 р.;
б) 1847 р.;
в) 1856 р.;
г) 1861 р.

7. Урочна система і місячина набули найбільшого поширення:
а) 80-ті рр. XVIII ст.;
б) 1805–1810 рр.;
в) 20-30-ті рр. XIX ст.;
г) 1855 р.

8. Про який регіон у XIX ст. йдеться у тексті: «Овес становив 34% обсягу посіяного зерна, жито – 24%, ячмінь – 16%, гречка – 12%, пшениця – 9%»?
а) Південна Україна;
б) Лівобережна Україна;
в) Галичина;
г) Буковина.

9. У 1811 р. Василем Каразіним у Харкові було засновано:
а) «Товариство фізіократів»;
б) «Товариство філоматів»;
в) «Філотехнічне товариство»;
г) «Машино-технічну станцію».

10. Антикріпосницький селянський рух, відомий як «Київська козаччина»:
а) 1818 р.;
б) 1831 р.;
в) 1855 р.;
г) 1861 р.

11. Селянський рух Устима Кармалюка на Правобережній Україні:
а) 1801–1825 рр.;
б) 1813–1835 рр.;
в) 1848–1849 рр.;
г) 1860-1861 рр.

12. Визначте особливу рису технічного перевороту в Україні:
а) орієнтація на зовнішній ринок;
б) пов’язаність з основними сільськогосподарськими виробництвами;
в) першочергове охоплення бавовняного виробництва;
г) крупний масштаб новостворених підприємств.

13. Першу цукроварню в Україні збудовано:
а) канівським поміщиком Йосипом Понятовським;
б) вихідцем із селянської родини Іваном Харитоненком;
в) черкаським цукрозаводчиком Федором Симиренком;
г) колишнім селянином-кріпаком Кіндратом Яхненком.

14. Францисканська метрика:
а) 1775–1778 рр.;
б) 1805–1812 рр.;
в) 1819–1820 рр.;
г) 1858–1849 рр.

15. Іноземцями в XIX ст. були значною мірою заселені вільні землі губерній:
а) Катеринославської, Чернігівської, Полтавської;
б) Таврійської, Херсонської, Катеринославської;
в) Полтавської, Херсонської, Катеринославської;
г) Херсонської, Київської, Полтавської.

16. Якою була доля задунайських козаків після переходу на бік Росії 1828 р.?
а) сформували Азовське козацьке військо;
б) намагались створити осередок козацтва на території Австрії;
в) заснували Нову Січ;
г) перейшли у кріпацький стан.

17. Яка з масонських лож трансформувалася в «Малоросійське товариство»?
а) «Мінерви» (Немирів, Кременчук);
б) «Любов до істини» (Полтава);
в) «Ложа об'єднаних слов'ян» (Київ);
г) «Національне масонство» (Варшава).

18. Який устрій країни передбачала «Руська правда»– політична програма Південного товариства декабристів?
а) федеративна республіка;
б) унітарна республіка;
в) конституційна монархія;
г) конфедерація.

19. Декабристське повстання Чернігівського полку відбулося:
а) 14 грудня 1812 р.;
б) 29 грудня 1825 р. – 3 січня 1826 р.;
в) 14 грудня 1830 р.;
г) 29 грудня 1831 р. – 3 січня 1832 р.

20. Визначте час існування Кирило-Мефодіївського товариства:
а) 1825–1826 рр.;
б) 1830–1831 рр.;
в) 1846 –1847 рр.;
г) 1848–1849 рр.

21. Назвіть членів Кирило-Мефодіївського товариства:
а) В. Білозерький;
б) М. Гулак;
в) М. Максимович;
г) Є. Гребінка.

22. Назвіть програмний твір Кирило-Мефодіївського товариства:
а) «Катехізис автономіста»;
б) «Книга буття українського народу»;
в) «Православний катехізис»;
г) «Руська Правда».

23. Гасло: «За нашу і вашу свободу» було поширене в Україні під час:
а) повстання декабристів;
б) Польського (Листопадового) повстання 1830–1831 рр.;
в) руху «Київська козаччина»;
г) «Походу у Таврію за волею».

24. «Співдружність польського народу» на Правобережній Україні очолив:
а) Іван Лісабонський;
б) Петро Кам’янецький;
в) Шимон Конарський;
г) Юліан Люблінський.

25. «Історія Русів» вперше видана у Москві у 1846 р.:
а) І. Срезневським;
б) А. Скальковським;
в) М. Максимовичем;
г) О. Бодянським.

26. Коли було засновано Головну Руську Раду:
а) 18 березня 1848 р.;
б) 19 квітня 1848 р.;
в) 2 травня 1848 р.;
г) 15 травня 1848 р.

27. Назвіть ім’я єпископа, який очолив Головну Руську Раду:
а) Григорій Яхимович;
б) Іван Снігурський;
в) Антоній Шашкевич;
г) Іван Вагилевич.

28. Собор руських учених це:
а) розширене зібрання членів «Руської трійці» (1835 р., м. Львів);
б) перший культурно-просвітницький з’їзд у Галичині (1848 р., м. Львів);
в) зібрання Товариства священиків з питань освіти (1816 р., м. Перемишль);
г) з’їзд представників слов’янських народів (1848 р., м. Прага).

29. Збройне повстання у Львові під час революції 1848–1849рр.:
а) 18 березня 1848 р.;
б) 10 липня 1848 р.;
в) 1 листопада 1848 р.;
г) 30 грудня 1849 р.

30. Хто з названих діячів першим очолив відновлену Галицьку митрополію?
а) Михайло Левицький;
б) Антін Ангелович;
в) Андрій Бачинський;
г) Євген Гакман.

31. Хто з названих діячів виступив у ролі ініціатора приєднання уніатської церкви на Правобережній Україні до Російської православної церкви (1839 р.)?
а) Григорій Яхимович;
б) Йосиф Семашко;
в) Ярослав Галан;
г) Феодосій Ростоцький.

32. Яка з названих подій відбулася найраніше?
а) заснування товариства «Руська трійця»;
б) створення Товариства священиків;
в) публікація альманаху «Русалка Дністровая» у Будапешті;
г) створення греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні.

33. Назвіть першого редактора газети «Зоря Галицька»:
а) Яків Головацький;
б) Іван Вагилевич;
в) Антін Павенцький;
г) Антін Ангелович.

34. Хто вважався главою Російської православної церкви в Україні на теренах Російської імперії у XIX ст.?
а) Всеросійський патріарх;
б) Імператор;
в) Митрополит Київський;
г) Обер-прокурор Святійшого Синоду.

35. Хто з російських самодержців заборонив будувати церкви українського типу, дозволяючи лише храми «московсько-синодального» зразка?
а) Катерина II (1764 р.);
б) Павло I (1800 р.);
в) Олександр I (1810 р.);
г) Микола I (1831 р.).

36. Назвіть ім’я єпископа, члена Новгород-Сіверського патріотичного гуртка, який виступав за здобуття автокефалії українсько-білоруської церкви:
а) Варлаам Шишацький;
б) Арсеній Мацієвич;
в) Євген Гакман;
г) Дмитрій Ростовський.

37. Друкований орган Головної Руської Ради газета «Зоря Галицька» видавалася:
а) 1848 р.;
б) 1848–1849 рр.;
в) 1848–1857 рр.;
г) 1848–1917 рр.

38. Назвіть прізвище українського актора першої половини XIX ст.:
а) Карпо Соленик;
б) Іван Сошенко;
в) Володимир Боровиковський;
г) Олександр Беретті.

39. Коли вперше було опубліковано «Кобзар» Т. Шевченка?
а) 1798 р.;

б) 1830 р.;
в) 1840 р.;
г) 1848 р
40. Визначте прізвище першого ректора Київського університету:
а) Микола Костомаров;
б) Михайло Максимович;
в) Михайло Балудянський;
г) Микола Гоголь.

РОЗДІЛ 2

1. Які реформи Олександра II були впроваджені в Україні 1864 р.?
а) освітня;
б) селянська;
в) земська;
г) судова.

2. Коли в українських землях Російської імперії відбулося реформування системи міського врядування?
а) 1861 р.;
б) 1864 р.;
в) 1870 р.;
г) 1874 р.

3. Яка з названих українських залізниць була прокладена першою (1861 р.)?
а) Львів–Перемишль;
б) Київ–Балта;
в) Ужгород–Чоп;
г) Харків–Севастополь.

4. Якій галузі належала провідна роль у розвитку народного господарства другої половини XIX ст.?
а) зерновому виробництву;
б) виробництву технічних культур;
в) гуральництву;
г) виробництву цукру

5. Який регіон України у XIX ст. перетворився на основну вугільно-металургійну базу Росії?
а) Північно-Західний;
б) Південно-Східний;
в) Слобідська Україна;
г) Центральна Україна.

6. У скільки разів збільшився видобуток вугілля в Донбасі за 1861–1900 рр.?
а) 2 рази;
б) 5 разів;
в) 10 разів;
г) 100 разів.

7. Яку частку населення Східної України складали жителі міст у 1897 р.?
а) 7%;
б) 16%;
в) 25%;
г) 30%.

8. Яку частку жителів міст Східної України 1897 р. становили українці?
а) 13%;
б) 33%;
в) 63%;
г) 93%.

9. Знайдіть зайвий елемент у твердженні: «Основними галузями промисловості Західної України у другій половині XIX ст. були: лісопильна, нафтова, буровугільна, соляна, цукрова».
а) лісопильна
б) нафтова
в) буровугільна
г) соляна
д) цукрова

10. Основна маса емігрантів західноукраїнського селянства їхала до:
а) Америки;
б) Австралії;
в) Німеччини;
г) Румунії;
д) Росії.

11. Яку частку населення Галичини складали жителі міст наприкінці XIX ст.?
а) 5%;
б) 10%;
в) 20%;
г) 45%.

12. Більшість міських жителів у Східній Галичині були:
а) українцями та євреями;
б) поляками та євреями;
в) українцями та поляками;
г) поляками, угорцями та румунами.

13. Яку назву мав перший український суспільно-політичний і літературний журнал в Російській імперії, що видавався у Петербурзі 1861–1862 рр.?
а) «Основа»;
б) «Киевлянин»;
в) «Украинская жизнь»;
г) «Киевская Старина».

14. У якому місті 1859 р. виникла перша українська культурно-освітня організація в Російській імперії – громада?
а) Харків;
б) Київ;
в) Москва;
г) Санкт-Петербург.

15. У якому місті 1861 р. виникла громада з числа студентів та інтелігенції?
а) Київ;
б) Харків;
в) Полтава;
г) Чернігів.

16. Хто з названих діячів був лідером Київської громади?
а) Володимир Антонович;
б) Михайло Грушевський;
в) Микола Костомаров;
г) Михайло Максимович.

17. Яка організація ініціювала створення у Києві 1873 р. Південно-західного відділу Російського географічного товариства?
а) Київська громада;
б) Петербурзька громада;
в) Літературне товариство ім. Т. Шевченка;
г) Народно-соціалістична партія.

18. Яку назву мали органи самоврядування в східноукраїнських землях, які створювалися згідно з Міським положенням 1870 р.?
а) земства;
б) ради;
в) думи;
г) магістрати.

19. Влітку 1891 р. на могилі Шевченка у Каневі декілька національно свідомих студентів заснували таємне товариство під назвою:
а) «Братство тарасівців»?
б) «Ukraina irredenta»?
в) «Революційна українська партія»?
г) «Галицько-руська матиця».

20. Революційна українська партія (РУП) була створена:
а) 1890 р.;
б) 1895 р.;
в) 1900 р.;
г) 1905 р.

21. У 1897 р. на нелегальному з'їзді представників громад у Києві виникла:
а) Всеукраїнська загальна організація;
б) Руська бесіда;
в) Українська національно-демократична партія;
г) Українська демократична партія.

22. Автором брошури «Самостійна Україна», виданої у Львові 1900 р. був:
а) М. Драгоманов;
б) І. Франко;
в) Ю. Бачинський;
г) М. Міхновський.

23. Чия це біографія?:
«Був одним з організаторів та лідерів створеної в 1901–1902 рр. Української народної партії, для якої написав «Десять заповідей» та «Програму», що обстоювала ідею самостійності української держави».
а) М. Драгоманов;
б) І. Франко;
в) О. Кониський;
г) М. Міхновський.

24. Яка українська політична партія виникла 1905 р. на основі реорганізації Революційної української партії?
а) Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП);
б) Українська народна партія (УНП);
в) Русько-українська радикальна партія (РУРП);
г) Українська демократична партія (УДП).

25. Які з політичних партій уособлювали ліберальну течію українського руху?
а) Українська соціал-демократична «Спілка»;
б) Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП);
в) Українська демократична партія (УДП);
г) Українська демократично-радикальна партія (УДРП).

26. Головою Української думської громади в І Державній думі (1905 р.) був адвокат і громадський діяч з Чернігова:
а) Ілля Шраг;
б) Григорій Коваленко;
в) Василь Хвіст;
г) Петро Шмідт.

27. Перший страйк на Запоріжжі за участі 400 робітників станції Олександрівськ та Південних залізничних майстерень відбувся:
а) у липні 1865 р.;
б) у червні 1885 р.;
в) 9 січня 1905 р.;
г) 3 червня 1907 р.

28. Коли відбулося загальний політичний страйк, що переріс у збройне повстання в Олександрівську (Запоріжжі)?
а) 9–12 січня 1905 р.;
б) 10–15 червня 1905 р.;
в) 10–14 грудня 1905 р.;
г) 3 червня 1907 р.

29. Лідерами якої громадсько-політичної течії були Д. Зубрицький, В. Дідицький, М. Малиновський, Д. Добрянський?
а) москвофільської;
б) народовської;
в) християнсько-демократичної;
г) соціал-демократичної.

30. Коли і де було відкрито першу безплатну недільну школу?
а) 1859 р. у Києві;
б) 1870 р. у Полтаві;
в) 1879 р. у Харкові;
г) 1889 р. у Львові.

31. Який журнал видавали у Женеві М. Драгоманов, М. Павлик, С. Подолинський?
а) «Громада»;
б) «Галичанин»;
в) «Народний дім»;
г) «Дзвін».

32. Назвіть першу в Галичині політичну партію, що виникла у жовтні 1890 р.:
а) Русько-українська радикальна партія (РУРП);
б) Українська національно-демократична партія (УНДП);
в) Русько-український християнський союз (РУХС);
г) Революційна українська партія (РУП).

33. Автором книги «Ukraina irredenta», в якій вперше аргументовано тезу про необхідність політичної самостійності України, був:
а) І. Франко;
б) Ю. Бачинський;
в) М. Драгоманов;
г) М. Міхновський.

34. Назвіть автора музичного циклу «Музика до "Кобзаря" Т. Шевченка»:
а) М. Вербицький;
б) Г. Квітка-Основ’яненко;
в) С. Гулак-Артемовський;
г) М. Лисенко.

35. У якому році М. Кропивницький створив у Єлисаветграді першу українську професійну театральну трупу?
а) 1861 р.;
б) 1871 р.;
в) 1882 р.;
г) 1892 р.

36. 1890 року лідери Олександр Барвінський, Юліан Романчук, митрополит Сильвестр Сембратович, при посередництві Володимира Антоновича уклали з польськими політичними колами і австрійським урядом компромісну угоду, яка отримала назву:
а) «Діло»;
б) «Загальноукраїнська безпартійна організація»;
в) «Нова ера»;
г) «Новый Свет».

37. Перша легальна україномовна газета Наддніпрянщини мала назву:
а) «Громадська думка» (Київ);
б) «Хлібороб» (Лубни);
в) «Нова Рада» (Київ);
г) «Рідний край» (Полтава).

38. Назвіть автора першої національної української опери – «Запорожець за Дунаєм»:
а) І. Котляревський;
б) Г. Квітка-Основ'яненко;
в) С. Гулак-Артемовський;
г) М. Лисенко.

39. Автор національного українського гімну «Ще не вмерла Україна»:
а) М. Вербицький;
б) М. Лисенко;
в) М. Леонтович;
г) М. Щепкін.

40. Про який документ йдеться у тексті?: «Інородцям» (до них належали українці та інші пригноблені народи) заборонялося створювати будь-які товариства, клуби, видавати газети рідною мовою»:

а) Валуєвський циркуляр 1863 р.
б) Емський указ 1876 р.
в) циркуляр Лоріс-Мелікова 1881 р.
г) циркуляр Столипіна 1910 р.

ЗМІСТ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Підсумковим контролем з вивчення дисципліни є екзамен, що відбувається в усній формі.

Екзаменаційний білет складається з завдань 3-х рівнів складності: 1-й рівень – завдання на знання дат і подій, 2-й рівень – завдання на визначення понять, 3-й рівень – теоретичні питання на діагностування засвоєних знань, сформованих умінь та навичок аналізу історичних явищ і процесів.

Назвати дату:

1. Виникнення української громади у Санкт-Петербурзі
2. Вихід першої україномовної газети «Зоря Галицька»
3. Вихід першої україномовної газети Наддніпрянщини «Хлібороб»
4. Відкриття Київського університету
5. Відкриття першої безплатної недільної школи в Україні
6. Відкриття Харківського університету
7. Відміна кріпосного права у Наддніпрянській Україні
8. Військова реформа у Наддніпрянській Україні
9. Військові поселення в Україні
10. Діяльність полтавської масонської ложі «Любов до істини"
11. Економічна криза у Наддніпрянській Україні
12. Закон про скасування кріпацтва в Галичині
13. Заснування Товариства українських поступовців
14. Земська реформа
15. І Державна дума
16. Кирило-Мефодіївське товариство
17. Кримська війна
18. Ліквідація намісництв на Лівобережній Україні
19. Ліквідація уніатської церкви на Правобережній Україні
20. Міська реформа у Наддніпрянській Україні
21. Організація українського професійного театру у Львові
22. Освітня реформа у Наддніпрянській Україні
23. Перша публікація «Енеїди» І. Котляревського
24. Перша Російська революція в Україні
25. Перше сценічне виконання пісні «Ще не вмерла Україна»
26. Перший з’їзд Російської соціал-демократичної партії
27. Перший робітничий страйк в Україні
28. Повстання декабристів Чернігівського полку
29. Польське Листопадове повстання
30. Початок масового «ходіння в народ» демократичної інтелігенції
31. Публікація «Кобзаря» Т. Шевченка
32. Публікація альманаху «Русалка Дністровая»
33. Публікація брошури М. Міхновського «Самостійна Україна»
34. Публікація українського часопису «Основа» у Санкт-Петербурзі
35. Публікація книги Ю. Бачинського «Ukraina irredenta»

36. Публікація М. Драгомановим журналу «Громада» у Женеві
37. Селянський рух У. Кармелюка
38. Собор руських вчених
39. Створення «Братства тарасівців»
40. Створення Галицької греко-католицької митрополії
41. Створення Головної руської ради
42. Створення Київського генерал-губернаторства
43. Створення Катеринославської, Миколаївської, Таврійської губерній
44. Створення Київського центрального архіву
45. Створення Азовського козацького війська
46. Створення М. Кропивницьким у Єлисаветграді першої української професійної трупи
47. Створення Наукового товариства імені Шевченка
48. Створення першої української опери «Запорожець за Дунаєм»
49. Створення Південно-західного відділу Російського географічного товариства
50. Створення Революційної української партії
51. Створення Русько-української радикальної партії
52. Створення Товариства греко-католицьких священників
53. Створення першої легальної україномовної газети Наддніпрянщини
54. Створення Української народної партії
55. Створення Української національно-демократичної партії
56. Створення української організації «Просвіта» у Львові
57. Столипінська аграрна реформа
58. Судова реформа у Наддніпрянській Україні
59. Третьочервневий виборчий закон
60. Утворення «Південноросійського союзу робітників»

Визначити поняття:

РОЗДІЛ 1

1. Автономія
2. Багатопіддана шляхта
3. Бурлескний стиль у літературі
4. Військові поселенці
5. Вільні хлібопашці
6. Губернське правління
7. Іноземні колоністи
8. Інтелігенція
9. Казенна палата
10. Київська козаччина
11. Консисторія
12. Купецька гільдія
13. Місячина
14. Нація
15. Панславізм

РОЗДІЛ 2

1. Анархізм
2. Більшовики
3. Валуєвський циркуляр
4. Викупні платежі
5. Відруб
6. Громада
7. Діаспора
8. Державна дума
9. Емський указ
10. Земство
11. Клерикалізм
12. Меншовики
13. Мировий суд
14. Міська дума
15. Міська управа

16. Підводна повинність
17. Повітове казначейство
18. Романтизм
19. Рустикальні землі
20. Секуляризація
21. Сенат
22. Сервітут
23. Синод
24. Слов'янофільство
25. Стряпчий
26. Урочна система
27. Філотехнічне товариство
28. Федералізм
29. Францисканська метрика
30. Шукання козаччини

16.Модернізація
17.Монополізація
18.Москвофіли
19.Народники
20.Народовці
21.Ради робітничих депутатів
22.Реальне училище
23.Русофіли
24.Соціал-демократія
25.Страйк
26.Тимчасовозобов'язані селяни
27.Трудовики
28.Урбанізація
29.Фінансова олігархія
30.Хлопомани

Розкрити питання:

1. Аграрні відносини у Наддніпрянській Україні першої половини XIX ст.
2. Аграрні відносини у Наддніпрянській Україні після відміни кріпосництва
3. Адміністративний устрій України у складі Російської імперії
4. Адміністративний устрій українських земель у складі Австрійської імперії
5. Буржуазні реформи у Наддніпрянській Україні другої половини XIX ст.
6. «Весна народів» в західноукраїнських землях
7. Вища освіта XIX – початку XX ст.
8. Відміна кріпосного права у Наддніпрянській Україні (1861 р.)
9. Військові поселенці в Україні
10. Вплив польського повстання 1830–1831 рр. на Україну
11. Громадівський рух
12. Дворянство Наддніпрянської України
13. Декабристський рух в Україні
14. Духовенство: його суспільне місце і діяльність
15. Еволюція козацького стану
16. Етнічний склад населення західноукраїнських земель XIX – початку XX ст.
17. Живопис і архітектура України XIX – початку XX ст.
18. Залишки кріпосництва та розвиток товарних відносин у Наддніпрянській Україні другої половини XIX ст.
19. Зміни в етнічному складі населення регіонів Наддніпрянської України
20. Ідейні витоки громадсько-політичного руху в Україні першої половини XIX ст.
21. Індустріальний розвиток та урбанізація західноукраїнських земель XIX – початку XX ст.
22. Індустріальний розвиток України у складі Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст.

23. Кирило-Мефодіївське товариство
24. Козацькі військові формування
25. Криза панщинної системи
26. Кримська війна 1853–1856 рр. та її вплив на Україну
27. Література України XIX – початку XX ст.
28. Міщанство і купецтво Наддніпрянської України XIX – початку XX ст.
29. Музичне мистецтво України XIX – початку XX ст.
30. Національне відродження у західноукраїнських землях до революції 1848–1849 рр.
31. Нижча освіта XIX – початку XX ст.
32. Особливості аграрних відносин у Західній Україні XIX – початку XX ст.
33. Особливості інтеграції Слобідської та Правобережної України до складу Російської імперії
34. Перша російська революція та національний рух в Україні 1905–1907 рр.
35. Перші українські політичні партії у Наддніпрянській Україні
36. Південна Україна XIX – початку XX ст.
37. Польська течія громадсько-політичного руху в Україні
38. Початки національного відродження в Україні
39. Промисловий розвиток Наддніпрянської України першої половини XIX ст.
40. Промисловість і торгівля західноукраїнських земель XIX – початку XX ст.
41. Революційне народництво в Україні
42. Робітничий рух в Україні
43. Селянство Наддніпрянської України XIX – початку XX ст.
44. Середня освіта XIX – початку XX ст.
45. Слов'янська ідея в громадському русі України XIX – початку XX ст.
46. Суспільно-політичний рух у Західній Україні після революції 1848–1849 рр.
47. Театральне мистецтво України XIX – початку XX ст.
48. Україна в умовах політичної реакції (1907–1914 рр.).
49. Українці у війнах проти наполеонівської Франції
50. Утворення українських політичних партій у Західній Україні
51. Форми і динаміка торгівлі України XIX – початку XX ст.
52. Форми та особливості соціальної боротьби селянства
53. Формування інтелігенції в Україні
54. Формування ринкових відносин у аграрному секторі до реформи 1861 р.
55. Наука України XIX – початку XX ст.
56. Формування робітничого класу України
57. Формування самостійницької течії українського національного руху
58. Формування торгівельно-промислової буржуазії в Україні
59. Церква у суспільному житті українців у складі Австро-Угорської імперії
60. Церква у суспільному житті українців у складі Російської імперії

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Основна література:

Підручники та навчальні посібники

1. Бойко О. Д. Історія України: підручник 4-те вид., доповн. Київ : Академвидав, 2012. 704 с.
2. Гирич І. Формування модерної української нації: теорія і суспільні виклики (XIX – початок XX ст.). Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2013. 112 с.
3. Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А, Режко В. А. Історія світової та української культури: підручник для вищ. закл. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2006. 480 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
5. Донік О. М. Україна: у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). Київ : Кріон, 2011. 248 с.
6. Ісіченко Ігор, архиєп. Історія Христової Церкви в Україні. 5-е вид. Харків: Акта, 2013. 760 с.
7. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / пер. з англ. Ернест Гийдель та ін. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Київ : Либідь, 1992. Т. 2. 606 с.
9. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

Джерела

1. Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ : Либідь, 1995. 816 с.
2. Багатопартійна держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій / упоряд. В. С. Журавський. Київ, 1992. 95 с.
3. Драгоманов М. П. Вибрані праці. Т. 1. Кн. 2. Історія. Публіцистика. Політологія. Київ : Знання України, 2007. 272 с.
4. Історія релігій: хрестоматія-практикум для студентів вищ. навч. закладів / упоряд.: О. М. Ігнатуша, Т. Г. Савчук. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. 598 с.
5. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / АН УРСР, Археогр. коміс., Ін-т історії, Центр. держ. іст. архів у м. Києві. Київ : Наук. думка, 1990. Т. 1. 542 с.; Т. 2. 694 с.; Т. 3. 435 с.
6. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897–1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). Торонто: Срібна Сурма. 1972. 223 с.
7. Отмена крепостного права на Украине: Сб. док. и матер. / АН УССР. Киев: Изд-во АН УССР, 1961. 428 с.
8. Революционное народничество 70-х годов XIX века. Т. 1. 1870–1875 гг. / ред. Итенберг Б. С. Москва: Наука, 1964. 530 с.
9. «Русалка Дністрова»: док. і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1989. 544 с.

10. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти т.: Наукові праці. Київ : Наук. думка, Т. 44–47. 1976–1986.

Додаткова література:

1. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / пер. з фр. Зої Борисюк. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.
3. Гуржій О., Реєнт О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. Київ : Ін-т історії України, 2012. 154 с.
4. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / пер. з пол. М. Кірсенка. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
5. Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2008. 271 с.
6. Економічна історія України: історико-економічне дослідження: в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
7. Из прошлого Запорожья. Сб. статей преподавателей кафедры исторического краеведения. Вып. 2 / Запорож. обл. общество краеведов, Запорож. гос. ун-т. Запорожье, 1992. 126 с.
8. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: ґенеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2005. 440 с.
9. Історія українського селянства: нариси в 2 т. / О. В. Андрощук та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. 631 с.
10. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ : Либідь, 1999. 352 с.
11. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. Київ : Основи, 1997. 423 с.
12. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Київ : Основи, 1996. 317 с.
13. Латиш Ю. В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії. Київ : Логос, 2014. 238 с.
14. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. І. 554 с.
15. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906–1917) / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2016. 396 с.
16. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.
17. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.). Київ : Атіка, 2006. 160 с.
18. Наумов С. О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. 344 с.
19. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 119–139.
20. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття). Київ : Арій, 2016. 320 с.

21. Світленко С. І. Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках XIX століття. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. 268 с.
22. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. Київ : КІС, 2004. 170 с.
23. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX ст. *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч. 2–3. С. 59–75.
24. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово. Київ : Генеза, 2006. 318 с.
25. Турченко Ф. Г., Турченко Г. Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): історичні нариси. Київ : Генеза, 2003. 304 с.
26. Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність / кер. кол. авт. і наук. ред. І. Д. Дудко. Київ : КНЕУ, 2014. 478 с.
27. Химка Д. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / пер. з англ. С. Левченко. Київ : Основні цінності, 2002. 326 с.
28. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2005. 427 с.
29. Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть. *Україна. Наука і культура*. Вип. 25. Київ : Т-во «Знання України», 1991. С. 159–167.
30. Якименко М. А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861–1911). *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С.3-14.

Інформаційні ресурси:

1. Інститут історії України НАН України. URL: http://history.org.ua
2. Ізборник. URL: http://litopys.org.ua/
3. Історична правда. URL: http://istpravda.com.ua/
4. Інститут українознавства ім. І. Крипякевича Національної академії наук України. URL: inst-ukr.lviv.ua
5. Наукова бібліотека Запорізького національного університету. URL: http://library.znu.edu.ua
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: http://www.nbuv.gov.ua/
7. Східний інститут українознавства імені Ковальських. URL: http://keui.univer.kharkov.ua/
8. Україна модерна. URL: http://www.uamoderna.com
9. Український історичний журнал. URL: http://history.org.ua.
10. Historians.in.ua. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/
11. Zaporizhzhia historical review. URL: https://istznu.org/index.php/journal

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Ігнатуша Олександр Миколайович

ДАВНЯ ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
(XIX – початок XIX ст.)

**Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Середня освіта (історія)»
освітньо-професійної програми «Середня освіта (історія)»**

Рецензент *Г. Ф. Турченко*
Відповідальний за випуск *С. Р. Лях*
Коректор *О. М. Ігнатуша*

Віддруковано з готового оригінал-макету.
Підписано до друку . .2020 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300 прим. Умов. друк. арк. 5,8.

Видавництво Запорізького національного університету
69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 2952 від 30.08.2007 р.